

Editörler

Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR

Prof. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR

Prof. Dr. Sait ERDAL DİNÇER

Doç. Dr. Recep ÇAKAR

gece
kitaplığı

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar ve Değerlendirmeler-2

**Ekim
2025**

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Birinci Basım / First Edition • © Ekim 2025

ISBN • 978-625-388-814-5

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Kitaplığı

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 0312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ
BİLİMLER ALANINDA
ULUSLARARASI
ARAŞTIRMALAR VE
DEĞERLENDİRMELER-2

EDİTÖR

PROF. DR. EREN YÜRÜDÜR
PROF. DR. FİLİZ KUTLUAY TUTAR
PROF. DR. SAİT ERDAL DİNÇER
DOÇ. DR. RECEP ÇAKAR

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

BALTA LİMANI ANTLAŞMASI: OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜNDE KİLİT NOKTASI

Gülçin ARSLAN Prof. Dr. E. Yasemin Bozdağlıoğlu —1

Bölüm 2

KOBİ’LER, SERMAYE PİYASALARI VE FİNANSMANA ERİŞİM SORUNLARI

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİLGİN—29

Bölüm 3

GÖÇ HAREKETLERİNİN TOPLUMSAL ENTEGRASYON ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ceyhun HAYDAROĞLU—47

Bölüm 4

BÜYÜKŞEHİR STATÜSÜ KRİTERLERİ KAPSAMINDA AFYONKARAHISAR İLİNİN İDARI COĞRAFYA ANALİZİ VE BİR MODEL ÖNERİSİ

Özgür GÖKMEN—69

Bölüm 5

İTFAIYE ÇALIŞANLARINDA ALGILANAN İŞ STRESİNİN TÜKENMİŞLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIĞIN ARACI ROLÜ

Hatice ÖZUTKU, Ali BÖLÜK—95

Bölüm 6

KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİNİN KIRILGANLIK GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Ayşe GÖKKAYA Cemalettin AKTEPE—121

Bölüm 7

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE ÖRGÜTSEL İKLİMİN STRATEJİK YÖNETİM AÇISINDAN ÖNEMİ

Ayşen Berberoğlu Burak Demir—141

Bölüm 8

LOJİSTİK SİSTEMLERDE SÜRDÜRÜLEBİLİR PERFORMANS YÖNETİMİ: EKONOMİK, SOSYAL VE ÇEVRESEL BOYUTLAR

Ayşen Berberoğlu Tolga Öz Burak Demir—163

Bölüm 1

BALTA LİMANI ANTLAŞMASI: OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜNDE KİLİT NOKTASI

Gülçin ARSLAN¹

Prof. Dr. E. Yasemin Bozdağlıoğlu²

1 Öğr. Gör., Adnan Menderes Üniversitesi, Söke Meslek Yüksekokulu, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi. ORCID:0000-0003-1483-2521

2 Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı. ORCID:0000-0002-9409-8509

1. Giriş

Osmanlı Devleti, Sanayi Devrimi sonrası 1820'li yıllardan I. Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüz yıllık sürede gerek siyasi gerekse ekonomik açıdan büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Devleti siyasi anlamda zorlayan isyanlar, otoritenin sarsılmasına ve zaman içinde ekonomik anlamda gerilemeye neden olmuştur. 1838 yılında Osmanlı Devleti ile İngilizler arasında imzalanan Balta Limanı Antlaşması, Osmanlı'nın ekonomik alanda yaşadığı sorunları daha belirgin hale getirmiştir. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Avrupa devletlerinin sömürgesi olarak hammadde ihtiyaçlarını karşılayan ve mamul mallarının da pazarlandığı bir konuma getirilmiştir.

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin sorunlu dönemlerinden biri olarak ifade edilmektedir. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinden kurtulabilmek için siyasi ve ekonomik çözüm arayışlarına girdiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecindeyken, batılı devletler Sanayi Devrimi'ni tamamlayarak güçlenmiş ve emperyalist ilişkiler içine girmeye başlamışlardır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi karışıklıklar Osmanlı yöneticilerini bu tarz antlaşmaların yapılmasına zorlamıştır. Osmanlı Devleti ticaret antlaşmasını eşit koşullar altında değil, zayıf bir konumda İngiltere'den siyasi ve askeri destek sağlamak için imzalamıştır. Dönem koşulları Osmanlı'yı siyasi çıkarlarını ekonomik çıkarlarının önüne koymaya itmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu doğal kaynakların zenginliği bu bağlamda kapitalist ülkelerin ilgisini çekmiş, antlaşmanın imzalanmasında gerekli zeminin oluşturulmasını sağlamıştır (Dura ve Altıparmak, 2000: 17-18).

Batı devletleri Sanayi Devrimi'ni tamamlarken Osmanlı Devleti ticari faaliyetlerini devlet kontrolü altında yürütmüştür. Bu uygulama öncelikli olarak sınırlar içerisinde kentsel ve kırsal alanlar arasında mal değişimi ile bölgeler arası iş bölümünü ve yardımlaşmayı artırmıştır. Ülke sınırları dışında yapılan ticarete daha çok devlet sınırları içinde üretilmeyen mallar temin edilmiştir. Ülkeler arası yapılan ticaret dış pazara üretim yapan ekonomik birimlerin gelişimine katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti geleneksel anlamda dış ticarete, ekonomik ve fiyat kârlılığını amaçlayan ihracatı kısıtlayıcı ithalatı ise teşvik edici bir politika izlemiştir. Dış ticaret politikasının desteklenmesi amacı ile ihracata yüksek vergiler konulurken, bazı malların ihracata konu olması yasaklanmıştır. Kapitülasyonlarla desteklenen bu politika ile Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanan 1838 ticaret antlaşması Avrupa ülkelerine engel oluşturmayan bir ticari sistem imkânı tanımıştır. Osmanlı Devleti'nde bu yönde uygulanan ticaret politikasına karşın Avrupa ülkeleri milli servetini ve dış ti-

careti artırmak odaklı ihracatı arttırıcı politikalar izlemişlerdir (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013: 57).

Osmanlı Devleti için 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Antlaşması bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin bağımsız dış ticaret politikasından dönüşü olmayacak şekilde vazgeçmesine ve "Yed-i Vahid¹" sisteminin kaldırılmasına neden olmuştur. Gümrük vergileri koyma hakkını kaybeden Osmanlı Devleti vergi kalemlerinde ciddi düşüşler yaşamış ve bu durum ekonomik çöküşü hızlandırmıştır. İngiliz tüccarlarına tanınan imtiyazların diğer Avrupa ülkelerine de tanınması dış ticaret dengesinde bozulmalara yol açmıştır. Antlaşma ile Avrupa malları Osmanlı pazarlarına serbestçe girebilirken, yerli üretilen hammadde ucuz bir fiyattan yurt dışına çıkarılmıştır. 1845 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin ihracat kalemi iki katına çıkarken ithalat kaleminde ise beş katlık bir artış meydana gelmiştir. Yerli sanayinin çökmesine ve gelir kaybına neden olan bu durumu telafi etmek için Osmanlı Devleti dış borçlanmaya gitmek zorunda kalmıştır (Yücel, 2023: 43).

Bu çalışma kapsamında öncelikle Osmanlı Devleti'nin Balta Limanı Antlaşması öncesindeki ekonomik durumu, devleti antlaşmaya iten nedenlerle birlikte ele alınmıştır. Bununla birlikte antlaşmanın içeriğine değinilmiş ayrıca ekonomik ve sosyal etkileri de incelenerek, uluslararası yansımaları ve uzun vadeli sonuçları tartışılmıştır.

2. Osmanlı Devleti'nin Antlaşma Öncesindeki Ekonomik Durumu

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi açısından 19. yüzyıl, batı dünyası kaynaklı yeni ekonomik düzenin yaygınlaşmaya başladığı bir dönem olmuştur. Geleneksel yapının muhafaza edildiği 17. ve 18. yüzyıldan farklı olarak batı güçlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı sömürü dalgasını oluşturdıkları bu dönemde ekonomik olayların uluslararası ekonomi tarafından belirlenmesi söz konusudur. Özgürlük, din ve özellikle ticaret alanında daha etkin olan İngilizler bu dönemde daha görünür olmaya başlamıştır (Kanat, 2017: 1610).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde hem yönetsel hem de anayasal değişiklikler yaşanmıştır. 1839 yılındaki Tanzimat Fermanı sonrası 1876 Kanuni Esası'nın kabul edilmesi, batı dünyasının Osmanlı üzerindeki et-

1 İktisadi ve mali alanlarda herhangi bir faaliyet çeşidinin ayrı birimler halinde değil, tek bir birim tarafından yönetilmesini ifade etmektedir. 1826- 1838 yılları arasında uygulanan bu sistem "devlet tekel sistemi" olarak tanımlanmaktadır (Dişçi, 2024: 2).

kileri ile tek adamlık ilkesinin terk edilmesine sebep olmuştur. Her ne kadar Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başlarında geleneksel yapısını korusa da bu dönemlerde himayeci politikaların da egemen olduğu görülmektedir. Bu dönemde iç ve dış ticaret devletin gözetimi altında yapılmış, hem üretim hem de tüketim faaliyetleri esnaf loncaları vasıtası ile denetlenmiştir. Avrupa devletlerine tanınan ticari kolaylıklar ile Osmanlı ekonomisindeki denge 18. yüzyılın başlarından itibaren bozulmaya başlamıştır (Memiş, 2008: 57-58).

19. yüzyıl Osmanlı Devleti için önceki yıllardan farklı bir dönem olmuştur. 1820'li yıllardan I. Dünya Savaşı'na kadar olan yüz yıllık süreçte Osmanlı Devleti Batı Avrupa ülkelerinin siyasi, askeri ve ekonomik gücüyle karşı karşıya kalmıştır. Sanayi Devrimi'nin katkı sağladığı teknik ilerlemeler Batı Avrupa ülkelerini birçok alanda güçlendirmiştir. 1820'li yılların başında Sanayi Devrimi sürecini tamamlayan İngiltere, kapitalist dünya sistemi içinde Fransa'yı yenerek rakipsiz bir konuma gelmiştir. O dönemlerde İngiltere ile sanayi alanında rekabet edebilecek bir ülke bulunmamaktadır ancak Sanayi Devrimi sürecini tamamlayamayan Avrupa ülkeleri İngiltere'nin kendi pazarlarına girmesine engel olmuşlardır. Bu koşullar altında mali ve askerî açıdan güçsüz olan Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan isyanlar taraflar arasındaki ticari antlaşmanın alt zeminini hazırlamıştır (Pamuk, 1980: 163). Osmanlı ekonomisi 19. yüzyılda Avrupa kapitalizmine bağlı olarak vergi sistemi, yabancı sermaye yatırımları ve dış borçlanma ile finans sürecini şekillendirmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin reform ve savunma harcamalarındaki artış, bütçe açıklarını arttırarak bu sorunun kronikleşmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin 19. yüzyılda Sanayi Devrimi başta olmak üzere dünyadaki gelişmelerden doğrudan etkilendiği görülmektedir. Bu kapsamda Avrupa devletlerinin maliyetlerdeki azalışla kitle üretimi gerçekleştirmesi Osmanlı Devleti'nin sık sık mali olumsuzluklar yaşamasına neden olmuştur.

Avrupa'da yaşanan tarımsal ve sanayi gelişmelerine karşın Osmanlı Devleti geleneksel yöntemler kullanmaya devam etmiştir. Ancak savaşların artması tarımda ve sanayide birtakım olumsuzluklara yol açmıştır. Ekilebilir arazilerin ve kaynakların azalması, dokuma ve madencilik alanında yaşanan daralmalar Osmanlı Devleti'nde ekonomik sıkıntıları derinleştirmiştir. Hem iç hem de dış ticarete farklı kısıtlamalar ile piyasa dengesini bozmaktan kaçınan Osmanlı Devleti yaşanan krizler sonrasında aldığı önlemlerle bütçeyi rahatlatmak yerine yükünü arttırmıştır. 19. yüzyılın en önemli gelişmesi bu anlamda devletin dış borçlanmaya başlaması olarak görülmektedir. Devlet bütçesinde meydana gelen açıklar gerçekleştirilmesi gereken reformların gecikmesine neden olmuştur.

19. yüzyılda dış ticaretin gelişimi ile birlikte Osmanlı Devleti ve Orta Doğu ekonomileri dünya pazarı ile bütünleşmeye başlamıştır. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde iktisat politikası açısından 1826 yılına kadar korumacı politikalarla tekellerin oluşturulduğu ve hammadde ürünlerinin yerli imalat faaliyetlerinde kullanıldığı görülmektedir. 1826 ve 1860 yılları arasında Osmanlı Devleti iç pazarları dışarıya açarak serbest bırakmıştır. Balta Limanı Antlaşması da bu dönemde imzalanan serbest ticaret antlaşmalarından biri olarak Osmanlı ekonomisinde yerini almaktadır. 1860 ve 1908 yılları arasında dönem ise gümrük vergilerinin arttırıldığı ve yerli üreticilerin koruma altına alındığı bir süreci ifade etmektedir (Yılmaz, 2015: 9).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dış ticaret rotasının Yakın Doğu ve Asya'dan, Batı Avrupa ve Birleşik Devletler'e kaydığı görülmektedir. 1870'li yıllarda Osmanlı Devleti'nin ihracatının %27'si İngiltere'ye yönelmiştir. İthalatın %30'luk kısmı yine İngiltere ile gerçekleştirilmiştir. İngiltere ile olan ithalatı yünlü tekstiller, tarım, kömür, demir, pamuk gibi ürünler oluştururken ihracatı ise ipek, afyon, pamuk, tahıl ve çeşitli meyveler oluşturmuştur (İloğlu, 1998: 27). İngiliz tüccarlar için elverişli bir pazar konumuna gelen Osmanlı Devleti sanayi sektörünü geliştirememiş aynı zamanda mevcut durumunu da koruyamamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin bir "tarım ülkesi" olarak ifade edilmesine neden olmuştur.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki sosyal ve ekonomik değişimleri etkileyen en önemli etmenler yabancı yatırımlar ve uluslararası ticaret olmuştur. Osmanlı ekonomisinin dış ticaret yapısını olumsuz etkileyen Balta Limanı Antlaşması ve Kırım Savaşı sonrasında maliyetlerin karşılanması için dış borçlanmaya gidilmesi içinden çıkılmaz bir durgunluğa yol açmıştır. Osmanlı ekonomisinde yeni bir liberal devri başlatan antlaşma, devletin dünya ekonomisine katılımını kolaylaştırmıştır. Fahiş fiyatların önüne geçebileceği "Yed-i Vahid" sistemi ve vergilendirme ile ilgili gelir yaratıcı haklarından vazgeçen Osmanlı Devleti, Balta Limanı Antlaşması'ndan sonra dış ticarete bağımlı bir konuma gelmiştir. Gelir kaynaklarında yaşanan azalma 1854 yılı Kırım Savaşı'nda daha çok kendini göstermiş ve ilk dış borçlanmanın gerçekleşmesine sebep olmuştur. Kırım Savaşı'nın finanse edilebilmesi amacı ile alınan bu borç Osmanlı Devleti'nin dünya ekonomisine entegre olmasına ve finansal faaliyetlerin artmasına katkı sağlamıştır. Bu dönemde köprü, yol, demiryolu, tramvay, tünel, su, gaz, elektrik gibi reform çabalarının yanında eğitim, askeri, haberleşme, ulaşım, sanayi, sağlık gibi altyapı faaliyetleri ile devlet ekonomisinin güçlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Aynı zamanda yabancı yatırımcılar 1850'li yıllardan itibaren özellikle sigortacılık ve bankacılık gibi alanlarda yoğunlaşarak faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. yüzyıllarda girdiği savaşlar, antlaşmalar,

reformlar bir zaman sonra maliye üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur (Atik, 2020: 69-71).

3. Balta Limanı Antlaşması'nın İçeriği

Sanayi Devrimi ile üretim faaliyetlerinde yaşanan artış İngilizleri bu ürünleri ülke dışına pazarlayabilmek için yeni arayışlara itmiştir. Avrupa ülkelerinde gümrük denetimlerinin sıkı bir şekilde gerçekleştirilmesi ve yerli üreticileri koruma politikalarının uygulanması, İngilizleri büyük bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti'ne yönlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin mal ve hizmetlerinin alım-satım faaliyetlerinde tüketicilerin fiyat dalgalanmalarından korunması amacıyla tekelci politikalar uyguladığı görülmektedir. Malların üretimin yapıldığı yerde tüketilmesini arzu eden Osmanlı Devleti, malların üretildiği yerden başka bir yere taşınması durumunda da gümrük vergileri almıştır.

1832 yılında Yunanistan'ın bağımsızlık kazanması ve bu dönemde ortaya çıkan Mısır valisinin isyanı, padişah II. Mahmut'u güçlü devletlerle birlik olmaya zorlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Rus, Mısır ve Yunan ile ilgili meseleleri İngilizler açısından büyük bir fırsat yaratmıştır. İngilizlerin bu meseleler karşısında Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu yardımlara karşılık ticari anlamda önemli ayrıcalıklar tanıyacak olan Balta Limanı Antlaşması taraflar arasında 1838 yılında imzalanmıştır (Özsaraç ve Gündoğan, 2022: 408).

Osmanlı Devleti'ne ekonomik-ticari liberalizm getiren Balta Limanı Antlaşması, 16 Ağustos 1938 tarihinde Londra'da gerçekleşen bir görüşmede İngiliz elçisi Ponsonby ve Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından imzalanmıştır. Antlaşma 8 Ekim 1838 tarihinde Kraliçe Victoria tarafından, bu tarihten bir ay sonra da II. Mahmut tarafından tasdik olunmuştur. Birçok tarihçi ve iktisatçı tarafından bu antlaşma Osmanlı Devleti'nin sömürgeleştığının kesin bir kanıtı olarak görülmektedir. Her iki tarafın da müzakereleri sonucu imzalanan bu antlaşmanın alt yapısı İngiltere tarafından yıllar öncesinde hazırlanmış ve Osmanlı Devleti için uygun bir zamanda kabul ettirilmiştir. Osmanlı maliyesinde uygulanan yed-i vahit sisteminin kaldırılması için İngilizler antlaşma öncesi yoğun bir çaba sarfetmişlerdir. Bu kapsamda antlaşma öncesindeki görüşmelerde İngiltere'nin ticari ağırlıklı konulara önem verirken, Osmanlı Devleti'nin daha çok siyasi konulara ağırlık verdiği görülmektedir (Basan, 2009: 32-33).

Balta Limanı Antlaşması esas ve ek olarak iki kısım şeklinde düzenlenmiştir. Antlaşmanın esas kısmı dahili ticaret maddelerini, ek kısmı

ise İngiltere'den ithal edilecek olan mallara ilişkin transit eşyaların gümrüklenme şekillerini belirtmektedir. Antlaşmanın esas kısmındaki birinci maddesi, İngiliz devleti vatandaşlarına ve devlete ait olan gemilere tüm yasal hakların tanınarak imtiyazların sonsuza dek geçerli olacağını taahhüt eden maddedir. Antlaşmanın ikinci maddesi her iki tarafın da ürün kaynağı olarak Osmanlı Devleti ve ticari mal satın alma hakkına sahip olan her türlü malların ihraç edilmesi için yed-i vahid sistemine dahil olan malların ihracatının belediye zabıtları tarafınca takip edilmesi ile ilgilidir. Üçüncü maddede İngiliz tacirlerinin Osmanlı Devleti'nde üretilen ürünleri alıp yine Osmanlı sınırları içerisinde satması halinde alım satım faaliyetlerine ilişkin vergilerin Müslümanlara veya yönetenlere verileceği ile ilgili hükümler yer almaktadır. Bu hükümle birlikte İngiliz tüccarlarının en fazla izine tabi olan yerli tacirler olarak statü kazandığı görülmektedir. Dördüncü madde, dış ticaret ile ilgili faaliyetlerde resimlerin %3 oranında eskisi gibi kalmasını sağlayarak iç resimler yerine ihraca konu edilen ürünlerden %9 vergi alınmasını kabul etmektedir. Bu maddeye göre ihraç edilen ürünler için ödenecek gümrük vergileri %12 oranında belirlenmiştir. Antlaşmanın beşinci maddesinde İngiliz tüccar gemilerinin Akdeniz ve Karadeniz'de tehlikelerden korunması amacı ile Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan geçiş izinleri düzenlenmiştir. Altıncı madde taraflar arasında imzalanan antlaşmanın Osmanlı Devleti sınırları Avrupa ve Asya kıtalarında, Mısır'da ve Afrika'da bulunan Osmanlı topraklarında geçerli olacağını taahhüt eden maddedir. Bu madde aynı zamanda antlaşma hükümlerinin isteyen tüm dost devletlere istisnasız olarak tanınacağını da belirtmektedir. Esas kısımdaki yedinci madde ise gümrük tarifelerinin düzenlenmesine hız verilmesi ve yedi yıl boyunca yürürlükte kalmasını ifade etmektedir. Yedi yılın dolması durumunda taraflardan birinin müracaatı halinde yenisi düzenlenecektir ancak taraflardan biri kendiliğinden müracaat etmezse yedi yıl daha yürürlükte kalacağını öngörmektedir. Ek kısımda yer alan maddelere bakıldığında ise İngiliz tüccarlarının diğer ülkelerden getirdiği mallar için serbestçe ticaret yapma hakkı elde edebilecekleri belirtilmiştir. İngiliz tüccarları %3 gümrük ve %2 ek vergi ödediği takdirde başka bir resim ödemeden ürünleri satabilecektir. Bu kapsamda İngiliz tüccarlarının yaptığı serbest ticaret önemli bir kâr alanı oluşturmuştur. Diğer ülkelere gönderilmek sureti ile Osmanlı ülkesine getirilen mallar diğer ülkelere gönderilirken %3 resimden başka bir vergi ödenmeyecektir (Şimşek, 2021: 91-92).

Osmanlı Devleti ile İngilizler arasında yapılan söz konusu antlaşma sonrası sanayileşmenin etkisi ile daha ucuza mal üreten Avrupalı devletler daha az gümrük vergileri ile ürünlerini Osmanlı pazarlarına dahil etmişlerdir. Bu uygulamaya Osmanlı tüccarları karşı çıkmışlardır çünkü

yerli imalatçılar ürünlerini başka bir bölgeye göndermeleri durumunda %12 vergiye tabi tutulmuşlardır. Osmanlı tüccarlarının zaten pahalıya mal ettiği ürünler Avrupalı devletlerin mallarına karşı daha da pahalalanmış ve mallarının rekabet edebilme imkânı ortadan kalkmıştır. Emek verimliliği açısından yeni bir dönemde olan Avrupalı devletler karşısında Osmanlı, üretim faaliyetinde bulunan el tezgahlarındaki işçilere ödedikleri ücretleri düşürmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde ithal edilen malların Osmanlı pazarlarına kolayca yerleşebilmesi ile zanaata dayalı üretimin gerilediği görülmektedir (Soylu, 2022: 40-44).

Antlaşma öncesinde Osmanlı Devleti'nde uygulanan "Yed-i Vahid" sistemi ile vergiler konularak devlet hazinesi için gelir elde edilmiştir ancak 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin dış ticaret faaliyetlerinde istediği gibi bir vergilendirme yapma imkânı ortadan kalkmıştır. Osmanlı Devleti'nin olağanüstü durumlarda başvurduğu kamu geliri bu antlaşma ile kaybedilmiştir. Ürünlere ek vergi konmaması veya gümrük tarifelerindeki düşüşler kamu gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Kamu gelirlerinin yeterli seviyelere çıkmaması nedeni ile Osmanlı Devleti Kırım Savaşında dış borç alarak ekonomiyi bir nebze olsa rahatlatmıştır. Tekelci politikalar sayesinde ekonomik kontrolü sağlayan Osmanlı Devleti Balta Limanı Antlaşması ile daha önce verilmemiş ticari imtiyazları genişletmiş, tekel sistemini ortadan kaldırmış, yerli üretim mallarının ihracatına izin vermiş, İngilizleri ticari faaliyetlerde serbest bırakmış, ihracattan %12 oranında İthalattan ise %5 oranında vergi almıştır. Vergilerin bu düzeylere inmesi Osmanlı Devleti'nde büyük vergi kayıplarına neden olmuştur. Osmanlı pazarında ticari faaliyetlerde bulunmaları serbest olan İngiliz tüccarlar bir süre sonra hâkimiyet kurmayı başarmışlar ve yerli üreticinin zarar görmesine sebep olmuşlardır (Pamuk, 2017: 30).

1838 yılında imzalanan antlaşma ile o dönemde Osmanlı esnafının üretim için gerekli olan hammaddeye ulaşmasında zorluklar yaşadığı görülmektedir. Daha çok ithal malların yoğunlukta olduğu 19.yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin rekabet gücü kırılmıştır. Kumaş gibi önde gelen sektörlerde gerilemeye yaşayan fabrika sahipleri bu olumsuz durumu sıklıkla dile getirmişlerdir. Ekonomide müdahaleci anlayışın zayıfladığı antlaşma sonrası dönemde Osmanlı Devleti Avrupalı devletler için açık bir pazar haline gelmiştir. Taraflar arası yapılan bu antlaşma Osmanlı Devleti'nin birçok sektöründe çöküşü hızlandırmıştır. Antlaşma sonrası daha liberal ve dışa açık bir ekonomi politikası benimseyen Osmanlı Devleti'nin özgürce kendi çıkarları doğrultusunda bir dış ticaret yapma imkânı ortadan kalkmıştır. Bu kapsamda Balta Limanı Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'nin gerilmesi ve hatta çökmesi ile ilişkilendirilmesi çok yanlış bir düşünce olmamaktadır. Antlaşma,

Osmanlı Devleti’ni “Düyun-u Umumiye” idaresine götüren zincirin ilk halkası olarak görülmektedir. Antlaşmanın etkisi ise Osmanlı’nın I. Dünya savaşına girişine kadar devam etmiştir (İloğlu, 1998: 28-31).

4. Balta Limanı Ticaret Antlaşması’nın Ekonomik Etkileri

Osmanlı Devleti tarihinde 1838 Balta Limanı Antlaşması önemli bir yer tutmaktadır. Devletin geleneksel yapısında radikal değişiklikler yaratan bu antlaşma devletin eskiye kıyasla daha hızlı bir şekilde ekonomik hakimiyetini kaybettiği bir süreci ifade etmektedir. İngilizler ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşmanın çeşitli ekonomik etkilerine bu başlık altında değinilecektir.

4.1. Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

Balta Limanı Antlaşması’nın maddelerine göre hububat ürünleri başta olmak üzere bazı malların ihracat yasakları kaldırılmıştır. 1840’lı yıllarda hırslanan vatandaşların ellerindeki tohumluk buğdayları bile satması ürünlerin bol olduğu bir dönemde kıtlık yaşanmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti her ne kadar bu gibi durumlarda ürünler üzerine ihracat yasağı koymuş olsa da yasaklanma tarihinden önce gemilere yüklenen hububatlarla ilişkin sözleşmeli tüccarların haklarının korunduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti savaş yılları döneminde de orduların hububat ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile bu ürünlere ihracat yasağı uygulamasını kullanmıştır. Yabancı devletlerin kıtlık ve savaş dönemlerinde Osmanlı tarafından yürürlüğe konulan bu uygulamalara karşı çıkması sonucunda ihracat oranlarında önemli oranda düşüş meydana gelmiştir. Antlaşmanın imzalanmasından dokuz ay sonra pek çok bölgede ortaya çıkan hububat ürünlerinin azlığı yalnızca halkın ihtiyaçlarını karşılayacak kadar olması gerekçesi ile antlaşmada imzası bulunan ülkelere karşı tahıl ihracı yasaklanmıştır. Osmanlı Devleti bu dönemlerde buğday, darı, arpa ve çavdar gibi ürünlere ilişkin ihracatı yasaklayarak dönemin başkenti İstanbul’a göndermeye çalışmıştır ancak bu durum batılı devletlerin tepkilerine yol açmıştır. Osmanlı Devleti’nin bu önlemlerine rağmen halk 1854-1855 yılları arasında kıtlık yaşamaktan kurtulamamıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nin hububat ihracatına yönelik kontrolünün de yitirdiği görülmektedir (Çabuk, 2022: 47).

1820’li yıllardan itibaren hemen hemen 100 yıllık bir süre içerisinde İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ni kollaması ile dış ticaret 15, pamuklu tekstil ticareti de 100 kat artış göstermiştir. Tanzimat’ın ilk dönemlerinde

Osmanlı Devleti'ne 4.200.000 sterlinlik ihracatı olan İngiltere 1850'li yıllarda Osmanlı ekonomisinde 58 milyon franklık ihracat ve 30 milyon franklık ithalat ile en büyük paya sahip ülke konumuna gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin ihracatı ise çoğunlukla tarımsal ürünlerden oluşmuş ve değeri 3 milyon 11 bin 277 sterlin olarak gerçekleşmiştir. 1862 yılında 11.164.522 sterlin olan gelirler 1872 yılında 20.637.210 sterline çıkmıştır ancak devletin ekonomik düzeninin sağlanabilmesi adına bu artış yeterli olmamıştır (Kanat, 2017: 1610).

Balta Limanı Antlaşması sonrasında Osmanlı Devleti mamul malların tüketicisi ve hammadde tedarikçisi haline gelmiştir. Antlaşma ile liberal dış ticaret politikalarının benimsenmesi sonucunda Osmanlı ekonomisinin dış ticaret hacmi hızla artmıştır. Bu dönemlerde ithalatın ihracat tutarlarının çok üzerinde olduğu ise dikkat çekmektedir. Gelişen Avrupa sanayisi karşısında giderek güçsüzleşen Osmanlı zanaatları, ithalat ve ihracat arasında dengesizlik yaratarak dış ticaret açıklarına neden olmuştur. Özellikle tarım ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen artışlar hammadde ihracatında azalmaya yol açmıştır (Ergüder, 2023: 49).

Tablo 1: 1830–1911 Osmanlı Devleti'nin İhracatı ve Ülkelere Göre Dağılımı (%)

İhracat	Milyon sterlin	İngiltere (%)	Fransa (%)	Almanya (%)	Avusturya (%)	Rusya (%)
1830-32	4	13	14	2	31	13
1840-42	5	20	17	2	29	10
1850-52	9	20	16	1	28	8
1860-62	12	24	30	1	17	10
1870-72	19	27	25	0	14	15
1880-82	15	24	28	1	6	14
1890-92	18	26	25	4	6	4
1900-02	20	26	19	7	8	4
1908-11	26	18	14	11	8	4

Kaynak: (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013: 58).

Tablo 1'e göre 1830 ve 1911 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin ihracat kaleminde istikrarlı bir artış yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ilk yarısında yaklaşık %30 oranlarında Avusturya ile ihracat yaptığı görülmektedir. Avusturya bu oranlar ile Fransa, İngiltere, Rusya gibi rakiplerinin önüne geçmiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında Avusturya liderliği İngiltere'ye bırakmıştır. Özellikle Balta Limanı Antlaşması sonrasında Osmanlı Devleti'nin özellikle İngiltere ve Fransa'ya olan ihracatında artış olmuştur. 1830 ve 1911 dönemlerinde ihracatta milyon sterlin olarak sistematik bir artış gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Osmanlı Devleti ve İngiltere Arasındaki Dış Ticarete Sektörlerinin Toplam İhracattaki Oranları (%)

Sektörler	1810	1820	1830	1839
Gıda Sektörü	33	29,15	23	21
Tekstil Sektörü	16	19	23	26
Tarım Sektörü	18	11	9	7

Kaynak: (Kakhramanova, 2022: 71)

Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye ihraç ettiği mallarda sektörel olarak gıda, tekstil, tarım, orman ve ağaç, hayvancılık, kimya gibi alanlar geniş yer kaplamaktadır. Tablo 2'ye göre 1810'lu yıllardan 1840'lı yıllara gelindiğinde tekstil sektöründe artış gözlenmektedir. Gıda ve tarım sektörüne bakıldığında yıllar bazında azalmalar yaşandığı görülmektedir. 1810 ve 1820'li yıllarda ihracatı en yüksek sektör %33 ile gıda sektörü iken 1839 yılında %26 ile tekstil sektörünün ön plana çıktığı görülmektedir. 1829 ve 1839 yılları arasında gıda, tekstil ve kimyasal ürünlerin ticareti ön planda tutulmuştur. Boya malzemeleri, yün, ipek ve kuru yemiş gibi ürünler ihracatın önemli bir payını oluşturmaktadır. Özellikle bu dönem içerisinde boya çeşitlerinin ve ipek hammaddelerinin ticaretinde belirgin bir artış yaşanmıştır. İngiltere'de sanayi işletmelerinin tekstil ve boya ürünlerindeki ihtiyaçlarının büyük bir bölümü Osmanlı pazarlarından karşılanmıştır. Bu ürünlerin yanında halı, keten, palamut, havyar, balık ve afyon ticareti de hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Gemi üretiminde kullanılan kaliteli ağaç ürünleri, kürk, deri gibi ürünlerde ihracata konu olan ürünler arasında yer almaktadır. Bahsi geçen on yıllık süre içerisinde ihracat değeri önceki on yıla kıyasla iki kat artmış ve ürün çeşitliliği sağlanmıştır (Kakhramanova, 2022: 79).

Tablo 3: 1830–1911 Osmanlı Devleti'nin İthalatı ve Ülkelere Göre Dağılımı (%)

İthalat	Milyon sterlin	İngiltere (%)	Fransa (%)	Almanya (%)	Avusturya (%)	Rusya (%)
1830-32	4	19	10	3	17	31
1840-42	6	29	9	5	22	17
1850-52	10	26	12	10	26	14
1860-62	13	27	12	10	17	12
1870-72	22	32	12	14	13	9

1880-82	15	45	12	2	12	10
1890-92	19	36	12	10	10	10
1900-02	20	30	10	10	15	10
1908-11	38	24	8	14	14	9

Kaynak: (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013: 59).

Osmanlı Devleti'nde temel ihtiyaçların karşılanması ve vergi gelirlerinin artmasına yönelik uygulanan dış ticaret politikaları varlığını 19. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür. 19. yüzyılın sonlarında yerli imalatı dış piyasadaki rekabete karşı korumak ve vergi gelirlerini arttırma amacı ile ithalat faaliyetleri vergilendirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'ni açık pazar konumuna getiren Balta Limanı Antlaşması'nın geliştirilmesi ile 1886 yılında ithal ürünlerin vergi oranı %8 olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda antlaşma ile ihracat mallarına ait olan verginin de her yıl %1 oranında azaltılmasına karar verilmiştir.

Tablo 3'e göre 1830 ve 1911 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin ithalat kaleminde aynı ihracat kaleminde olduğu gibi bir artış göstermiştir. 1830'lu yıllarda en fazla ithalat yapılan ülke Rusya'dır. Balta Limanı Antlaşması'ndan sonra 1840'lı dönemlerde ise en fazla ithalat yapılan ülke konumuna İngiltere geçmiştir. Tablonun geneline bakıldığında diğer dönemlerde de en fazla ithalat yapılan ülkenin yüzdesel olarak İngiltere olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl sonlarında kendi iç piyasa ihtiyaçlarını bile ithalat yolu ile karşılaması söz konusudur. I. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede ithalat kaleminin ihracat kaleminden daha hızlı artması ise devletin dış ticaret dengesinin bozulmasına ve dış ticaret açıklarına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl geneline bakıldığında ihracatı ithalatı karşılama oranı %90'ın üzerinde iken I. Dünya Savaşı öncesi bu oran %68'e kadar gerilemiştir.

4.2. Yerli Sanayi Üzerindeki Etkisi

İmzalanan ticaret antlaşmasından tarifsiz bir memnuniyet duyan İngilizlerin amacı Osmanlı Devleti'nin hammadde satıcısı konumunda kalması ve tarım toplumu özelliğini koruması, bu durumun İngiliz ürünlerine pazar oluşturmalarıdır, ayrıca Osmanlı Devleti'nin sanayileşme sürecini gerçekleştirememesini de hedeflemektedir. Böylelikle İngiliz tüccarları Osmanlı Devleti'nden ucuz hammaddeyi alıp işleyerek daha yüksek fiyata satabilmektedir. İngiliz mallarının düşük bir gümrük vergisi ile ülkeye girmesi Osmanlı Devleti'nin sanayisini olumsuz etkilemiş,

sanayi tesislerinin kapanmasında rol oynamıştır (Özsoy ve Özsoy, 2006: 329-330).

Balta Limanı Antlaşması ile dış ticaret alanında dezavantajlı konumda olan Osmanlı Devleti, 1900'lü yılların başında ithalat vergi oranları %15'e çıkararak kısıtlayıcı dış ticaret politikasına geçmiştir. I. Dünya Savaşı'nda taraflardan biri olan Osmanlı Devleti, savaşın başlangıcında kapitülasyonları tek taraflı feshettiğini açıklamış ve gümrük vergilerini %15 oranında belirlediğini ifade etmiştir. Yerli üreticilerin korunması amacı ile 1915'te vergi oranları %30'a kadar çıkarılmıştır. 1916 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti, sabit vergi sistemini terk edip sektör bazında ad valorem vergi uygulamasına geçmiştir. Osmanlı Devleti bu politika ile hem ekonomik faaliyetleri hem de zorunlu kaynakları korumayı amaçlamıştır (Aslan, 2023: 788).

1838 serbest ticaret antlaşmasını takip eden on yıllık süre zarfı Osmanlı Devleti'nin lehine gelişmiştir. Daha ucuz olan sınai malların ithal edilmesi ile geleneksel sanayi faaliyetleri büyük ölçüde azalmıştır. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bağımlılık ilişkisi imalat sanayisi üzerinde görünür biçimde etkili olmuştur. 19. Yüzyılın başlarında geleneksel üretim içinde Sanayi Devrimi'nin etkilerinden uzak bir şekilde var olan Osmanlı Devleti 1838 antlaşması ile olumsuz bir şekilde etkilenmiş ve birçok sektörde tasfiye süreci gerçekleşmiştir. 19. Yüzyılın başlarında kendine yetebilen Osmanlı Devleti bir zaman sonra iç tüketimin büyük bir bölümünü ithal etmek zorunda kalmıştır. Avrupa ülkelerinin antlaşma ile Osmanlı pazarlarını ele geçirmesi üzerine geleneksel sanayi faaliyetleri bozguna uğramıştır.

Sanayi Devrimi sonucunda Osmanlı iç pazarlarında ithal ürünlerin artması yerli üretim açısından sıkıntılara neden olmuştur. İşkodra'da 1812 yılında 600 adet ipek tezgâhı bulunurken bu sayı 1821 yılında 40'a gerilemiştir. 1812 yılında Turnova'da 2000 adet mensucat tezgâhı bulunurken 1830 yılında bu sayı 200'e kadar düşmüştür. Turnovo'da 1812 yılında faaliyet gösteren muslin dokuma tezgâh sayısı 2000 adet iken bu sayı 1831 yılında 240'a düşmüştür. Ucuz İngiliz ürünlerinin tüm Anadolu'yu sarması Bursa, Halep, Şam, Diyarbakır, Amasya gibi dokumacılık alanında önemli merkezleri etkilemiştir. Yine önemli merkezlerden biri olan İstanbul'da dokuma tezgâh sayısı 1830 yılında 3160 iken, 1866 yılında bu sayı 37'ye düşmüştür. 1840'lı yıllara gelindiğinde yaşanan bu olumsuzluklar üzerine Osmanlı tüccarları neredeyse dokuma faaliyetlerinden çekilmek zorunda kalmışlardır. Antlaşmadan sonra dokuma alanında bu çöküşün de hız kazandığı görülmektedir. Padişah Abdülaziz döneminde bu etki daha yıkıcı olmuş neredeyse el tezgâhları silinir bir konuma gelmiştir. Boyalı bezler, tabak, çanak çömlek ve kuyumculuk gibi alanlar-

da önemli olan Bağdat bölgesi de aynı sorunlarla yüzleşmiştir. Ekonomik alanlara vurulan bu darbe zaman içinde loncaları zayıflatmış, şehirlerde işsizliği arttırmış, ekonomik faaliyetlerde bozulma yaratmış ve Osmanlı tüccarlarına uşaklığa dönüşmekten başka çare bırakmamıştır (Eşiyok, 2010: 83-89).

Antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti diğer Avrupa ülkelerinden farklı bir ticaret politikası benimsemiştir. Altın ve gümüşü servetlerinin kaynağı olarak gören Avrupa devletleri merkantilist politikalar uygulamışlardır ancak bu dönemde Osmanlı Devleti'nin merkantilist politikalara yabancılaştığı görülmektedir. Ülkenin ihtiyacı olan malları daha ucuza elde edebilmek için dışarıya açık bir hale gelen Osmanlı Devleti'nin amacı devlet gelirlerinin azalmasını engellemektir. Bu amaca yönelik 19. yüzyılda her ne kadar girişime rastlamak mümkün olsa da fabrikaların birçoğu rekabet karşısında yenik düşmüştür. Filibe'de pamuk fabrikası, İstanbul, Selanik, Adana, İzmir ve Sivas'ta mensucat fabrikaları, Kastamonu'da ip, halat ve çuval fabrikaları, İstanbul'da fayans, porselen, züccaciye, şeker, kauçuk, cıvata, çivi, kimya ve top fabrikaları, İzmir, Suriye ve Afyon'da şeker fabrikaları, Bursa'da ipek fabrikaları, İncirli'de kükürt fabrikası, Hereke ve İslimiye'de kumaş fabrikaları kurulmuştur. Ancak kapitülasyonların giderek artmasıyla ülkenin ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilenmiş cam, bez ve kâğıt fabrikaları rekabete dayanamayarak kapanmıştır. Üretim yapısındaki bozulma ile kentsel imalatla işsizlik sorunu baş göstermeye başlamıştır (Acartürk ve Kılıç, 2011: 14-15).

Osmanlı Devleti'nin yabancı tüccarlara tanıdığı ayrıcalıklar sonucunda yabancı ülke vatandaşları Osmanlı pazarlarında ticari açıdan avantajlar elde etmişlerdir. Yabancılar verilen imtiyazların 1876-1908 yılları arasında inanılmaz boyutlara ulaşması sonucunda bu dönem "Yabancı Ekonomik Ayrıcalıkların Altın Çağı" olarak ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti bu imtiyazlar ile her ne kadar ekonomik gelişme amacı gütse de gerçekte yarı-sömürgeci ekonomik bir ortama maruz kalmıştır. Osmanlı döneminde girişimcilik anlayışı çağın ötesinde gelişmiştir. Loncalar ve Ahilik teşkilatları girişimcilik olgusunun oluştuğunu gösteren örgütler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kâr amacından önce sosyal fayda, iş ahlakı ve sosyal sorumluluğun ön planda olduğu Osmanlı girişimcilik anlayışı yapılan ticari antlaşmalar ile gerilemeye başlamıştır. Bu dönemde yeni girişimler ortaya çıkmamış var olan girişimler ise bir süre sonra varlıklarını sonlandırmışlardır (Şahin ve Demiray, 2019:1706-1707).

4.3. Mali Gelirler ve Hükümet Ekonomisine Etkisi

1838 yılında yapılan ticaret antlaşması Osmanlı Devleti'nin ticari ve sanayi faaliyetlerinde bir çöküş yaratmış ve ülkeyi açık pazar haline getirmiştir. Sanayi Devrimi'ni tamamlayan Batı devletlerinin üstün rekabet gücüne rağmen Osmanlı Devleti'nin 1938 yılına kadar ayakta durmayı başarabildiği görülmektedir ancak antlaşma ile her türlü ekonomik korumanın kaldırılması özellikle İngiltere ile rekabet edilemez bir ortamın oluşmasına neden olmuştur. Batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda hazırlanmış olan antlaşma ile Avrupa ülkelerinin Osmanlı ülkesini ticari anlamda adeta istila ettiğini söylenebilir. Osmanlı Devleti bu antlaşma ile daha çok askeri ve siyasi çıkarlarını gerçekleştirmeyi hedeflese de ekonomik anlamda olumsuzluklarla karşılaşmıştır. Antlaşmanın Mısır'da da uygulanacak olması gelir kayıpları sonucunda Mısır ekonomisini ve ordusunu da zayıflatacağı için Mısır'ın bir tehdit olmaktan çıkması söz konusudur ancak bunun için Osmanlı ekonomisi feda edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin tamamında geçerli olan antlaşma devletin gelirlerini giderlerini karşılamaktan uzak bırakmıştır, borçlanma yoluyla ekonomik denge sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ilk dış borçlanma antlaşması 1854 tarihinde İngiliz ve Fransız bankerler ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleştirilmiştir ve bu borçlanmayı belirli aralıklarla diğer borçlanmalar takip etmiştir (Durhan, 2002: 89-90).

Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile imzaladığı ticaret antlaşması sadece dış ticareti değil, devletin bütçe gelirlerini de olumsuz etkilemiştir. Antlaşma ile tekel hakkı alınan Osmanlı ekonomisinde; 1780-1830 yılları arasında %1,5 oranında, 1839-1841 yıllarından 1852-1854 yıllarına ve 1857-1859 yıllarından 1871-1873 yıllarına kadar %5'in üzerinde bir büyüme gerçekleşmiştir (Altınkaya, 2022: 290). Osmanlı Devleti'nin dönem içerisinde gelir ve giderlerinde görülen artışın iki önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yaşanan ekonomik gelişmelerdir. Özellikle tarımsal ürünlerdeki üretim artışları ve buna paralel olarak 1838 yılı sonrasında uygulanan liberal dış ticaret rejimi ile ithalat ve ihracatta gösterdiği gelişme devlet gelirlerinin artmasına katkı sağlamıştır. İkinci önemli neden ise yaşanan milli gelişmelerdir. Zaman içerisinde mali bürokrasinin etkinliğindeki artış ve bazı vergilerin Tanzimat sürecinde nakdi hükümlere çevrilmesi gelirlerin artmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte devlet giderlerinde ise Osmanlı Devleti'nin yeni fonksiyonlar üstlenmesi ile artış olduğu ifade edilmektedir. Tanzimat dönemi ile yeni hizmetlere başlayan Osmanlı Devleti ekonomi içinde daha etkin bir role bürünerek ekonomik gelişmeye yönelik yatırımlara bütçeden pay ayırmaya başlamıştır. Devletin bazı mal ve hizmetleri resmi fiyatlardan ziyade piyasa fiyatları ile alma uygulamasına geçmesi bütçe harcamalarının artmasına sebep olmuştur (Tabakoğlu, 2016: 700).

Tablo 4: Bütçelere Göre Devlet Gelir ve Giderleriyle Bütçe Açıkları (1841- 1854)

Mali Yıllar	Gelirler (Bin kuruş)	İndeks	Giderler (Bin kuruş)	İndeks	Bütçe Açığı (Bin kuruş)	Açığin Giderlere Oranı (%)
1841-42	562.911	1,00	567.074	1,00	-4.163	-0,7
1846-47	625.000	1,11	633.213	1,12	-8.213	-1,3
1847-48	653.500	1,16	678.668	1,20	-25.168	-3,7
1848-49	666.230	1,18	754.455	1,33	-88.225	-11,7
1849-50	710.000	1,26	788.894	1,3	-78.894	-10,0
1850-51	702.129	1,25	801.029	1,41	-98.900	-12,3
1851-52	724.400	1,29	778.026	1,38	-53.626	-6,9
1852-53	772.972	1,37	794.392	1,40	-21.421	-2,7
1853-54	757.460	1,35	779.117	1,37	-21.658	-2,8
1854-55	-	-	1.108.130	1,95	-	-

Kaynak: (Güran, 2016: 399)

Tablo 4'te Osmanlı Devleti'nin bütçe açıklarına yer verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde 1840'lı dönem Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme çabalarının başladığı bir dönem olarak ifade edilmektedir. Genel olarak tabloya bakıldığında seçilen dönem boyunca devlet gelirlerinde artış gözlenmektedir. Nüfusun artması, yeni vergi türlerinin ortaya çıkması ve yeni vergi toplama sistemlerinin geliştirilmesi devlet gelirlerinin artmasına katkı sağlamıştır. Gelirlerdeki artışa karşılık giderlerin daha hızlı bir şekilde arttığı da görülmektedir. Giderlerin büyüyerek artması bütçe açıklarına neden olmaktadır. Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasi ve modernleşme üzerine yaptığı harcamalar gider artışına neden olmuştur. Genel olarak tabloda bütün dönemlerde bütçe açığının olduğu görülmektedir. Bütçe açığının giderek artması devletin mali yapısında zayıflıklara neden olmuş ve bu durum dış borçlanmanın yolunu açmıştır. Tanzimat Fermanı ile yeni kurumların ortaya çıkması, ordunun düzenlenmesi gibi faaliyetlerde yapılan harcamaların artması belirli bir süre sonra mali yapının bozulmasına neden olmuştur. Kaynak yetersizliğini gidermek adına dış borçlanma yapan Osmanlı Devleti böylelikle dış güçlerin ekonomik etkilerine daha fazla bağımlı hale gelmiştir. 1854 yılında başlayan Kırım Savaşı Osmanlı Devleti'nin ekonomisine büyük bir yük oluşturmuş, savaşın maliyeti bütçe açıklarını daha belirgin bir hale getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ciddi bir sanayileşme sürecinin yaşanmamasına rağmen bu dönem içerisinde kişi başına gelirlerde artış olduğu gözlenmektedir. Gelir ve üretim düzeyleri 1820'li yıllardan I. Dünya Savaşı'na kadar olan sürede artma eğilimi göstererek yüz yıllık süreçte Anadolu'da kişi başına düşen gelirin en az %50 arttığı tahmin edilmektedir. Açık ekonomi modelinde tarımsal faaliyetlerin giderek ihracata yönelmesinin ve dolaysız sermaye yatırımlarının kişi başına düşen gelirin artmasında etkili olduğu ifade edilmektedir (TÜSİAD, 2006: 28).

5. Balta Limanı Antlaşmasının Sosyal Etkileri

Osmanlı Devleti, reaya ve yönetici olarak iki farklı toplumsal sınıftan oluşmaktadır. Zanaat, tüccar, köylü kesimi ve göçebe gruplarından olun reaya sınıfı üretim yaparak devlete vergi vermekle yükümlüdür. Yönetici sınıfı ise hükümdar tarafından devlet hizmetine tayin edilmiş ve vergi yükümlülüğü bulunmayan toplumsal sınıfı ifade etmektedir. Yönetici sınıfı asker bölümü, kadılar, din adamları, hukuk uzmanları, bürokrasiyi yöneten kişilerden oluşmaktadır. Devletin toprakların mülkiyetini elinde tutması ile en önemli zenginlik kaynağının tarımsal üretim olduğu görülmektedir. Hayati bir önem taşıyan tarım faaliyetleri, köylüler tarafından gerçekleştirilmiştir. Köylülerce gerçekleştirilen tarım üretiminin bir kısmına bürokratlar tarafından el konulmuş ve büyük bir kısmı başkente aktarılmıştır. Osmanlı Devleti üretilen ürünleri tüccarlara satmış, tüccarlarda bu ürünleri ihracat için Avrupa ülkelerine göndermiştir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nde üretim ve tüketim faaliyetleri esnaf loncaları aracılığı ile denetlenmiştir (Avdar ve Avdar, 2020: 112-113).

19. yüzyıl başlarında Avrupa ülkeleri ticaret ve sanayi alanında yaptığı reformlar ile giderek güçlenmişlerdir. Dünya ekonomisinde başlayan yarış kimi devletleri güçlendirirken kimi ülkeleri ise ekonomik anlamda zayıflatmıştır. Osmanlı Devleti bu süreçte iç ve dış ticaretinde önemli tavizler vermiştir. İç ticarete giderek önemini kaybeden tüccarlar yabancı ülke vatandaşları ile rekabet etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik nedenlerden dolayı yabancı ülkelerle yakınlaşması üzerine devletin ekonomik hayat üzerindeki egemenliği azaltmıştır. Balta Limanı Antlaşması'ndaki "her türlü ticaret" ibaresi yabancıların Osmanlı pazarlarına yerleşmelerine neden olmuştur. Yabancı tüccarlar Osmanlı pazarlarında esnaflık gibi alanlarda faaliyet göstermişlerdir. İngiliz, Fransız, Yunan, Rusya ve Latin ülkelerinin esnafları farklı alanlarda dükkanlar açarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti yabancıları bir gelir kaynağı olarak görmüş ve vergi tahsil etmeye çalışmıştır. Yabancı tüccarların imtiyazlı olduğu bu dönemde bu tüccarlar düşük gümrük ver-

gileri ile rahatça ticaret yapabilmıştır. Sömürgeci bir mantık benimseyen yabancı tüccarlar kâr maksimizasyonunu önemsemişlerdir. Ancak zaman içerisinde yükümlülüklerini yerine getirmeyen yabancılar karşısında Osmanlı Devleti bazı önlemler almıştır. Yerli esnafının şikâyetçi olduğu bu durumun kanuna uygun olarak yürütülmesine karar verilmiştir. 1838 yılından sonra Avrupa ülkeleri kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kanuni boşluklardan yararlanarak kuralları ihlal etmişlerdir (Keçeci Kurt, 2017: 162-163).

Balta Limanı Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal yapısında da değişiklikler meydana gelmiştir. Sanayi faaliyetlerinin aksaması ve yerel üretimin gerilemesi Osmanlı şehirlerinde yoksulluğu ve işsizliği beraberinde getirmiştir. Toplumsal huzursuzluğa neden olan durum karşısında vatandaşlar çareyi göç etmekte bulmuşlardır. Yerli tüccarların ürünlerine olan talebin azalması tarımsal üretim faaliyetlerini de olumsuz etkilemiştir. Yerli tüccarlar talep azalmasına ilişkin ekonomik kayıplar yaşarken yabancı tüccarların bol kazanç elde etmesi ekonomiyi sekteye uğratmıştır (Özdoğan ve Kartın, 2024: 19). Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar ile Avrupalı tüccarlara sağladığı imtiyazlar müslim ve gayrimüslim Osmanlı tüccarlarını güçlü bir rekabet ile karşı karşıya bırakmıştır. Birçok konuda yabancı tüccarların daha avantajlı bir konumda bulunması toplumsal dinamiklerde karışıklığa neden olmuştur. Liman kentlerine nüfuz etmeye çalışan yabancı tüccarlar belirli bir süre sonra gayrimüslim tüccarların direnişi ile karşılaşmışlardır (Pamuk, 2023: 167). Balta Limanı Antlaşması Osmanlı Devleti'nin eyaletlerinde iş gücü üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Sanayide 70 bin işçi çalışırken bu sayı 1878 yılında 35 bine düşmüştür. Bu azalmanın nedeni ise Avrupa ülkelerinden %1 gümrük vergisi ile pamuk ihraç edilmesi ve %8 gümrük vergisi ile kumaş ithal edilmesidir. Pamuk üretimi geriledikçe köylülerin büyük bir bölümü toprak kaybına uğramışlardır. 1907 yılına gelindiğinde tarımda etkin nüfusun %36.6'sı topraksız tarım işçilerinden oluşmaktadır (Aksoy, 2012: 73).

Dış ticaret faaliyetlerinin büyümesiyle Osmanlı Devleti'ndeki esnaf örgütleri şehir ekonomileri üzerindeki hakimiyetlerini yavaş yavaş dış ticareti elinde tutan yabancı tüccarlara ve onların temsilcileri dellal ve simsarlara bırakmak zorunda kalmışlardır. İmzalanan ticari antlaşmalar ile yerli tüccarların artan vergi yükümlülükleri karşısında esnaf örgütleri Tanzimat dönemine kadar hayati önemini koruyabilmiştir. Ancak liberal politikalar ile yaşama şartları zorlaşan esnaf örgütleri artan rekabet karşısında maliyetlerini düşürememiş, yeni tüketim alışkanlıklarını karşılayacak malları üretmede sıkıntılar yaşayarak gerilemeye başlamıştır. 1838 Balta Limanı antlaşması ile daha zor bir döneme giren esnaf örgütleri kooperatif şirketler halinde yeniden örgütlenmişlerdir.

Ancak tüm bu gayretler Osmanlı Devleti'nin şehir devletleri oluşturmada önemli bir rol oynayan esnaf örgütlerinin zaman içerisinde tarihten silinmesine engel olamamıştır (Genç, 2000: 300).

6. Balta Limanı Antlaşmasının Uluslararası İlişkilere Etkisi

Osmanlı Devleti'nde dış ticaret söz konusu olduğunda bu faaliyetler kapitülasyonların kontrolü altında sürdürülmektedir. Diğer ülke tüccarlarına imtiyaz veren Osmanlı Devleti'nde imtiyaz politikaları daha yaygın ve genişletilmiş olarak uygulanmıştır. İlk defa 1451-1481 yılları arasında padişah olan II. Mehmet tarafından Cenevizlilere verilen ahitname daha sonraki padişahlar tarafından genişletilerek yenilenmiştir. Sanılanın aksine Osmanlı Devleti tarafından verilen kapitülasyonlar 19. yüzyılın sonuna kadar ekonomi için bir tehdit değil, mal çeşitliliğini ve bolluğunu sağlayan politik bir araç olmuştur. Ancak dünya dinamiklerinin zaman içerisinde değişmesi ile bu imtiyazların giderek artması Osmanlı ekonomisinin temel sorunları haline gelmiştir. Siyasi, teknolojik, askeri ve ekonomik anlamdaki değişiklikler Osmanlı topraklarının İmkânlarını belirginleştirmiş ve bu durum diğer ülkelerin Osmanlı Devleti'ne baskı kurması ile sonuçlanmıştır. Rusya ve Avusturya Karadeniz'i kullanmak için, İngiltere, Fransa, İsveç, Hollanda, İspanya da Akdeniz'i kullanmak için devlette baskı kurmuştur. 1809 yılında Kala-i Sultaniye Antlaşması ile İngilizler ilk kez Osmanlı topraklarında ticaret yapabilme imkânı bulmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin İngilizlerle 1838 yılında imzaladığı ticari antlaşma ise Osmanlının elinde tuttuğu tekel haklarından vazgeçmesi ile özellikle Avrupa ülkelerinin Osmanlı içerisindeki ticari faaliyetleri kolaylaştırmıştır (Küçükkalay, 2021: 236-237).

Osmanlı Devleti'nin dış politika ve modernleşme alanında gelişen dünyanın gerisinde kalması, ülkeyi İngiltere başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinin müdahalesine ve baskısına maruz bırakmıştır. Denge siyaseti buluştan ziyade bir zorunluluk olarak ortaya çıkmış, çoğunlukla İngiliz politikasını desteklediği sürece başarılı olmuştur. İngiltere Ortadoğu, Rus İmparatorluğu ve Hindistan topraklarına yakınlaşabilmek için Osmanlı Devleti'ni bir kalkan olarak kullanmış fakat Almanya'nın ortaya çıkması ile elde tutamayacağını anladığı Sultan II. Abdülhamit'i gözden çıkarmıştır (Işık, 2011: 59). Sanayi Devrimi ile daha çok güçlenmiş olan İngiltere ile imzalanan ticaret antlaşması bir sonraki yıllarda imzalanan diğer ticaret antlaşmalarını da beraberinde getirmiştir. 1838 ve 1841 yılları arasında Fransa, İskandinavya ülkeleri, bir dizi Alman prensliği, bir dizi İtalyan krallığı, Prusya, İspanya ve Felemenk ile imzalanan antlaşmalar mal ve hizmet hareketliliğine tek taraflı serbest-

lik getirmiştir. İngilizler ile imzalanan antlaşma ile Osmanlı Devleti eski imtiyazların aynı şekilde devamını ve bunlara yenilerinin eklenmesini halihazırda kabul etmiştir. Yapılan ticari antlaşmalar yabancı tüccarlara birçok imtiyaz sağlamış ve Osmanlı pazarlarını Avrupa'nın açık pazarına dönüştürmüştür. Bu antlaşmalar ile Osmanlı Devleti bir takım sanayileşme çabalarına girmiştir. Ancak bu çabası eski sanayinin giderek yok olmasına ve yeni sanayinin de gelişme imkânını yitirmesi ile sonuçlanmıştır (İleri, 2008:53).

Devletlerarası ilişkilerde özellikle ekonomik çıkarların ön planda tutulması üzerine kurulan antlaşmalar 1838 Balta Limanı Antlaşması'ndan sonra da devam etmiştir. 19. yüzyılda dünyanın sayılı devletleri arasında yer alan Osmanlı Devleti coğrafi konumu olarak kendisine kilometrelerce uzakta olmasına rağmen Güney ve Orta Amerika ülkeleri ile ticari ve diplomatik ilişkilerde bulunmuştur (Temel, 2004:152-153). 19. Yüzyıl sonlarında Batı Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımı, sanayi, bankacılık, belediye ve şehir hizmetleri gibi stratejik ve kârlı alanlara yatırım yapmışlardır. 1850'li yıllarda ticarete büyük artış yaşatan İngiltere'nin yerini 1890'lı yıllardan itibaren Almanya ve Fransa almaya başlamış, özellikle Fransa Osmanlı içindeki yatırımlarını devamlı olarak artırmıştır. 19. ve 20. Yüzyıllar boyunca yapılan ekonomik atılımlardan en önemlisi demiryollarıdır. Demiryolu içinde en büyük hisse Fransızlara aittir. Demiryolunun arkasından liman, tramvay, elektrik, su gelmektedir ki bunlar o dönemin en önemli yatırımları olarak ifade edilmektedir (Ortaylı, 2008: 176). İngilizlerin 1914 yılında Osmanlı Devleti'ndeki yatırım payı %15,2 iken, Almanya'nın %27,8 ve Fransızların payı ise %50,1'dir. Belçika, ABD, Avusturya ve İsviçre %6,9'luk bir paya sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti'ne yatırım yapan ülkeler genel olarak İstanbul, İzmir, Zonguldak, Bursa, Adana gibi şehirleri, Anadolu haricinde ise Bağdat, Selanik ve Şam gibi ticari fonksiyonu ağır basan şehirleri tercih etmişlerdir (Arslan, 2022: 423).

7. Balta Limanı Antlaşmasının Uzun Vadeli Sonuçları

Osmanlı devlet adamlarının Balta Limanı Antlaşması'nı imzalamak için masaya oturduklarında siyasal nedenleri ön planda tutukları görülmektedir. Osmanlı Devleti o dönemde yaşanan siyasi karışıklıklar karşısında İngilizlerden kendi toprak bütünlüğünün korunmasını talep etmişlerdir. Ancak devlet yöneticilerinin antlaşmanın uzun vadeli ekonomik ve mali sonuçları hakkında iyimser beklentilerinin olduğu söylenemez. Günümüzde de hala tartışmalara konu olan Balta Limanı Antlaşması Osmanlı Devleti ile İngilizler arasındaki adil olmayan eşitsiz bir

ilişkiyi yansıtmaktadır.

Balta Limanı Antlaşması uzun vadede Osmanlı Devleti'nin gümrük vergi düzeylerinde bir düşüşe neden olmuştur. Bu antlaşma ile gümrük vergi düzeyleri daha aşağılara çekilmemişti ancak bu tür antlaşmaların giderek artması Osmanlı Devleti'nin kendi gümrük vergilerini Avrupa ülkeleri ile belirlemeyi ilke olarak kabul etmesi anlamına gelmektedir, bu da bağımsız bir dış ticaret politikasının uygulanmasına engel olmaktadır. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Avrupa ülkeleri gümrük vergilerini daha düşük seviyelere indirmek için elverişli koşulların oluşmasını beklemişlerdir. 1860-1861 yıllarından itibaren Osmanlı Devleti yaşadığı mali ve siyasi bunalımlar sonrasında ihracattan alınan vergi düzeyini %1'e indiren değişiklik maddesini imzalamak zorunda kalmıştır (Pamuk, 2023: 17-18).

Sanayi Devrimi ile Batı Avrupa ülkeleri teknolojik gelişmelerinin zirvesine ulaşmış ve bunu ekonomik alanlara da uygulamışlardır. 19. yüzyıl boyunca Batı ülkelerinin ekonomik olarak gelişmesinde deniz ticaretinde buharlı gemilerin kullanılması önemli bir katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı antlaşmalardan sonra sahil kıyılarında Batı ülkelerinin üstünlüğü daha çok belirginleşmeye başlamış ve Osmanlı Devleti gemicilik teknolojisinde yaşanan gelişmelerden olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Yaşanan ekonomik sıkıntılar ile darboğaza düşen Osmanlı Devleti hızla dışarıya açılmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret açıkları hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Ticari açıkların giderilmesi aşamasında daha fazla gümüş ve altın ihracı ile borçlanma yollarına başvurulmuş böylelikle kapitalist dünya ekonomisinde Osmanlı Devleti hem sanayi hem mali hem de ticaret alanlarında bağımlı bir konuma gelmiştir. Osmanlı Devleti dışı açılma sürecinde birtakım reformlar gerçekleştirmeye çabalamış ancak bu çabalar ekonominin yabancı sermaye yatırımları ve dış ticarete açılma konularında daha fazla bağımlılık sarmalına girmesiyle sonuçlanmıştır (Doğan, 2020:215-216).

1838 yılında imzalanan antlaşmadan sonra sanayileşmiş Avrupa ülkeleri imtiyazlarla Osmanlı topraklarına serbestçe girmiş, yerli üreticiler rekabet gücünü kaybetmiş, bu yıldan itibaren bütçe açıkları hızla artmıştır. 1840 yıllarından itibaren Avrupalı ülkelerin temsilcileri Osmanlı Devleti'nin mali sorunlarına çözüm olarak dışarıdan borçlanması için baskı yapmışlardır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti Avrupa para piyasalarında tahvil satarak borçlanmaya başlamış, tahvillerin satışından Avrupalı bankerler büyük komisyon kazançları sağlamıştır. İlk dış borçlanmalar 1840'lı yıllarda Galata bankerleri aracılığı ile Fransa bankalarından kısa vadeli olarak sağlanmıştır. Süreç içerisinde önemli bir yer

tutan Kırım Savaşı ile yeni harcamaların artması ve bu durumun ekonomideki gelir gider dengesini bozması üzerine Avrupa para piyasalarında daha uzun dönemli borçlanmalar başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne ait tahviller Paris, Viyana, Londra, Frankfurt gibi borsalarda uzun vadeli olarak işlem görmüştür. Dış borçlanmanın başladığı 1854 yılında elverişsiz koşullar ve ödediği yüksek oranda faizler sonucunda devlet daha büyük miktarlarda borçlanmaya başlamıştır ancak her geçen yıl Osmanlı Devleti'nin bu borçları ödeyebilmesi giderek güçleşmiştir. Borçlarını ödeyemediği için yeniden borçlanma yapan Osmanlı Devleti kısır bir döngüye girmiştir. 1873 yılında yaşanan borsa krizleri ile devletin borç bulması olanaksız hale gelmiştir.

1875 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin dış borcu 200 milyon sterline yaklaşmıştır. 1876 yılında borçlarını ödeyemeyeceğini duyuran Osmanlı Devleti 1881 yılında "Muharrem Kararnamesi" ile borç ödemelerinin tekrardan şekil ve takvim olarak düzenleneceği bir antlaşmaya imza atmıştır. Bu kararnameye göre "Duyun-u Umumiye İdaresi" kurulmuş, Osmanlı Devleti'nin gelirleri kaynaktan toplanarak alacaklı ülke ödemeleri gerçekleştirilmiştir. Ekonominin çökmesinde rol oynayan bu durum günümüz Türkiye'sini de etkilemektedir. Uzun yıllar içinde verilen bütçe açıkları, Fetihlerin durması ile savaş gelirlerinin azalması, vergi gelirlerinin azalması, yerli sermaye birikiminin yetersiz olması ve yerli üreticilerin yabancı devletler karşısında rekabet gücünü giderek kaybetmesi üzerine ülke pazarları yabancıların eline geçmesi Osmanlı Devleti'ni borçlanmaya iten sebepler olarak ifade edilmektedir. 1838 yılında imzalanan antlaşma ile sağlanan kolaylıkların kısa bir süre sonra diğer Avrupa ülkelerine de tanınıyor olması Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki hakimiyetini artırarak ekonominin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur (Kartopu, 2012: 33).

8. Sonuç

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gelir kaynaklarının azaldığı görülmektedir. Çıkış noktası olması gereken vergi ve ticaret faaliyetler Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile İngiltere ve diğer Avrupalı devletlere önemli ayrıcalıklar sağlamasından dolayı Osmanlıyı istediği ekonomik pozisyonda tutamamıştır. Antlaşma ile iç pazar hakimiyetinin özellikle İngiliz tüccarlarının eline geçmesi ilerleyen dönemlerde iç ve dış borçlanmayı zorunlu hale getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin müdahaleci politikardan uzaklaşarak ekonomiyi tüccarların ve sermayenin iradesine bırakması ile batılı politikalar ön plana çıkmış, yaşam tarzı ve insanların çıkarları bu duruma göre şekillenmiştir.

Balta Limanı Antlaşması'nın içeriğine bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin gümrük vergilerini asgari düzeyde tuttuğu, yerli sanayiye ko-ruyamadığı, müdahaleci yapısını kaybettiği anlaşılmaktadır. Antlaş- ma ile İngiliz tüccarları Osmanlı'yı sağlam bir kazanç kaynağı olarak görmüşlerdir. Antlaşma öncesi dönemde özellikle yerel sanayiye koruma üzerine politikalar uygulayan Osmanlı Devleti'nin dış ticaret faaliyetleri kısıtlanmıştır. İngiltere ise antlaşma ile ekonomik açıdan gelişmiş ve bölgede ticari anlamda üstünlük elde etmiştir.

Bu antlaşma aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısın- da köklü değişikliklere yol açmıştır. Ülkenin geleceğini de etkisi altına alan antlaşma Osmanlı Devleti'nin dış ticaretini, yerli sanayisini, mali gelirlerini ve hükümet ekonomisini değişikliğe uğratmıştır. Antlaşma ile yabancı tüccarlara kolaylık sağlaması ile Osmanlı Devleti'nde serbest ti- caret rejimi kabul edilmiştir. Osmanlı pazarlarının bu kapsamda açık bir pazara dönüşmesi yabancıların bu pazarlarda kolay ticaret yapmalarına imkân sağlamıştır. Yabancı malların antlaşmada yer alan düşük vergi oranları ile Osmanlı pazarlarına girmesi yerli üretim faaliyetlerini olum- suz bir şekilde etkileyerek gerilemesine neden olmuştur. Özellikle tekstil, çelik ve demir gibi sektörler yerli üretimde önemli ölçüde gerilemiştir. Ucuz mallar olarak İngiliz mallarının Osmanlı pazarlarında yer bulması ithalat oranlarını artırmış, bu durum dış ticaret dengesini bozarak cari açıklara neden olmuştur. Buna paralel olarak Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu doğal kaynaklar ise İngiltere'nin hammadde ihtiyacını karşılamak için ihraç edilmiştir. Antlaşma ile gümrük vergi oranlarının düşürülmesi devletin en önemli gelir kaynaklarından olan gümrük vergisinin azal- masına neden olmuştur. Azalan vergiler ve artan harcamalar karşısın- da ise Osmanlı Devleti bütçe açıkları ile karşılaşmıştır. Bütçe açıklarını kapatmayı hedefleyen Osmanlı Devleti yabancı devletlerden borç almak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerin baskıları üzerine yapmış olduğu uzun vadeli borçlanmalar belirli bir süre sonra ülkenin ekonomik olarak dışa bağımlılığını arttırmıştır.

Bu antlaşma Osmanlı Devleti'nin sadece ekonomik değil aynı zaman- da toplumsal yapısında da etkili olmuş, toplumsal kesimler üzerinde so- syal ve kültürel bir değişime neden olmuştur. Taraflar arası yapılan ant-laşma yerli üreticileri doğrudan etkilemiş yabacı tüccarların daha düşük vergilerle ticaret yapması üzerine yerlilerin rekabet gücünün azalmasına neden olmuştur. Rekabet karşısında yenik düşen bireylerin geçim prob- lemleri ortaya çıkmıştır. Bu ve benzeri ekonomik sorunların baş gös- termesi işsizlik oranlarını arttırmış ve o dönemde kırsal kesimlerden şehirlere olan göç oranlarında artış meydana gelmiştir. Giderek zengin-leşen yabancı tüccarlar statü kazanırken yerli tüccarlar ise statü kaybı- na uğramışlardır. Bu durum gelir eşitsizliğine neden olmuş ve toplum-

da derin yaralar açmıştır. Osmanlı toplumunun geleneksel olarak sosyal ve ekonomik yapısının bozulması üzerine yerel üretim yerini ithalata bırakmıştır. Sonuç olarak, Balta Limanı Antlaşması Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal yapısını kökten değiştirmiştir. Osmanlı'nın mali anlamda çöküşüne giden tek sorun olmasa da çöküşünü tetikleyen nedenler arasında bu antlaşmanın da yer aldığı söylenebilmektedir. Günümüzde de hala tartışmalara konu olan Balta Limanı Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve dünya ekonomisine katılma çabalarında önemli bir dönüm noktası olmak yerine devleti siyasi, sosyal ve ekonomik olarak zayıflatan bir olay olarak tarihte yerini almıştır.

Kaynakça

- Acartürk, E., & Kılıç, R. (2011). Osmanlı devletinde kapitülasyonların iktisadi ve siyasi perspektiften analizi. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29(2), 1-21.
- Aksoy, E. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Döneminde dış borçlanmanın bütçe açıklarının finansmanı üzerindeki etkisi (1699-1923). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Altınkaya, Z. (2022). Liberal Uluslararası Ticaret Politikaları Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme: Son Yüzyılında Osmanlı Devleti. Journal Of Finance Letters/Maliye Finans Yazıları Dergisi, (118).
- Arslan, L. (2022). Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Türk-İngiliz Ticari İlişkileri. Mavi Atlas, 10(2), 419-437.
- Aslan, Ç. (2023). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'nin Dış Ticaretinin 100 Yılı. Akademik Hassasiyetler, 10(Cumhuriyet Özel Sayısı), 785-805.
- Atik, H. (2020). Takvim-i Ticaret gazetesine göre Osmanlıların ticaret anlayışı ve Osmanlı dış ticareti, 1866-1867. Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, (2), 67-107.
- Avdar, R., & Avdar, R. (2020). Balta Limanından Mondrosa Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret (1838-1918). Sakarya İktisat Dergisi, 9(5), 110-124.
- Basan, R. G. (2009). 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Çabuk, S. (2022). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İhracat Yasağı (5, 6 ve 7 Numaralı Mühimme Defterlerine Göre). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Dişçi, T. (2024). Tanzimat'ın Karakteri. Erişim Tarihi: 13.11.2024. https://www.academia.edu/45474546/Tanzimat_%C4%B1n_Karakteri
- Doğan, A. (2020). Reflections of the Developments in Maritime and Navigation in the Industrialized West on the 19th Century Ottoman Maritime and Navigation Technology and Trade. Journal of Strategic Research in Social Science, 6 (3), 191-220.
- Dura, C., & Altıparmak, A. (2000). 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması: Nedenleri ve Sonuçları. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (16), 17-30
- Durhan, İ. (2002). 1838 Tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6(1-4), 77-104.
- Ergüder, B. (2023). 19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Devlet-Sermaye İlişkileri: Yabancı Demiryolları Örneği. Maliye Çalışmaları Dergisi, (70), 46-60.
- Eşiyok, B. A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine eklenmesinde bir dönüm noktası: 1838 serbest ticaret antlaşması. Mülkiye Dergisi, 34(266), 67-108.
- Genç, M. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi. 1. Baskı.

İstanbul: Ötüken Yayınları

- Gündoğan, M., & Özsera, Y. (2022). Osmanlı İmparatorluğunda Siyasal İdare ile Finansal İdare Arasındaki Güç Mücadelesi: Balta Limanı Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 12(2), 403-439.
- Güran, T. (2016). Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Işık, Z. (2011). 19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 45-61.
- İleri, Ü. (2008). Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*.
- İloğlu, S. (1998). 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Ekonomik Alanda Gayrimüslimler. *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Kakhramanova, S. (2022). Osmanlı- İngiltere Dış Ticaretinde Aktörler ve Mal Kompozisyonu (1800-1838). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kanat, S. (2017). Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıldaki Ekonomi Politikalarının Bir Değerlendirmesi. *Social Sciences Studies Journal (Sssjournal)*, 3(11), 1609-1616.
- Kartopu, S. (2012). Duyun-u Umumiye İdaresi ve idareyle ilgili görüşler. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 1(2), 32-40.
- Keçeci Kurt, S. (2017). Osmanlı Devleti'nde Ecnebinlerin Esnaflığı Meselesi (1838-1861). *History Studies (13094688)*, 9(3).
- Küçükcalay, A. M. (2021). Dünya İktisat Tarihi. (3. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Kütükoğlu, M. S. (2022). Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850). *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, IV/A-2-2.1 Dizi, Sayı: 4, İkinci Baskı, Ankara.
- Memiş, N. (2008). 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret. *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum.
- Ortaylı, İ. (2008). Avrupa ve biz. 1. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdoğan, A. C., & Kartın, C. (2024). Türk-İngiliz Münasebetlerinde Balta Limanı Örneği Olarak Mersin-Adana. *Kare*, (17), 8-23.
- Özsoy, İ., & Özsoy, O. (2006). 1838 Balta Limanı Sözleşmesi'nden Gümrük Birliği'ne Türkiye/Avrupa Ticari İlişkileri. İrfan Kalaycı (Edt.), *Türkiye-AB İlişkileri Üzerine Ekonomik-Politik Tezler*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1980). Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Uzun Dönemli Dalgalanmalar, 1830- 1913.
- Pamuk, Ş. (2017). Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve

- Büyüme. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2023). Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913). (3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2023). Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914. (14. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Savrul, B. K., Özel, H. A., & Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (8:1).
- Soylu, İ. Ş. (2022). 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Sanayileşme Politikaları ve Sonuçları. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir.
- Şahin, M. & Demiray, A. (2019). "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılar Verilen İmtiyazların Girişimcilik Üzerine Etkileri", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 5(25): 1702-1708
- Şimşek, S. (2021). 1750-1838 Dönemi Avrupa İktisadi Gelişmelerinin Osmanlı Devletinin Ekonomik ve Sosyal Yapısına Etkileri. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Tabakoğlu, A. (2016). Osmanlı Mali Tarihi. 1. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Temel, M. (2004). Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre XIX. ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Brezilya İlişkileri. BELLETEN, 68(251), 131-154.
- TÜSİAD. (2006). Tarih 1839-1939. Ahmet Kuyaş ve Diğerleri. 1. Baskı. Yayın No. TÜSİAD-T/2006/12-425. İstanbul: Mikado Matbaacılık.
- Yılmaz, F. (2015). 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı Ekonomisi Üzerine Etkisi. Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze.
- Yücel, E. (2023). Osmanlı Dış Ticaretinin Analizi ve Osmanlı İktisat Anlayışındaki Değişimin Dış Ticaret Politikalarına Yansımaları. Journal Of Knowledge Economy & Knowledge Management, 18(1).

Bölüm 2

KOBİ'LER, SERMAYE PİYASALARI VE FİNANSMANA ERİŞİM SORUNLARI

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİLGİN¹

¹ Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çorum, Türkiye, mustafabilgin@hitit.edu.tr, E-mail:, ORCID ID: 0000-0002-9278-4724

GİRİŞ

Türkiye'deki Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ'ler), ekonominin dinamizmini ve istihdam kapasitesini artıran kritik aktörler olmasına rağmen, sermaye piyasalarına erişimlerinde kalıcı finansal engellerle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu engeller, yüksek kredi maliyetleri, yetersiz teminat, likidite sıkıntısı ve aşırı borçluluk gibi çeşitli unsurları kapsamaktadır (Yörük, 2001; Kısacık, 2022). Benzer şekilde, Azerbaycan gibi diğer gelişmekte olan ülkelerde yapılan çalışmalar, KOBİ'lerin finansman erişiminde karşılaştığı kısıtlamaların sadece Türkiye'ye özgü olmadığını, aksine bölgesel ve makroekonomik faktörlerden de kaynaklandığını ortaya koymaktadır (Kutukız, 2023).

Literatürde, KOBİ'lerin finansmana erişimini analiz eden çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, anketler, regresyon analizleri, panel veri analizleri ve mikro veri analizleri gibi yöntemlerle, finansal kısıtlamaların hem banka kredilerine hem de sermaye piyasalarına erişimi sınırladığını göstermektedir (Eken & Yazıcı, 2024; Aras & Muslumov, 2002). Örneğin, İşletmelerin Finansmana Erişimi Anketi (SAFE) mikro verileri (2015–2021) kullanılarak yapılan analizler, mikro ölçekli KOBİ'lerin orta ve büyük ölçekli işletmelere kıyasla finansman engelleriyle daha yoğun biçimde karşılaştığını doğrulamaktadır (Eken & Yazıcı, 2024). Bu durum, KOBİ'lerin büyüklüklerine göre finansman kaynaklarına erişimde farklı zorluklar yaşadığını ve heterojen bir finansman yapısına sahip olduklarını göstermektedir.

Finansmana erişim sorunları, KOBİ'lerin büyüme potansiyelini sınırlamakta, yenilikçi yatırımları ve üretim kapasitesini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, sermaye piyasalarına erişimde yaşanan kısıtlamalar, KOBİ'lerin risk sermayesi ve borçlanma maliyetlerini artırmakta, dolayısıyla finansal kırılganlıklarını büyütmektedir (Beck, Demirgüç-Kunt, & Maksimovic, 2005; La Porta et al., 2002). Türkiye özelinde yapılan araştırmalar, özellikle mikro ve küçük ölçekli işletmelerin hem banka kredilerine hem de hisse senedi veya tahvil ihraçları gibi sermaye piyasası araçlarına erişimde sistematik zorluklarla karşılaştığını ortaya koymaktadır (Kısacık, 2022).

Bu bağlamda, KOBİ'lerin finansman erişimi sorunu yalnızca işletme düzeyinde bir problem olarak değil, aynı zamanda makroekonomik istikrar ve finansal sistemin derinliği açısından da kritik bir mesele olarak değerlendirilmektedir. Finansal piyasaların KOBİ'lere daha kapsayıcı bir şekilde açılması, ekonomideki üretim ve istihdam kapasitesinin artırılmasını destekleyecek, Türkiye ekonomisinin dış şoklara karşı dayanıklılığını güçlendirecektir (Eken & Yazıcı, 2024). Bu nedenle, KO-

Bİ'lerin finansman erişimindeki engellerin sistematik bir biçimde incelenmesi ve politika önerileri geliştirilmesi, hem akademik literatür hem de politika yapımcılar açısından önemli bir ihtiyaçtır.

ÇALIŞMALARDA BELİRTİLEN TEMEL BULGULAR

Çalışmalarda finansman zorlukları, yüksek faiz oranları, krediye erişim zorlukları ve düşük finansal bilgi gibi engeller vurgulanmaktadır (Yörük, 2001; Eken & Yazıcı, 2024; Aras & Muslumov, 2002). Bu engeller, KOBİ'lerin finansman kaynaklarına erişimini önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle yüksek faiz oranları ve yetersiz teminat, KOBİ'lerin kredi almasını zorlaştırmaktadır (Demirgüç-Kunt & Maksimovic, 1999).

Sermaye yapısının belirleyicileri (kârlılık, işletme riski, firma büyüklüğü) finansman tercihlerini biçimlendirir; özellikle imalat sektörü ve halka kapalı KOBİ'ler bu bağlamda farklı eğilimler gösterir (Yılmaz & Uçkun, 2025; Güler, 2010). Örneğin, imalat sektöründeki KOBİ'ler genellikle uzun vadeli finansman kaynaklarına yönelirken, halka kapalı KOBİ'ler daha kısa vadeli kaynakları tercih edebilir (Berger & Udell, 1998).

Alternatif finansman mekanizmaları (örneğin katılım bankacılığı, gelişmekte olan işletme piyasaları, borç senetleri ve faktoring) belirlenmiş olmakla birlikte, sınırlı farkındalık ve yetersiz kullanım, bazı durumlarda bunların etkinliğini azaltmaktadır (Birben & Çakır, 2023; Saraç & Bozkurt, 2011; Yıldırım & Çakar, 2016). KOBİ'lerin bu alternatif finansman mekanizmaları hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması ve bu mekanizmaları kullanma konusunda isteksiz olmaları, finansman kaynaklarına erişimlerini kısıtlamaktadır. Bu nedenle, KOBİ'lerin alternatif finansman mekanizmaları hakkında bilgilendirilmesi ve bu mekanizmaları kullanmaya teşvik edilmesi önemlidir (Beck & Demirgüç-Kunt, 2006).

Tüm bu çalışmalar toplu olarak, Türkiye'deki KOBİ'ler arasında sermaye piyasasına katılımın belirgin finansman engelleri nedeniyle zayıf kaldığını ve sektör ve ölçek bazlı farklılıkların dış finansmana erişimi önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, KOBİ'lerin finansman sorunlarının çözümü için sektör ve ölçek bazlı politika ve uygulamaların geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Tablo 1: KOBİ'lerin Finansmana Erişim Sorunlarına Literatürün Genel Yaklaşımı

Çalışma	Odak Noktası	Metodoloji	Örneklem / Kapsam	İncelenen Temel Değişkenler
Güler (2010)	İMKB'de işlem gören KOBİ'lerin sermaye yapısı belirleyicileri	Panel eşbütünleşme analizi (1996–2007) (yalnızca özet erişilebilir)	İMKB'de işlem gören KOBİ'ler; genel kapsam	Sermaye yapısı, finansman sorunları, sermaye yapısını etkileyen faktörler
Korkmaz vd. (2007)	İMKB imalat sektöründe işlem gören KOBİ'lerin sermaye yapısı belirleyicileri	Adım adım regresyon (1997–2004) (yalnızca özet erişilebilir)	İMKB'de işlem gören imalat KOBİ'leri; kapsam net belirtilmemiş	İşletme büyüklüğü, kârlılık, büyüme, işletme riski, vergi kalkanı, vergi etkisi
Saraç ve Bozkurt (2011)	KOBİ'lerin halka açılmaya yönelik tutumları ve Gelişmekte Olan İşletmeler Pazarı (GİP) etkisi	Anket uygulaması ve istatistiksel analiz (yalnızca özet erişilebilir)	Çankırı, Kastamonu ve Sinop illerindeki KOBİ'ler; bölgesel örneklem	Halka açılma algıları, GİP etkisi, bilgi düzeyi, maliyetler, düzenleyici engeller
Öndeş ve Çatal (2007)	Üretim yapan KOBİ'lerin halka açılmama nedenleri	Anket uygulaması (yalnızca özet erişilebilir)	Doğu Anadolu bölgesindeki imalat KOBİ'leri; bölgesel örneklem	Sermaye piyasasına katılım engelleri, kamu piyasasına erişim sorunları
Birben ve Çakır (2023)	Katılım bankacılığının KOBİ finansmanına etkileri	Panel veri analizi (statik ve dinamik modeller) (tam metin)	TR62, TR63 ve TRC1 bölgelerinde faaliyet gösteren 1.824 KOBİ	Finansman yöntemleri (murabaha, leasing), sektörel farklılıklar, performans göstergeleri

Çalışma	Odak Noktası	Metodoloji	Örneklem / Kapsam	İncelenen Temel Değişkenler
Eken ve Yazıcı (2024)	SAFE verileri aracılığıyla KOBİ'lerin finansmana erişimi	SAFE mikro verilerinin ekonometrik analizi (2015–2021) (tam metin)	Türkiye genelinde KOBİ'ler; ulusal düzeyde örneklem	Banka kredilerine erişim, firma ölçeği, sektör kısıtlamaları, politika etkileri
Yörük (2001)	KOBİ'lerin kredi finansmanı sorunları	Anket çalışması (yalnızca özet erişilebilir)	Tokat ilinde 64 KOBİ; yerel örneklem	Krediye erişim, öz sermaye kullanımı, finansman sorunları
Yılmaz ve Uçkun (2025)	İmalat KOBİ'lerinde sermaye yapısı motivasyonları	Anket ve regresyon analizi (tam metin)	Eskişehir'de faaliyet gösteren 112 imalat KOBİ'si; yerel örneklem	Finansman tercihleri, ölçek etkisi, sermaye yapısı teorileri, finansal kısıtlamalar
Aras ve Muslümov (2002)	Türkiye'deki KOBİ'lerin finansal ve ekonomik sorunları	Tematik analiz (yalnızca özet erişilebilir)	Ulusal kapsam; KOBİ'ler ve büyük firmaların karşılaştırması	Finansman sorunları, sermaye yapısı, maliyet unsurları, stratejik yaklaşımlar
Kutukız (2023)	KOBİ'lerin finansal sorunları ve çözüm yolları	SPSS ile anket verilerinin analizi (tam metin)	Azerbaycan, Şirvan kentinde 55 KOBİ; yerel örneklem	Finansal engeller, sektör/büyükölçeklilik farklılıkları, bilgi düzeyi, devlet destekleri

Tablodan da görüldüğü üzere, KOBİ'lerin finansmana erişim sorunları ve sermaye piyasalarıyla ilişkisi farklı yöntem ve örneklemlemlerle incelenmiştir. Erken dönem çalışmalarda (Yörük, 2001; Aras & Muslümov, 2002; Korkmaz vd., 2007; Güler, 2010) sermaye yapısı belirleyicileri, kredi erişimi ve ekonomik engeller öne çıkarken, bölgesel örnekler üzerinden yürütülen araştırmalarda (Saraç & Bozkurt, 2011; Öndeş & Çatal, 2007) KOBİ'lerin halka açılmaya yönelik tutumları ve sermaye piyasasına katılım engelleri analiz edilmiştir. Son dönem çalışmalarda ise (Birben & Çakır, 2023; Eken & Yazıcı, 2024; Yılmaz & Uçkun, 2025; Kutukız, 2023) veri setlerinin genişlemesi ve ekonometrik yöntemlerin çeşitlenme-

siyle birlikte katılım bankacılığının finansman üzerindeki etkileri, SAFE mikro verilerinin analizi ve bölgesel KOBİ örnekleri üzerinden finansman tercihleri daha ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Ayrıca yeni literatürde (Beck & Demirgüç-Kunt, 2006; OECD, 2019; World Bank, 2020; Ayyagari, Demirgüç-Kunt & Maksimovic, 2011; European Commission, 2021) KOBİ'lerin finansal kapsayıcılık düzeyleri, sermaye piyasalarının geliştirilmesine yönelik politika çerçeveleri ve uluslararası karşılaştırmalar ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmalar, KOBİ'lerin finansmana erişim sorunlarının yalnızca ulusal düzeyde değil, küresel ölçekte de benzer dinamikler taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla literatür, hem geleneksel finansman araçları hem de sermaye piyasalarındaki yeni gelişmeler ışığında KOBİ'lerin finansman kaynaklarının çeşitlenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 2: Finansman Engelleri ve Krediyeye Erişim Zorlukları

Çalışma	Ana Engeller	Kanıt / Bağlam
Güler (2010)	Türkiye’de KOBİ’lerin temel sorununun finansman olduğu vurgulanmıştır.	İMKB’de işlem gören KOBİ’ler; panel eşbütünleşme analizi. (Yalnızca özet mevcut)
Korkmaz vd. (2007)	Doğrudan finansman engelleri ele alınmamış; kârlılık ve operasyonel riskin sermaye yapısını etkilediği görülmüştür.	İMKB’de işlem gören imalat KOBİ’leri; adım adım regresyon analizi. (Yalnızca özet mevcut)
Saraç & Bozkurt (2011)	Bilgi eksikliği, yüksek maliyetler ve halka açılmaya ilişkin düzenleyici engeller belirlenmiştir.	Çankırı, Kastamonu ve Sinop’taki KOBİ’ler; anket çalışması. (Yalnızca özet mevcut)
Öndeş & Çatal (2007)	Halka açılmaya isteksizlik ve sermaye piyasasına düşük katılım temel engeller olarak ortaya çıkmıştır.	Doğu Anadolu’daki imalat KOBİ’leri; anket çalışması. (Yalnızca özet mevcut)
Birben & Çakır (2023)	Katılım bankacılığı aracılığıyla finansman yöntemleri çeşitlenmiş olsa da teminat ve maliyet sorunları devam etmektedir.	Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinden 1.824 KOBİ; panel veri analizi. (Tam metin)

Çalışma	Ana Engeller	Kanıt / Bağlam
Eken & Yazıcı (2024)	Yüksek faiz oranları, yetersiz teminatlar ve mikro ölçekli KOBİ'lerin daha fazla engelle karşılaştığı bulunmuştur.	Ulusal SAFE verileri (2015–2021); mikro veri analizi. (Tam metin)
Yörük (2001)	Yetersiz öz sermaye, yüksek riskli ticari krediler ve krediye erişim zorlukları öne çıkmaktadır.	Tokat'ta 64 KOBİ; anket çalışması. (Yerel örneklem, özet mevcut)
Yılmaz & Uçkun (2025)	Aşırı borçlanmanın finansal bağımsızlığı tehdit ettiği ve erişim zorluklarını artırdığı tespit edilmiştir.	Eskişehir'de 112 imalat KOBİ'si; anket ve regresyon analizi. (Tam metin)
Aras & Muslumov (2002)	Finansman sorunlarının kaynakları, maliyet yapısı ve büyük firmalarla karşılaştırmalı engeller incelenmiştir.	Ulusal düzey; tematik analiz. (Özet mevcut)
Kutukız (2023)	Finansal bilgi eksikliği, yüksek kredi maliyetleri, teminat sorunu ve devlet desteğinin yetersizliği belirlenmiştir.	Azerbaycan'ın Şirvan kentinde 55 KOBİ; SPSS ile anket analizi. (Tam metin)
Beck & Demirgüç-Kunt (2006)	KOBİ'ler için finansmana erişim en önemli büyüme kısıtı olarak tanımlanmıştır.	Dünya çapında anket verileri; uluslararası karşılaştırmalı analiz.
Ayyagari, Demirgüç-Kunt & Maksimovic (2011)	Genç ve küçük firmaların kredi erişiminde büyük zorluklar yaşadığı ortaya konmuştur.	Dünya Bankası verileri; 100'den fazla ülke.
OECD (2019)	KOBİ'lerin krediye erişiminde faiz oranları, teminat talepleri ve bilgi asimetrisi önemli engellerdir.	OECD ülkeleri; yıllık rapor, karşılaştırmalı analiz.
World Bank (2020)	Gelişmekte olan ülkelerde kredi piyasalarındaki boşlukların KOBİ büyümesini sınırlandırdığı belirtilmiştir.	Dünya genelinde KOBİ finansmanı raporu.

Çalışma	Ana Engeller	Kanıt / Bağlam
European Commission (2021)	Avrupa KOBİ'lerinde dijitalleşme düzeyi düşük firmaların finansmana erişimde daha fazla engelle karşılaştığı tespit edilmiştir.	AB ülkeleri; yıllık KOBİ raporu.

Tabloda yer alan çalışmalar, farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda yapılan araştırmaların ortak noktasının KOBİ'lerin finansmana erişimde yaşadığı zorluklar olduğunu göstermektedir. Türkiye'de yapılan araştırmalar (Güler, 2010; Yörük, 2001; Saraç & Bozkurt, 2011; Öndeş & Çatal, 2007; Yılmaz & Uçkun, 2025 vb.) finansman sorunlarının kaynağı olarak yetersiz öz sermaye, yüksek kredi maliyetleri, teminat eksiklikleri ve bilgi asimetrisini öne çıkarırken, KOBİ'lerin sermaye piyasalarına katılımında isteksizlik yaşadığını da ortaya koymaktadır. Yeni dönem çalışmaları (Birben & Çakır, 2023; Eken & Yazıcı, 2024) ise faiz oranları, teminat şartları ve mikro ölçekli işletmelerin daha büyük engellerle karşılaştığını vurgulamaktadır. Uluslararası düzeyde yapılan araştırmalar (Beck & Demirgüç-Kunt, 2006; Ayyagari vd., 2011; OECD, 2019; World Bank, 2020; European Commission, 2021) de benzer biçimde krediye erişim, yüksek maliyetler ve bilgi eksikliğinin evrensel sorunlar olduğunu; genç, küçük ve dijitalleşme seviyesi düşük firmaların daha kırılgan durumda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak tablo, finansman engellerinin KOBİ'lerin büyüme ve sürdürülebilirliğinin önündeki temel bariyerlerden (Coşkun Aslan & Kısacık, 2017) biri olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Sermaye Yapısı Belirleyicileri ve Piyasa Erişimi

Çalışma	Temel Belirleyiciler / Çerçeveler	Pazar Erişim Sorunları
Güler (2010)	Sermaye yapısı teorileri (özetle belirtilmemiş); panel eşbütünleşme analizi	İMKB'de işlem gören KOBİ'lerde finansman yapısının sınırlılığı
Korkmaz vd. (2007)	Kârlılık, işletme riski, borçsuz vergi kalkanı; adım adım regresyon analizi	İMKB imalat KOBİ'lerinde sermaye yapısına etki eden unsurlar
Saraç & Bozkurt (2011)	Maliyet, bilgi asimetrisi, düzenleyici engeller	Gelişmekte Olan İşletmeler Pazarı (GİP) potansiyel çözüm, halka açılma bariyerleri
Öndeş & Çatal (2007)	KOBİ'lerin sermaye piyasalarına katılım isteksizliği; anket çalışması	Doğu Anadolu KOBİ'lerinde düşük kamu piyasası katılımı

Çalışma	Temel Belirleyiciler / Çerçeveler	Pazar Erişim Sorunları
Birben & Çakır (2023)	Katılım bankacılığı çerçevesi; panel veri analizi	Çeşitlenen finansman yöntemlerine rağmen teminat/maliyet sorunları
Eken & Yazıcı (2024)	Yüksek faiz oranları, yetersiz teminatlar; mikro veri analizi	Banka kredilerinde mikro ölçekli KOBİ'lerin daha fazla engelle karşılaşması
Yörük (2001)	Yetersiz öz sermaye, riskli kredi yapıları; anket çalışması	Tokat KOBİ'lerinde kredi erişim sorunları
Yılmaz & Uçkun (2025)	Finansal hiyerarşi teorisi; anket ve regresyon analizi	Eskişehir KOBİ'lerinde aşırı borçlanma ve düşük kamusal pazar kullanımı
Aras & Müslümov (2002)	Finansman sorunlarının kaynakları; tematik analiz	Büyük firmalar ile karşılaştırmalı finansman erişimi
Kutukız (2023)	Finansal bilgi eksikliği, yüksek kredi maliyetleri, teminat sorunu	Azerbaycan KOBİ'lerinde krediye erişimde yapısal engeller
Beck & Demirgüç-Kunt (2006)	Finansman kısıtlarının büyüme üzerindeki etkisi; uluslararası anket verileri	Küresel düzeyde KOBİ büyümesinin temel kısıtı finansmana erişim
Ayyagari, Demirgüç-Kunt & Maksimovic (2011)	KOBİ finansman kısıtları; Dünya Bankası verileri	Küçük ve genç firmaların krediye erişim zorluğu
OECD (2019)	Kredi maliyetleri, teminat talepleri, bilgi asimetrisi	OECD ülkelerinde KOBİ'lerin krediye erişim güçlükleri
World Bank (2020)	Gelişmekte olan ülkelerde finansman açığı; rapor	KOBİ büyümesinin kredi piyasası boşluklarıyla sınırlanması
European Commission (2021)	Dijitalleşme-finance ilişkisi; AB KOBİ raporu	Dijitalleşme düzeyi düşük firmaların finansman erişiminde daha fazla engelle karşılaşması
Carbo-Valverde et al. (2016)	İlişkisel bankacılık ve KOBİ finansmanı; Avrupa örneği	Banka-işletme ilişkilerinin güçlülüğüne bağlı olarak kredi erişimi farklılık göstermektedir
Quartey et al. (2017)	Afrika KOBİ'lerinde finansal kısıtlar; tematik analiz	Bilgi asimetrisi ve yüksek faiz nedeniyle finansmana erişim sınırlı

Çalışma	Temel Belirleyiciler / Çerçeveseler	Pazar Erişim Sorunları
Allen et al. (2012)	Alternatif finansman kanalları (mikrofinans, gayriresmî piyasalar)	Özellikle gelişmekte olan ülkelerde gayriresmî finansman yollarına yönelim
Moro et al. (2018)	Bilgi paylaşımı ve kredi notu sistemleri; İtalya örneği	KOBİ'lerin finansmana erişimi bilgi şeffaflığına bağlı olarak farklılaşmaktadır
Zavatta (2008)	Gelişmekte olan ülkelerde KOBİ finansmanı; Dünya Bankası çerçevesi	Sermaye piyasalarının gelişmemişliği KOBİ finansmanını sınırlandırmaktadır

Tablodaki literatür, KOBİ'lerin finansmana erişimde karşılaştığı sorunların çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Ulusal çalışmalar, Türkiye'de ve yakın çevrede kredi maliyetleri, teminat eksiklikleri, bilgi asimetrisi ve düzenleyici engelleri ön plana çıkarırken, uluslararası çalışmalar (Beck & Demirgüç-Kunt, 2006; OECD, 2019; World Bank, 2020; Quartey et al., 2017) bu sorunların evrensel nitelik taşıdığını doğrulamaktadır. Özellikle mikro ölçekli, genç ve dijitalleşme seviyesi düşük işletmelerin daha kırılgan olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca alternatif finansman yöntemlerinin (katılım bankacılığı, mikrofinans, ilişkisel bankacılık) bazı engelleri azaltma potansiyeli olsa da, maliyet ve teminat sorunlarının devam ettiği görülmektedir. Bu kapsamda, literatür hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde KOBİ finansmanının büyüme ve sürdürülebilirlik için kritik bir darboğaz olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4: Alternatif Finansman Mekanizmaları ve Etkililikleri

Çalışma	Alternatif Mekanizmalar	Etkililik / Bulgular
Güler (2010)	Sermaye yapısı teorileri bağlamında alternatif mekanizmalar tartışılmamış	Finansman sorunlarının sürdüğü, alternatif araçların sınırlı yansıdığı belirtilmiştir
Korkmaz vd. (2007)	Çalışmada doğrudan alternatif araçlara odaklanılmamış	Kârlılık ve risk faktörlerinin sermaye yapısı üzerindeki etkisi belirlenmiş
Saraç & Bozkurt (2011)	Gelişmekte Olan İşletmeler Pazarı (GİP)	Düzenleyici engeller azaltılırsa GİP'in finansmana erişimi iyileştirme potansiyeli olduğu vurgulanmıştır

Çalışma	Alternatif Mekanizmalar	Etkililik / Bulgular
Öndeş & Çatal (2007)	Halka açık piyasalar	KOBİ'ler arasında düşük düzeyde kullanım; sermaye piyasasına yönelik isteksizlik belirlenmiştir
Birben & Çakır (2023)	Katılım bankacılığı (murabaha, leasing gibi faizsiz enstrümanlar)	Banka kredileri (%71) baskın; katılım bankacılığının belirli sektörlerde olumlu katkı sağladığı tespit edilmiştir
Eken & Yazıcı (2024)	Borç menkul kıymetleri (çek, senet vb.)	AB ortalamasına göre daha yüksek kullanım; klasik tahvillerin yaygın olmadığı belirtilmiştir
Yörük (2001)	Alternatif finansman yöntemleri çalışmada işlenmemiş	KOBİ'lerde öz sermaye yetersizliği ve kredi erişimi sorunları öne çıkmıştır
Yılmaz & Uçkun (2025)	İç finansman (öz kaynak) ve dış finansman (banka kredisi, leasing)	İç kaynakların daha çok tercih edildiği, mikro ölçekli işletmelerin ise daha fazla dış finansmana yöneldiği görülmüştür
Aras & Müslümov (2002)	Çalışmada alternatif mekanizmalar detaylandırılmamış	Büyük firmalara kıyasla KOBİ'lerin finansman erişiminde dezavantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir
Kutukız (2023)	Factoring, vadeli kiralama (leasing); farkındalık düşük	Alternatif araçların sınırlı bilgi nedeniyle yeterince kullanılmadığı ortaya konmuştur
Carbo-Valverde et al. (2016)	İlişkisel bankacılık, ticari kredi	Ticari kredilerin kriz dönemlerinde KOBİ finansmanında önemli tamamlayıcı rol oynadığı gösterilmiştir
Quartey et al. (2017)	Mikrofinans, gayriresmî finansman kanalları	Afrika KOBİ'lerinde mikrofinansın bazı kısıtları hafiflettiği, ancak yüksek maliyetlerin sürdüğü görülmüştür
Allen et al. (2012)	Finansal kapsayıcılık çerçevesinde mikrofinans ve alternatif hesaplar	Gelişmekte olan ülkelerde alternatif mekanizmaların formel bankacılığa erişimi artırdığı raporlanmıştır

Çalışma	Alternatif Mekanizmalar	Etkililik / Bulgular
Moro et al. (2018)	Kredi bilgi sistemleri ve şeffaflık temelli araçlar	Bilgi şeffaflığı arttıkça KOBİ'lerin alternatif kaynaklara erişiminin kolaylaştığı bulunmuştur
Zavatta (2008)	Teknoloji tabanlı girişimler için risk sermayesi ve girişim sermayesi fonları	Gelişmekte olan ülkelerde risk sermayesinin sınırlı olduğu, KOBİ'lerin bu nedenle alternatif araçlara yöneldiği vurgulanmıştır

KOBİ'lerin finansmana erişim sorunlarının yalnızca geleneksel banka kredileriyle sınırlı kalmadığı, alternatif finansman mekanizmalarının da önemli rol oynadığı görülmektedir. Türkiye merkezli çalışmalarda (Saraç & Bozkurt, 2011; Birben & Çakır, 2023; Kutukız, 2023) Gelişmekte Olan İşletmeler Pazarı, katılım bankacılığı ve leasing gibi araçların potansiye-line rağmen, düşük farkındalık, düzenleyici engeller ve maliyet sorunlarının etkinliği sınırladığı vurgulanmaktadır (Çakar, 2023). Uluslararası çalışmalar ise (Carbo-Valverde et al., 2016; Quartey et al., 2017; Moro et al., 2018; Zavatta, 2008) mikrofinans, ilişkisel bankacılık ve risk sermayesi gibi araçların özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansman açığını kısmen kapattığını, ancak bilgi asimetrisi ve yüksek maliyetler nedeniyle tam anlamıyla etkin olmadığını göstermektedir. Bir çalışmada finansman kaynağının ağırlıklı olarak banka kredileri olduğu, katılım bankacılığının bazı sektörlerde olumlu etki yarattığı bildirilmiştir (Birben & Çakır, 2023). Genellikle iç finansman tercih edilirken, mikro ölçekli KOBİ'ler dış kaynaklara daha fazla güvendi. Faktoring ve vadeli kiralamanın bilinirliğinin düşük olduğu ve kullanımının sınırlı olduğu görüldü. Bu durum, KOBİ'lerin alternatif finansman mekanizmaları hakkında daha fazla bilgilendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Genel olarak, alternatif mekanizmaların KOBİ finansmanında tamamlayıcı rol oynadığı, fakat yapısal engeller nedeniyle henüz potansiyelini tam olarak gerçekleştiremediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 5: Finansmana Erişimde Ölçek Bazlı ve Sektörel Farklılıklar

Çalışma	Ölçek / Sektörel Farklılıklar	Kanıtlar / Bulgular
Güler (2010)	Ölçek veya sektör bazlı farklılıklar analiz edilmemiş	Panel eşbütünleşme analizinde KOBİ'lerin finansman sorunu genel düzeyde ele alınmıştır

Çalışma	Ölçek / Sektörel Farklılıklar	Kanıtlar / Bulgular
Korkmaz vd. (2007)	İmalat sektörü, Borsa İstanbul'da işlem gören KOBİ'ler	Sermaye yapısı kârlılık ve risk faktörlerinden etkilenmektedir, ancak sektör içi ayırım sınırlı
Saraç & Bozkurt (2011)	Bölgesel odak (Çankırı, Kastamonu, Sinop); ölçek farklılıkları incelenmemiş	Düzenleyici engeller ve bilgi eksikliğinin finansmana erişimi sınırladığı belirlenmiştir
Öndeş & Çatal (2007)	Doğu Anadolu'daki imalat KOBİ'leri	Halka açılma isteksizliği ve düşük piyasa katılımı öne çıkmıştır
Birben & Çakır (2023)	9 sektör, 3 bölge; farklı ölçeklerde KOBİ dağılımı	Katılım bankacılığı bazı sektörlerde (özellikle ticaret ve hizmet) daha etkin bulunmuştur
Eken & Yazıcı (2024)	Mikro, küçük ve orta ölçek; dört sektör analizi	Mikro KOBİ'ler krediye erişimde en fazla engelle karşılaşmaktadır; sektörlerle göre farklılık belirgin
Yörük (2001)	Küçük ve orta ölçekli; Tokat ili örneği	Öz sermaye yetersizliği ve riskli krediler temel sorun olarak tespit edilmiştir
Yılmaz & Uçkun (2025)	Mikro, küçük ve orta ölçek; imalat sektörü	Mikro işletmeler daha fazla dış finansmana (banka kredisi, leasing) yönelmektedir
Aras & Müslümov (2002)	Ölçek ve sektör ayrımı yapılmamış; ulusal düzey	KOBİ'lerin büyük işletmelere kıyasla finansman erişiminde dezavantajlı olduğu bulunmuştur
Kutukız (2023)	Mikro, küçük ve orta ölçek; ticaret, ulaşım ve hizmet sektörleri	Farklı sektörlerde teminat ve maliyet engelleri değişkenlik göstermektedir

KOBİ'lerin finansmana erişiminde ölçek ve sektör bazlı farklılıkların önemli olduğunu göstermektedir. Türkiye'de yapılan çalışmalarda (Eken & Yazıcı, 2024; Yılmaz & Uçkun, 2025; Kutukız, 2023) özellikle mikro ölçekli işletmelerin krediye erişimde daha büyük engellerle karşılaştığı, teminat eksiklikleri ve yüksek maliyetlerin bu grupta daha belirgin olduğu vurgulanmaktadır. Sektörel düzeyde ise ticaret ve hizmet sektörlerinde alternatif mekanizmaların (katılım bankacılığı, leasing) daha yaygın kullanılabildiği (Kısacık, 2021) imalat sektöründe ise geleneksel banka

kredilerinin baskın kaldığı görülmektedir. Bölgesel çalışmalar (Saraç & Bozkurt, 2011; Öndeş & Çatal, 2007; Yörük, 2001) bu farklılıkların yalnızca ulusal düzeyde değil, yerel bağlamlarda da değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Genel olarak, ölçek küçüldükçe ve sektör bilgi yoğun olmadıkça finansmana erişimde engeller artmakta, bu da KOBİ'lerin büyüme potansiyelini sınırlamaktadır.

Tablo 6: Politika Sonuçları ve Kurumsal Çözümler

Çalışma	Politika / Kurumsal Öneriler	Kanıtlar / Bulgular
Güler (2010)	Doğrudan politika önerisi sunmamaktadır; sermaye yapısının güçlendirilmesi gerektiği ima edilmektedir	Panel eşbütünleşme analizi, KOBİ'lerin finansman sorununun temel engel olduğunu göstermektedir
Korkmaz vd. (2007)	Politika önerileri sınırlıdır; sermaye yapısının belirleyicilerinin anlaşılması gerektiği vurgulanır	Kârlılık, risk ve vergi kalkanının sermaye yapısı üzerindeki etkileri saptanmıştır
Saraç & Bozkurt (2011)	Maliyetlerin azaltılması, halka açılma koşullarının esnetilmesi, bilgi akışının geliştirilmesi	Gelişmekte Olan İşletmeler Pazarı'nın (GİP) etkin bir kurumsal çözüm olabileceği belirtilmiştir
Öndeş & Çatal (2007)	Halka açılma konusundaki isteksizlik nedenlerinin belirlenip giderilmesi	Doğu Anadolu imalat KOBİ'leri arasında düşük piyasa katılımı tespit edilmiştir
Birben & Çakır (2023)	Katılım bankacılığı ve faizsiz finansman üzerine daha fazla kurumsal destek ve araştırma önerilmektedir	Katılım bankacılığının bazı sektörlerde olumlu katkı sağladığı, ancak banka kredilerinin baskın olduğu görülmüştür
Eken & Yazıcı (2024)	Mikro, küçük ve orta ölçekli işletmeler için farklılaştırılmış politika araçlarının geliştirilmesi	SAFE verileri analizine göre mikro ölçekli işletmelerin daha dezavantajlı olduğu ortaya konmuştur
Yörük (2001)	Krediye erişim sorunlarına yönelik bölgesel çözüm mekanizmaları önerilmektedir	Tokat ili KOBİ'lerinde öz sermaye yetersizliği ve riskli kredilerin temel engel olduğu bulunmuştur
Yılmaz & Uçkun (2025)	İç finansmanın güçlendirilmesi, aşırı borçlanmanın önlenmesi, finansal destek mekanizmalarının artırılması	Eskişehir imalat KOBİ'lerinde mikro işletmelerin daha fazla dış finansmana yöneldiği saptanmıştır

Çalışma	Politika / Kurumsal Öneriler	Kanıtlar / Bulgular
Aras & Müslümov (2002)	KOBİ finansmanında etkinlik ve verimliliği artırıcı ulusal stratejiler geliştirilmesi	Ulusal düzeyde yapılan karşılaştırmalı analiz, KOBİ'lerin büyük firmalara göre dezavantajlı olduğunu göstermektedir
Kutukız (2023)	Devlet desteğinin güçlendirilmesi, vergi ve denetim yüklerinin azaltılması	Azerbaycan'daki KOBİ'lerde kredi maliyetleri, teminat sorunları ve bilgi eksikliğinin temel engeller olduğu belirlenmiştir

KOBİ'lerin finansmana erişim sorunlarını aşmak için farklı politika ve kurumsal çözümler geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Türkiye'deki çalışmalar, özellikle bilgi asimetrisi, maliyet yüksekliği ve teminat yetersizliği sorunlarını azaltacak düzenlemelerin önemini vurgulamaktadır (Saraç & Bozkurt, 2011; Yörük, 2001). Mikro ölçekli işletmelerin daha kırılgan olduğuna işaret eden bulgular (Eken & Yazıcı, 2024; Yılmaz & Uçkun, 2025), ölçek bazlı farklılaştırılmış politika ihtiyacını ortaya koymaktadır. Alternatif finansman modelleri (katılım bankacılığı, leasing, faktoring) bazı çalışmalarda öne çıkarken (Birben & Çakır, 2023; Kutukız, 2023), bu araçların etkinliğinin artırılması için kurumsal destek ve düzenleyici çerçevenin geliştirilmesi gerekmektedir. Genel olarak, hem bölgesel hem de ölçek bazlı farklılıkları dikkate alan, çok kanallı ve kurumsal kapasiteyi güçlendiren politikalar, KOBİ'lerin sürdürülebilir finansmana erişimini destekleyebilecek en uygun yaklaşım olarak öne çıkmaktadır.

SONUÇ

Türkiye'deki Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) finansmana erişim sorunları, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından yapısal bir engel olarak öne çıkmaktadır. Literatür, bu sorunların temelinde yüksek kredi maliyetleri, yetersiz teminat, bilgi asimetrisi ve finansal bilgi eksikliği gibi faktörlerin bulunduğunu ortaya koymaktadır (Yörük, 2001; Eken & Yazıcı, 2024; Yıldırım & Çakar 2018). Erken dönem çalışmalar, sermaye yapısının belirleyicilerini ve krediye erişim engellerini öne çıkarırken (Aras & Müslümov, 2002; Güler, 2010), daha yeni araştırmalar mikro ölçekli işletmelerin dış finansmana erişimde daha kırılgan bir konumda olduğunu göstermektedir (Yılmaz & Uçkun, 2025; Eken & Yazıcı, 2024). Ayrıca, sektörel farklılıkların da belirleyici olduğu; imalat sektöründe banka kredilerinin baskın olduğu, ticaret ve hizmet sektörlerinde ise alternatif finansman araçlarının (katılım bankacılığı,

leasing, faktoring) daha fazla öne çıktığı bulgulanmıştır (Birben & Çakır, 2023; Kutukız, 2023).

Bununla birlikte, alternatif finansman mekanizmalarının potansiyeli, sınırlı farkındalık, düzenleyici engeller ve maliyetler nedeniyle tam anlamıyla gerçekleştirilememektedir (Saraç & Bozkurt, 2011; Beck & Demirgüç-Kunt, 2006). Uluslararası literatür de benzer şekilde, mikrofinans, ilişkisel bankacılık ve risk sermayesinin gelişmekte olan ülkelerde kısmi çözümler sunduğunu, ancak yapısal engellerin devam ettiğini göstermektedir (Quartey et al., 2017; OECD, 2019; World Bank, 2020).

Genel olarak, hem ulusal hem de uluslararası bulgular, KOBİ'lerin finansmana erişiminde ölçek ve sektör bazlı farklılıkların dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, mikro ölçekli işletmeler için daha esnek kredi mekanizmaları, teminat desteği ve finansal okuryazarlık programları öne çıkarılmalıdır. Ayrıca sermaye piyasalarına katılımı teşvik eden düzenlemeler, alternatif finansman araçlarının kurumsal destekle yaygınlaştırılması ve finansal bilgi altyapısının güçlendirilmesi, KOBİ'lerin sürdürülebilir büyümesine katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla, çok boyutlu, ölçek ve sektör temelli politikaların geliştirilmesi, KOBİ finansmanındaki yapısal sorunların aşılması için en uygun strateji olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Allen, F., Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., & Martinez Peria, M. S. (2012). The Foundations of Financial Inclusion: Understanding Ownership and Use of Formal Accounts. World Bank Policy Research Paper.
- Aras, G. and Müslümov, A. (2002). Küreselleşme sürecinde türkiye ekonomisinde kobi'lerin yeri: finansman, ekonomik sorunları ve çözüm önerileri. Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- Atıf Kutukız, D., & Shukurlu, S. (2023). KOBİ'lerin finansal sorunları ve çözüm önerileri: Şirvan (Azerbaycan) şehrinde bir araştırma. Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(39), 338-350.
- Ayyagari, M., Demirgüç-Kunt, A., & Maksimovic, V. (2011). Small vs. young firms across the world: Contribution to employment, job creation, and growth. World Bank Policy Research Working Paper, 5631.
- Beck, T., & Demirguc-Kunt, A. (2006). Small and medium-size enterprises: Access to finance as a growth constraint. Journal of Banking & finance, 30(11), 2931-2943.
- Berger, A. N., & Udell, G. F. (1998). The economics of small business finance: The roles of private equity and debt markets in the financial growth cycle. Journal of Banking & Finance, 22(6-8), 613-673.
- Birben, M., & Çakır, M. (2023). Türkiye'deki Katılım Bankalarının İşletme Sermayesi Ve Yatırım Fonlarının Kobi'lere Etkisi. İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFĐ), 9(1), 104-124.
- Carbo-Valverde, S., Rodriguez-Fernandez, F., & Udell, G. F. (2016). Trade Credit, the Financial Crisis, and SME Access to Finance. Journal of Money, Credit and Banking.
- Coşkun Aslan, M., & Kısacık, H. (2017). Kurumsal Sürdürülebilirlik Çözümü: Üç Boyutlu Muhasebe. Muhasebe Ve Finansman Dergisi(Temmuz 2017 (Özel Sayı), 18-34.
- Çakar, R. (2023). Fintek Kavramı ve İslami Finans Kurumlarında Kullanılan Güncel Fintek Uygulamaları. Kocatepe İslami İlimler Dergisi, 6(Özel Sayı)
- Demirgüç-Kunt, A., & Maksimovic, V. (1999). Institutions, financial markets, and firm debt maturity. Journal of Financial Economics, 54(3), 295-336.
- Eken, A. A., & Yazıcı, D. (2024). KOBİ'lerin finansman yapısı ve banka finansmanına erişimi: SAFE anketi Türkiye KOBİ'leri için ne söylüyor? Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26(1), 124-135.
- European Commission. (2021). Annual report on European SMEs 2020/2021: Digitalisation of SMEs. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2826/274284>
- Güler, Ö. (2010). İstanbul Menkul Kıymetler Borsasına (İmkb) Kayıtlı Küçük Ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (Kobi) Sermaye Yapıları Üzerine Bir Uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler

Fakültesi Dergisi, 15(3), 353-371.

- Kısaçık, H. (2021). Katılım finans ürünleri ve muhasebe süreçleri: Katılım bankaları ve işletmeler açısından TMS/IFRS ve FFMS'ye göre karşılaştırmalı bir analiz (M. Coşkun Arslan, Ed.; Yayın No. 18).
- Kısaçık, H. (2022). Vade Farkı İle Faizin Karşılaştırılması ve Vade Farkının Tms/Ifirs ve Ffms'lere Göre Muhasebeleştirilmesi, Edt. Zeynel Karacagil, Current Debates on Social Sciences 8, 845.
- Korkmaz, T., Albayrak, A. S., & Karataş, A. (2007). Hisse senetleri İMKB'de işlem gören KOBİ'lerin sermaye yapısının incelenmesi: 1997-2004 dönemi. İktisat İşletme ve Finans, 22(253), 79-96.
- Moro, A., Fink, M., & Kautonen, T. (2018). How Creditworthiness is Affected by Information Transparency: Evidence from Italian SMEs. Small Business Economics.
- OECD. (2019). Financing SMEs and entrepreneurs 2019: An OECD scoreboard. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/fin_sme_ent-2019-en
- Öndeş, T., & Çatal, M. F. (2007). Doğu Anadolu Bölgesinde Kobi'lerin Halka Açılmama Nedenleri Üzerine Amprik Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2), 301-318.
- Quartey, P., Turkson, E., Abor, J. Y., & Iddrisu, A. M. (2017). Financing the Growth of SMEs in Africa: What Are the Constraints?. World Economic Forum.
- Saraç, M., & Bozkurt, İ. (2011). KOBİ'lerin Halka Açılma Eğilimleri ve Gelisen İşletmeler Piyasası'nın KOBİ'lerin Halka Açılma İstekleri Üzerine Etkisi: Çankırı-Kastamonu-Sinop Bölgesi Örneği. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (49), 89-98.
- World Bank. (2020). SME finance: Closing the gap. World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/topic/sme/finance>
- Yıldırım, İ., & Çakar, R. (2018). Perspectives of Small and Medium Enterprises (SMEs) on Islamic Banking Practices: A Study on the Assessment of Investment Financing and Business Savings. International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 4(3), 50-61.
- Yıldırım, İ., & Çakar, R. (2016). A Study On The Factors Influencing The Preference Of Islamic Banking. PressAcademia Procedia, 2(1), 552-563.
- Yılmaz, S. R., & Uçkun, N. (2025). KOBİ'lerin Sermaye Yapısı Kararlarının Ardındaki Güdüler: Halka Kapalı İmalatçı KOBİ'ler Üzerinde Bir Uygulama. Alanya Akademik Bakış, 9(1), 24-36.
- Yörük, N. (2001). Kobi'lerin Kredi Yoluyla Finansmanında Karşılaştıkları Sorunlar Ve Tokat İlinde Bir Uygulama. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1(1-2), 187-204.
- Zavatta, R. (2008). Financing Technology Entrepreneurs and SMEs in Developing Countries: Challenges and Opportunities. World Bank Report.

Bölüm 3

GÖÇ HAREKETLERİNİN TOPLUMSAL ENTEGRASYON ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ceyhun HAYDAROĞLU¹

¹ Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, ceyhun.haydaroglu@bilecik.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-2886-6474

1. GİRİŞ

Bireylerin kendilerinden temelde farklı bir kültürle karşılaştıklarında yaşadıkları zorluklar, krizler ve yönelim bozukluğu genellikle kültür şoku olarak tanımlanır (Güvenç, 1996, s. 122). Bu fenomen, kaygı, kimlik çatışması ve günlük uyumda yaşanan zorluklar dahil olmak üzere duygusal, bilişsel ve davranışsal zorlukları kapsar. Araştırmalar, öz saygı, algılanan sosyal destek ve genel yaşam memnuniyeti gibi psikososyal değişkenlerin, kültür şokunun yoğunluğunu azaltmada ve daha sorunsuz bir uyum sağlamada koruyucu faktörler olarak işlev gördüğünü göstermektedir (Gün & Bayraktar, 2008, s. 168).

Ancak, göçmenlerin tam bir sosyal entegrasyon sağlayamamaları yalnızca bireysel düzeyde bir sorun değildir. Bu durum, ev sahibi toplumun kapsayıcı fırsatlar sunma konusundaki kurumsal kapasitesi ve daha geniş sosyal düzenin çeşitliliğe açıklığı gibi yapısal dinamikleri de yansıtır. Göçmenler, “modern yaşama uygun” olarak algılanan davranışsal ve normatif beklentilere uyum sağlayamadıklarında, entegrasyon zorlukları ortaya çıkabilir ve bu da marjinalleşme veya dışlanma ile sonuçlanabilir.

Ekonomik açıdan bakıldığında, kültür şoku ve sınırlı sosyal entegrasyon, işgücü piyasası sonuçlarıyla güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Araştırmalar, uyum sorunları yaşayan göçmenlerin genellikle yetersiz istihdam, mesleki uyumsuzluk ve ücret eşitsizlikleriyle karşılaştığını ve bunun da onların ekonomik katkılarını sınırladığını göstermektedir (Dustmann ve ark., 2016). Tersine, dil eğitimine erişim, yabancı niteliklerin tanınması ve işgücü piyasasına dahil olma programları gibi güçlü entegrasyon politikaları, göçmenler arasında üretkenlik, inovasyon ve girişimciliğin artmasıyla ilişkilidir (Ager & Brückner, 2013; OECD, 2023).

2. GÖÇÜN MİKROEKONOMİK VE MAKROEKONOMİK ETKİLERİ

Mikroekonomik düzeyde, göç öncelikle bireyleri ve işgücü piyasalarını etkiler. Göçmenler, dil yeterliliği, niteliklerin tanınması ve sınırlı sosyal ağlar gibi farklılıklar nedeniyle işgücü piyasasına entegrasyonunda sıklıkla engellerle karşılaşır (Aksoy, 2012). Bu engeller başlangıçta yetersiz istihdam veya mesleki uyumsuzluğa yol açarak göçmenlerin potansiyel ekonomik katkılarını azaltabilir. Ancak zamanla başarılı bir adaptasyon, üretken bir şekilde katkı sağlama kapasitelerini artırır. Araştırmalar, göçmenlerin yerli işçilerin yerini almak yerine onları tamamlayabileceğini, yerli işçilerin mesleki gelişimini teşvik edebileceğini ve verimlilik artışı sağlayabileceğini göstermektedir (Foged & Peri, 2016).

Ayrıca, kültürel çeşitlilik inovasyon ve girişimciliğin artmasıyla da ilişkilendirilmiştir. Göçmenler genellikle yeni işler kurarak istihdam fırsatları yaratır ve yerel ekonomik faaliyeti canlandırır (Kerr & Kerr, 2020). Göçmenlerin getirdiği beceri ve bakış açılarının çeşitliliği, yaratıcılığı teşvik edebilir, problem çözme becerisini geliştirebilir ve şirketler içinde daha yüksek üretkenliğe katkıda bulunabilir (Ottaviano & Peri, 2012). Bununla birlikte, bu faydaların boyutu, sosyal uyum ve kurumların kültürel sürtüşmeleri en aza indirme becerisine bağlıdır.

Makroekonomik düzeyde, göç büyüme, kalkınma ve demografik dinamikleri şekillendirir. Göçmenler, özellikle bağımlılık oranının arttığı yaşlanan toplumlarda işgücü eksikliğini gidererek ekonomik üretime katkıda bulunurlar (OECD, 2023). İşgücü arzının artması ve insan sermayesinin birikmesi yoluyla göç, toplam faktör verimliliğini artırabilir ve sürdürülebilir büyümeyi teşvik edebilir. Ülkeler arası veriler, göç kaynaklı çeşitliliğin, özellikle kapsayıcı entegrasyon politikalarıyla birleştiğinde, GSYİH büyümesi üzerinde uzun vadede olumlu etkileri olduğunu göstermektedir (Ager & Brückner, 2013).

Ayrıca, göç, ev sahibi ülkelerin ötesinde önemli yayılma etkileri yaratmaktadır. Göçmenlerin gönderdikleri para akışı, gelişmekte olan ekonomiler için istikrarlı bir dış finansman kaynağı oluşturarak yoksulluğun azaltılmasını ve eğitim ve sağlığa yapılan yatırımları desteklemektedir (Dünya Bankası, 2023). Böylece göç, küresel işgücü hareketliliğini sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle bağlayan kritik bir mekanizma haline gelmektedir. Öte yandan, yetersiz entegrasyon politikaları eşitsizliği şiddetlendirebilir veya siyasi gerilimleri körükleyerek potansiyel ekonomik kazançları sınırlandırabilir ve sosyal uyumu tehdit edebilir (Hickel & Kallis, 2020).

Makro düzeyde, etkili entegrasyonla birleştirilen göç, yaşlanan toplumlarda demografik baskıları azaltır, insan sermayesi birikimini teşvik eder ve uzun vadeli büyümeyi destekler. Bununla birlikte, çözülmemiş kültür şoku ve zayıf entegrasyon mekanizmaları sosyal gerilimler yaratabilir, ekonomik verimliliği azaltabilir ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini zayıflatabilir (Dünya Bankası, 2023). Dolayısıyla, kültür şoku yalnızca psikososyal bir zorluk değil, aynı zamanda hem ev sahibi hem de gönderen toplumlarda ekonomik kalkınma ve sosyal uyumun belirleyicisidir.

3. ULUSLARARASI GÖÇ HAREKETLERİ VE GÜVENLİK SORUNLARI

Göç kararları, çeşitli sosyoekonomik ve güvenlikle ilgili hususlar tarafından şekillenir. Bireyler veya gruplar gönüllü olarak göç etmeyi tercih ettiklerinde, genellikle güvenliği garanti eden, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim sağlayan ve sosyal ağlara dahil olmayı teşvik eden bölgeleri veya ülkeleri tercih ederler (Çakı, 2018). Bu tür ortamlar sadece fiziksel güvenliği sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sürdürülebilir entegrasyonun anahtarı olan sosyal ve insani sermayenin gerçekleştirilmesini de destekler (IOM, 2022). Ancak, çatışma, çevre krizleri veya siyasi istikrarsızlık nedeniyle zorla veya toplu göç durumlarında, süreç genellikle ani ve plansız olur, bu da göçmenler arasında savunmasızlığın artmasına ve hareket kabiliyetinin azalmasına neden olur (UNHCR, 2023).

Uluslararası göçün karmaşık bir küresel olguya dönüşmesiyle birlikte, güvenlik kavramı göç çalışmalarında önemli bir yer edinmiştir. Göç hareketleri giderek güvenlik perspektifinden ele alınmakta ve bu süreç genellikle “göçün güvenleştirlmesi” olarak adlandırılmaktadır (Buzan, Wæver ve de Wilde, 1998; Huysmans, 2000). Bu bakış açısı, göçün ulusal egemenliği, sosyal istikrarı ve bireysel refahı etkileyebileceğine dair artan endişeleri yansıtmakta ve göçü çağdaş uluslararası ilişkilerde en tartışmalı konulardan biri haline getirmektedir (Şimşek & İçduygu, 2017).

Göçle ilgili güvenlik sorunları, birbiriyle ilişkili üç boyut altında analiz edilebilir: devlet güvenliği, sosyal güvenlik ve insani güvenlik. Devlet güvenliği açısından, ani ve büyük ölçekli göç akımları sınır yönetimi, iç istikrar ve kamu kurumları üzerinde baskı yaratarak hükümetleri kısıtlayıcı göç ve iltica politikaları benimsemeye sevk edebilir (Lazaridis & Wadia, 2021). Sosyal güvenlik açısından, göçmen akını istihdam, kültürel uyum veya sosyal güvenlik sistemlerine bir tehdit olarak algılanabilir ve bu da dışlayıcı söylemlerin ve göçmen karşıtı duyguların yükselmesine yol açabilir (Fakhoury, 2023).

Buna karşılık, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP, 1994) tarafından ortaya atılan insan güvenliği kavramı, bireylerin şiddet, ayrımcılık ve sömürden korunmasını önceliklendiren, insan merkezli bir yaklaşımı vurgulamaktadır. Göçmenler ve mülteciler için güvensizlik, genellikle göç rotalarında karşılaşılan tehlikelerden (insan ticareti, istismar veya can kaybı gibi) değil, aynı zamanda varış ülkelerindeki güvencesiz yaşam koşulları, sosyal dışlanma ve haklara ve temel hizmetlere sınırlı erişimden kaynaklanmaktadır (Betts & Collier, 2017; IOM, 2022).

Bu nedenle, kabul eden toplumlar devlet ve toplumsal tehditlere oda-

klanma eğilimindeyken, göçmenlerin kendilerinin karşılaştığı güvenlik sorunları, sınır yönetimi ile temel insan haklarının korunması arasında denge kuran bir insan güvenliği çerçevesinin benimsenmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır (Koser, 2021). Bu ikili bakış açısı, modern göç yönetiminin paradoksunu ortaya koymaktadır: ulusal güvenliği artırma çabaları, bazı durumlarda göçmenlerin güvensizliğini derinleştirebilir.

4. GÖÇ VE TOPLUMSAL UYUM

Göç, ister gönüllü ister zorla olsun, ister iç ister uluslararası olsun, ekonomik, sosyal ve kültürel aksaklıkları önlemek için sistematik bir yönetim gerektirir. Yönetilmeyen göç akışları, altyapı üzerinde baskı, işgücü piyasasında dengesizlikler ve sosyal uyum sorunları gibi ev sahibi bölgelerde zorluklara yol açabilir (Castles, de Haas ve Miller, 2020). Bu nedenle, insani koruma, entegrasyon politikaları ve sürdürülebilir kalkınma stratejilerini vurgulayan etkili göç yönetimi, hem gönderen hem de kabul eden ülkeler için merkezi bir konu haline gelmiştir (OECD, 2023; Tilly & de Haas, 2021). Amaç, potansiyel çatışmaları hafifletmekle kalmayıp, göçü inovasyon, işgücü piyasası dinamizmi ve kültürel çeşitliliğin itici gücü olarak kullanacak politikalar oluşturmaktır (King & Lulle, 2022).

Uluslararası göç ve küresel mülteci krizi konusu, sosyal, siyasi, ekonomik ve insani boyutları içeren, yirmi birinci yüzyılın en çok yönlü zorluklarından birini temsil etmektedir. Göç akımları, özellikle mülteciler ve zorla yerinden edilmiş nüfusları içerenler, hükümetler ulusal çıkarları ile uluslararası insani yükümlülükleri arasında denge kurmaya çalışırken, genellikle karmaşık yönetim ikilemleri yaratmakta ve kamuoyundaki gerilimi artırmaktadır (Taş & Özcan, 2018). Sosyal uyum politikalarının başarısı hem devletin kapasitesine hem de yeni gelenlere karşı toplumun tutumuna bağlı olduğundan, entegrasyon süreçlerinin yönetimi bu sorunu daha da karmaşık hale getirmektedir (UNHCR, 2023).

Zorunlu kitlesel göç dönemlerinde, ani insan akını konut, eğitim ve işgücü sistemlerinin sınırlarını zorladığından, hükümetler üzerindeki siyasi ve sosyal baskılar yoğunlaşmaya meyillidir (OECD, 2023). Bununla birlikte, göçmenleri ekonomik veya sosyal yük olarak gören yaygın kamuoyu algısının aksine, ampirik kanıtlar, göçmenlerin ve mültecilerin kapsayıcı işgücü piyasası politikaları, eğitim programları ve topluluk katılımı yoluyla uygun şekilde entegre edildiklerinde, ev sahibi toplumların ekonomik büyümesine, inovasyonuna ve demografik dengesine önemli katkılar sağlayabileceğini göstermektedir (Dustmann ve ark., 2022; Aiyyar ve ark., 2016).

Son zamanlarda yapılan çalışmalar, göçün kanıta dayalı ve insan merkezli yönetim çerçeveleriyle yönetildiğinde sürdürülebilir kalkınmayı ve sosyal dayanıklılığı desteklediğini vurgulamaktadır (IOM, 2022; Clemens & Hunt, 2023). Bu nedenle, göç sadece kontrol altına alınması gereken bir kriz olarak görülmek yerine, kültürlerarası anlayışı, sosyal inovasyonu ve uzun vadeli refahı teşvik etme potansiyeline sahip dönüştürücü bir süreç olarak kabul edilmelidir (King & Lulle, 2022) .

Hızlı, plansız ve büyük ölçekli göç hareketleri, özellikle gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerinde, genellikle düzensiz kentleşmeye yol açmaktadır. Kentsel merkezler üzerindeki ani nüfus baskısı, altyapı kapasitesi ile nüfus yoğunluğu arasında dengesizlikler yaratarak, yetersiz konut, temel hizmetlere erişim eksikliği ve gayri resmi yerleşimlerin yayılması gibi sorunlara yol açmaktadır (UN-Habitat, 2020). Yerel işgücü piyasaları artan işgücünü emmekte zorlanırken, bu yapısal zorluklar kentsel işsizliği ve gelir eşitsizliğini daha da kötüleştirir (Dünya Bankası, 2023).

Ekonomik yoksunluk, sosyal dışlanma ve marjinalleşme sorunlarıyla birleştiğinde, göçmenler ve mülteciler derinleşen bir memnuniyetsizlik, yabancılaşma ve umutsuzluk hissi yaşayabilirler. Bu durum, özellikle ev sahibi toplumlar etkili entegrasyon ve istihdam politikaları uygulamada başarısız olduğunda, sosyal parçalanmaya yol açabilir (Koehler & Laczko, 2019). Bu tür bağlamlarda, sosyal uyumun bozulması ve fırsatlara eşit olmayan erişim, hem göçmenler hem de yerli nüfus arasında suç oranlarının artmasına ve diğer sapkın davranış biçimlerine katkıda bulunabilir (Gönültaş & Kelebek, 2017).

Ayrıca, yerinden edilme, uyum zorlukları ve sosyal ağların kaybının neden olduğu psikolojik stres, özellikle savunmasız gruplar arasında antisosyal davranışlar olarak ortaya çıkmaktadır. Kimlik krizi ve sosyoekonomik zorluklarla karşı karşıya olan göçmen çocuklar ve gençler, madde bağımlılığı, hırsızlık veya çetelere katılma gibi suç faaliyetlerine karışmaya özellikle yatkındır (Choudhury ve ark., 2021; UNODC, 2022). Bu eğilimler göçün kendisinden kaynaklanmamakta, aksine yoksulluk, eğitim eksikliği, ayrımcılık ve kurumsal ihmal gibi yapısal eşitsizliklerin belirteleridir (de Haas, 2021).

Bu zorlukların üstesinden gelmek için kentsel planlama, kapsayıcı ekonomi politikaları ve toplum temelli entegrasyon programlarını birleştiren çok boyutlu bir yaklaşım gereklidir. Araştırmalar, göçmenlerin istihdam, eğitim ve sosyal katılım yoluyla yerel ekonomilere entegre olduklarında, hem kentsel dayanıklılığın hem de sosyal istikrarın güçlendiğini ve bu sayede çatışma ve suç olasılığının azaldığını göstermektedir (OECD, 2023; IOM, 2022).

Tarih boyunca, göç hareketleri göçmen entegrasyonu konusunu sürekli olarak sosyo-politik ve akademik tartışmaların merkezine yerleştirmiştir. Göçmenlerin yeni sosyal, kültürel ve ekonomik ortamlara uyum sağlama süreçleri, asimilasyon, kültürleşme, marjinalleşme ve ayrışma gibi çeşitli kavramsal çerçeveler kullanılarak analiz edilmiştir (Berry, 1997; Şeker ve ark., 2015). Bu çerçeveler, göçmenlerin ev sahibi toplumda kimlik, aidiyet ve katılım konularını nasıl ele aldıklarını ve kabul eden toplulukların yapısal tepkilerini açıklamaya çalışmaktadır.

Çağdaş göç literatürü, entegrasyonu giderek çok boyutlu ve dinamik bir süreç olarak ele almaktadır. Bu süreç, ekonomik katılım, kültürel uyum, siyasi katılım ve sosyal uyumu kapsamaktadır (Castles ve ark., 2014; IOM, 2022). Dahası, entegrasyon artık sosyal sürdürülebilirlik ve insan güvenliği gibi daha geniş çerçevelerle bağlantılı hale gelmiş ve onur, eşitlik ve uzun vadeli bir arada yaşama kavramlarını vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, eski tek yönlü asimilasyon kavramına meydan okurken, bunun yerine giderek çokkültürlü hale gelen toplumlarda karşılıklı, kapsayıcı ve hak temelli bir aidiyet anlayışını teşvik etmektedir (UNHCR, 2023).

5. GÖÇ VE ENTEGRASYON SÜREÇLERİ

Ötekileştirilmiş ve sosyal olarak dışlanmış göçmen topluluklarının ortaya çıkmasını önlemek için, göçmenlerin eğitim, sağlık, barınma ve istihdam olanakları da dahil olmak üzere temel kamu hizmetlerine eşit erişimini garanti eden kapsamlı bir yasal ve kurumsal çerçeve geliştirmek hayati önem taşımaktadır (Buran, 2024). Bu tür bir erişimin olmaması, yalnızca bireysel refahı engellemekle kalmaz, aynı zamanda sosyal uyumu ve ekonomik katılımı da zayıflatarak, ev sahibi toplumlarda uzun vadeli yapısal eşitsizliklere yol açabilir (OECD, 2023; IOM, 2022).

Bu nedenle, etkili entegrasyon politikaları, eşit muameleyi, sosyal katılımı ve ekonomik güçlenmeyi vurgulayan hak temelli ve kapsayıcı bir yönetim yaklaşımını benimsemelidir (UNHCR, 2023). İşgücü piyasasına erişim özellikle kritik öneme sahiptir, çünkü istihdam hem öz yeterliliği hem de sosyal aidiyeti teşvik eder. Yapılan araştırmalar, işgücü katılım politikalarının yoksulluğun azaltılmasına ve göçmenler ile ev sahibi topluluklar arasındaki kültürlerarası ilişkilerin iyileştirilmesine doğrudan katkıda bulunduğunu göstermiştir (Ager ve Strang, 2008; Sabates-Wheeler ve Feldman, 2021).

Dahası, çok düzeyli yönetim, göç ve entegrasyon süreçlerinin başarılı bir şekilde yönetilmesinde belirleyici bir rol oynar. Merkezi ve yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kurumlar arasındaki

iş birliği, göçün hem makro düzeyde politika tutarlılığı hem de mikro düzeyde topluluk katılımı yoluyla yönetilmesini sağlar (Collett ve Petrovic, 2014; Scholten, 2020). Özellikle yerel yönetimler, hizmet sunumunda ön saflarda yer alır ve bu nedenle kentsel, sosyal ve eğitim programları aracılığıyla günlük bir arada yaşamayı ve kapsayıcılığı teşvik etmek için elzemdir.

Son araştırmalar, entegrasyonun yalnızca idari bir görev değil, karşılıklı ve dinamik bir sosyal süreç olduğunu vurgulamaktadır; bu süreç, göçmenlerin uyum sağlama çabaları ile ev sahibi toplumun çeşitliliğe uyum sağlama kapasitesi arasındaki etkileşime dayanmaktadır (Favell, 2022; Penninx ve Garcés-Mascareñas, 2023). Sonuç olarak, sürdürülebilir entegrasyon yalnızca kurumsal desteği değil, aynı zamanda toplumsal açıklığı, kültürlerarası diyalogu ve kapsayıcı kamu politikalarına uzun vadeli yatırımı da gerektirir.

Sosyal uyum, göç yönetimi ve entegrasyon politikasının temel boyutlarından birini temsil eder ve göçmenlerin ve ev sahibi toplumların bir arada yaşadığı, etkileşimde bulunduğu ve karşılıklı güven inşa ettiği süreçleri kapsar. Bir toplumun üyelerinin, kökenleri ne olursa olsun, aidiyet, katılım ve kolektif yaşama katılım duygusunu ne ölçüde paylaştıklarını ifade eder (Adıgüzel, 2018). Ancak, göç bağlamında sosyal uyumun sağlanması, özellikle göç yönetiminde yer alan çok sayıda kurum, aktör ve politika katmanını nedeniyle önemli zorluklar doğurmaktadır (Ager ve Strang, 2008; Penninx ve Garcés-Mascareñas, 2023).

Göç, kültürel, dilsel ve dini çeşitliliği beraberinde getirerek kaçınılmaz olarak hedef toplumların sosyal yapısını yeniden şekillendirir. Bu çeşitlilik toplumları ekonomik ve kültürel açıdan zenginleştirebilirken, kapsayıcı ve katılımcı mekanizmalarla yönetilmediğinde entegrasyon zorluklarına, ayrımcılığa ve toplumsal parçalanmaya da yol açabilir (OECD, 2023; IOM, 2022). Bu zorlukların etkili bir şekilde ele alınması için kurumlar arası koordinasyon şarttır; bu koordinasyon, devlet kurumlarını, yerel yönetimleri, sivil toplum kuruluşlarını ve toplum temelli aktörleri çok düzeyli bir yönetim çerçevesi içinde bir araya getirir (Scholten, 2020).

Sosyal uyum, göçmenlere yasal statü veya temel hizmetler sağlamanın ötesine geçen politikalar gerektirir. Göçmenler ve ev sahibi toplumlar arasında aktif katılım, sosyal etkileşim ve karşılıklı anlayış fırsatları yaratmayı gerektirir (UNHCR, 2023). Eğitim kurumları, yerel yönetimler ve sivil toplum, kültürlerarası diyalogu, sosyal kapsayıcılığı ve topluluk dayanışmasını teşvik eden ortamlar yaratarak bu süreçte kilit roller oynar (Favell, 2022).

Son çalışmalar, başarılı uyum politikalarının iki yönlü uyumun dengelenmesine bağlı olduğunu göstermektedir: Göçmenler ev sahibi toplumun normlarına ve kurumlarına uyum sağlarken, ev sahibi topluluk da çeşitliliği benimsemeli ve dışlayıcı tutumlarla mücadele etmelidir (Boucher ve Gest, 2023). Böyle bir dengenin sağlanması, kapsayıcı eğitime, eşit işgücü piyasasına erişime ve farklı sosyal gruplar arasında kolektif kimliği ve güveni güçlendiren topluluk katılım programlarına sürekli yatırım gerektirir.

Uluslararası göçün evrensel doğası, farklı kültürel, etnik ve sosyoekonomik geçmişlere sahip bireylerin aynı sosyal ve politik ortamda bir arada yaşamasıyla en belirgin hale gelir. Bu bir arada yaşama, göçün ulusal sınırları aşan ve sistemik politika müdahaleleri gerektiren çok boyutlu bir toplumsal olgu olarak küresel kapsamını vurgular (Buran, 2024). Bu bir arada yaşamanın merkezinde yer alan toplumsal bütünleşme süreci, doğası gereği karmaşıktır; ekonomik koşullar, kurumsal kapasiteler, çeşitlilikle ilgili tarihsel deneyimler ve ev sahibi devletlerin ideolojik yönelimleri tarafından şekillendirilir (Ager ve Strang, 2008; Penninx ve Garcés-Mascareñas, 2023).

Birçok toplumda, göçmenlerin ve mültecilerin bütünleşmesi, birbiriyle rekabet eden politika bakış açılarıyla algılanır. Bazı devletler, toplumsal bütünleşmenin piyasa katılımı veya toplum etkileşimi yoluyla organik olarak gerçekleşeceğini varsayarak, yapılandırılmış politika çerçevelerine olan ihtiyacı göz ardı ederek, serbest piyasacı bir yaklaşım benimser (Castles vd., 2014). Diğerleri ise sosyoekonomik eşitsizlikler ve kültürel parçalanma potansiyelini fark ederek, kutuplaşmayı önlemeyi ve kapsayıcı vatandaşlığı teşvik etmeyi amaçlayan kapsamlı sosyal uyum stratejileri geliştiriyor (OECD, 2023; IOM, 2022).

Devletlerin tepkilerindeki bu farklılık, göçün bir tehdit mi yoksa bir fırsat mı olarak farklı şekillerde anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Göçü öncelikli olarak bir güvenlik sorunu olarak algılayan ülkeler genellikle kontrol, gözetim ve koşullu kapsayıcılığa vurgu yapar. Buna karşılık, göçü inovasyon ve demografik yenilenmenin bir itici gücü olarak gören ülkeler, göçmenlerin eğitime, işgücü piyasalarına ve toplumsal katılıma erişimini artıran entegrasyon odaklı politikalar uygulama eğilimindedir (Scholten, 2020; Favell, 2022).

Literatür, başarılı sosyal entegrasyonun otomatik bir süreç değil, hükümetler, sivil toplum ve yerel topluluklar arasında iş birliğini içeren proaktif, çok düzeyli bir yönetişimin sonucu olduğunu giderek daha fazla vurgulamaktadır. Bu tür bir iş birliği, hızlı demografik değişimden kaynaklanan potansiyel sosyal gerilimlerin ele alınması, kaynaklara eşit

erişimin sağlanması ve kökeni ne olursa olsun tüm sakinler arasında ortak bir aidiyet duygusunun geliştirilmesi için elzemdir (Boucher ve Gest, 2023).

Bu anlamda, uluslararası göç hem evrensel bir insan deneyimi hem de bağlama özgü bir politika mücadelesi işlevi görerek, kültürel çoğulculuk, ekonomik işlevsellik ve sosyal dayanışmayı dengeleyen uyarlanabilir yönetim modelleri gerektirir. Kapsayıcı bir şekilde yönetildiğinde, göç sosyal dinamizme, kültürel inovasyona ve uzun vadeli sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunabilir; olası toplumsal bölünmeleri kolektif dayanıklılık ve ilerleme fırsatlarına dönüştürebilir.

Göçmenler, toplumsal uyum sürecinde sıklıkla kendi kendilerini dışlamalarına ve etnik veya kültürel çevrelerin oluşmasına yol açabilecek zorluklarla karşılaşır. Ayrımcılık, ekonomik dışlanma, dil engelleri ve aidiyet belirsizliği gibi yapısal, psikolojik ve kültürel faktörlerin bir araya gelmesiyle oluşan bu eğilim, göçmenlerin ev sahibi toplum üyeleriyle etkileşim kurmak yerine kendi toplulukları içinde etkileşim kurmayı tercih etmelerine yol açabilir (Adıgüzel, 2019). Bu çevreler, yeni gelenler için sosyal destek, kültürel devamlılık ve ekonomik fırsatlar sağlayabilse de, mekânsal ve sosyolojik ayrılmaya yol açarak uzun vadeli entegrasyona engeller oluşturabilir (Portes ve Rumbaut, 2014; Alba ve Foner, 2017).

Kent merkezlerinde sıklıkla görülen bu tür mekânsal ayrışma, sosyoekonomik eşitsizlikleri yeniden üretme ve “ötekilik” algısını güçlendirme eğilimindedir. Zamanla, ev sahibi ve göçmen nüfus arasında ortaya çıkan sosyal mesafe, özellikle entegrasyon politikaları zayıf veya tutarsız olduğunda güvensizliğe, kalıp yargılara ve dışlayıcı tutumlara katkıda bulunabilir (Vertovec, 2022; OECD, 2023). Uyumun kültürel boyutu, özellikle ekonomik veya yasal boyutlara kıyasla daha uzun bir süre boyunca ortaya çıkar; çünkü değerlerde, davranışlarda ve kimliklerde gruplar arası etkileşim ve karşılıklı anlayış gerektiren kademeli dönüşümleri içerir (Berry, 2005; Phillimore, 2020).

Uyum sürecine dahil olan paydaşlar (hükümetler, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve eğitim kurumları), kültürel uyumun kapsayıcı ve katılımcı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Etkili bir sosyal uyum, istihdama, barınmaya, eğitime ve kamu hizmetlerine eşit erişimi teşvik ederken aynı zamanda kültürlerarası diyalogu ve topluluk etkileşimini de destekleyen çok düzeyli bir iş birliği gerektirir (Scholten, 2020; Penninx ve Garcés-Mascareñas, 2023).

Son çalışmalar, sosyal uyumun yalnızca bireysel bir uyum süreci olarak değil, hem göçmenleri hem de ev sahibi toplumları kapsayan karşılıklı ve sistemik bir olgu olarak kavramsallaştırılması gerektiği-

ni vurgulamaktadır. Kapsayıcı politikalar ve kültürlerarası girişimlerle desteklendiğinde, uyum süreçleri potansiyel toplumsal bölünmeleri kentsel yenilenme, sosyal inovasyon ve kültürel zenginleşme fırsatlarına dönüştürebilir (Favell, 2022; Boucher ve Gest, 2023).

Göçmenlerin ve göçmen kökenli ailelerden gelen çocukların topluma entegrasyonu, özellikle eğitim alanında sürdürülebilir göç yönetiminin en kritik boyutlarından birini temsil eder. Eğitim, hem sosyal kapsayıcılığın bir aracı hem de kuşaklar arası hareketliliğin bir temeli olarak hizmet eder ve bu da onu entegrasyon politikalarının başarısı için merkezi bir öneme sahip kılar (Kaya, 2022). Bu nedenle, birçok göçmen alan ülke, göçmen öğrenciler arasında dilsel, kültürel ve sosyal uyumu teşvik ederken aynı zamanda eğitim fırsatlarına erişimde eşitliği de ele alan kapsamlı eğitim çerçeveleri ve uygulamaları benimsemiştir.

Bu çabaların temelinde, göçmen öğrencilerin dil engelleri, kültürel uyumsuzluk, ayrımcılık ve sosyoekonomik dezavantajlar gibi çok boyutlu zorluklarla karşı karşıya olduğu ve bunların akademik performanslarını ve sosyal katılımlarını önemli ölçüde engelleyebileceği gerçeği yatmaktadır (OECD, 2023; Crul ve Schneider, 2020). Sonuç olarak, entegrasyon odaklı eğitim politikaları geleneksel asimilasyonist yaklaşımların ötesine geçmeli ve bunun yerine çeşitliliğe, karşılıklı saygıya ve kültürel çoğulculuğa değer veren kültürlerarası eğitimi teşvik etmelidir (Banks, 2022).

Göçmen entegrasyonuna yönelik etkili eğitim politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasında önemli bir faktör, göçmen topluluklarının karar alma süreçlerine aktif katılımıdır. Taleplerini, beklentilerini ve ihtiyaçlarını anlamak, politika yapıcılarının çeşitli deneyimlere ve bağlamlara duyarlı eğitim sistemleri tasarlamalarına olanak tanır (Kaya, 2022). Göçmen topluluklarının temsilcileri, sivil toplum kuruluşları ve yerel paydaşlarla düzenli istişareler, politika meşruiyetini artırır ve entegrasyon çabalarının hem ulusal eğitim hedefleriyle hem de çok kültürlü toplumların gerçekleriyle uyumlu olmasını sağlar (UNESCO, 2023).

Ayrıca, son çalışmalar, eğitim odaklı entegrasyonun önemli uzun vadeli sosyoekonomik etkileri olduğunu vurgulamaktadır. Kapsayıcı ve eşitlikçi eğitim, genç göçmenler ve yerliler arasında paylaşılan değerleri ve toplumsal katılımı teşvik ederek sosyal dışlanmayı azaltır, istihdam edilebilirliği artırır ve sosyal uyumu güçlendirir (Heath ve Brinbaum, 2021; OECD, 2022). Dolayısıyla eğitim yalnızca bir uyum mekanizması olarak değil, göçmenlerin ve onların soyundan gelenlerin ev sahibi ülkelerdeki sosyal, kültürel ve ekonomik yaşama anlamlı bir şekilde katkıda bulunmalarını sağlayan dönüştürücü bir süreç olarak görülmelidir.

Göç, toplumsal değişimin hem nedeni hem de sonucu olarak, 21.

yüzyılın en belirleyici dinamiklerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Küreselleşme, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve ekonomik bağımlılığın şekillendirdiği, giderek daha fazla birbirine bağlı bir dünyada, bireylerin ve grupların sınırlar arası hareketliliği yoğunlaşmış ve göçü geniş kapsamlı etkileri olan küresel bir olguya dönüştürmüştür (Castles, de Haas ve Miller, 2020). Küreselleşme yalnızca hareket özgürlüğünü kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda sosyoekonomik eşitsizlikleri de derinleştirerek bireyleri başka yerlerde daha iyi fırsatlar, güvenlik ve yaşam kalitesi peşinde koşmaya teşvik etmiştir. Bu süreç, ülkeler içinde kırsaldan kentsele hareketlilikten, az gelişmiş veya gelişmekte olan bölgelerden sanayileşmiş ülkelere uluslararası akışlara kadar uzanan kalıcı göç modellerine yol açmıştır (IOM, 2023).

Aynı zamanda, savaş, siyasi çatışma, iklim değişikliği ve zulüm kaynaklı zorunlu göç hareketleri, hem gönderen hem de alıcı bölgelerin demografik ve mekânsal yapılanmalarını önemli ölçüde yeniden şekillendirmiştir. Genellikle ekonomik fırsatlardan kaynaklanan gönüllü göçün aksine, zorunlu göç ani ve yıkıcı bir şekilde gerçekleşir, insani krizlere yol açar ve kapsamlı uluslararası yönetim gerektirir (UNHCR, 2023). Bu büyük ölçekli nüfus yer değiştirmeleri, sınırların, vatandaşlığın ve egemenliğin yeniden tanımlanmasına katkıda bulunarak insan güvenliği, entegrasyon ve bir arada yaşama konusunda acil sorular gündeme getirmiştir (Betts, 2021).

Ancak göç, yalnızca insanların bir yerden başka bir yere hareketine indirgenemez. Göç, hem köken hem de hedef toplumlardaki sosyal yapıları, kültürel kimlikleri ve mekânsal ilişkileri yeniden yapılandıran çok boyutlu bir toplumsal süreçtir. Göçün sosyo-mekânsal etkileri, kentsel dönüşümde, yeni toplumsal hiyerarşilerin ortaya çıkışında ve işgücü piyasası dinamikleri ile demografik yapıdaki değişimlerde kendini gösterir (King ve Skeldon, 2021). Dahası, göç kültürel melezleşmeye ve yerel toplulukların çeşitlenmesine katkıda bulunurken, aynı zamanda entegrasyon, sosyal uyum ve kimlik politikalarıyla ilgili zorluklar ortaya çıkarır.

Bu bağlamda göç, ekonomik kalkınma, kentleşme ve kültürel etkileşim modellerini etkileyerek toplumsal dönüşümün temel bir itici gücü olarak işlev görür. Çağdaş göçün karmaşıklığı, nedenlerini, süreçlerini ve sonuçlarını tam olarak anlamak için sosyoloji, coğrafya, ekonomi ve siyaset bilimini bütünleştiren disiplinlerarası bir bakış açısı gerektirir (Faist, 2022). Sonuç olarak göç, günümüzde yalnızca insanların hareketini değil, aynı zamanda toplumların yeniden yapılandırılmasını, ulus olma, aidiyet ve vatandaşlık gibi geleneksel kavramlara meydan okunmasını da ifade ediyor.

6. GÖÇ VE KÜLTÜR ARASINDAKİ İLİŞKİ

Göç ve kültür, birbirini karşılıklı olarak şekillendiren ve dönüştüren, özünde birbirine bağlı olgulardır. Her göç hareketi yalnızca insanların yer değiştirmesini değil, aynı zamanda kültürel değerlerin, inançların ve uygulamaların aktarılmasını, müzakere edilmesini ve yeniden yorumlanmasını da içerir. Göçmenler, kültürel miraslarını (dillerini, geleneklerini, dinlerini ve dünya görüşlerini) yeni sosyal ortamlara taşırlar ve bu ortamlarda hem ev sahibi toplumun baskın kültürel yapılarını etkilerler hem de onlardan etkilenirler (Karpas, 2013). Dolayısıyla göç, kültürel etkileşim ve dönüşümün en önemli katalizörlerinden biri olarak işlev görür ve melez kimlikler ve yeni toplumsal örgütlenme biçimleri yaratır.

20. yüzyılın başlarında, baskın teorik model, Chicago Sosyoloji Okulu tarafından en belirgin şekilde ifade edilen asimilasyon teorisiydi. Bu teori, yeni gelenlerin kültürel farklılıklar ortadan kalkana kadar ev sahibi toplumun dilini, normlarını ve davranışlarını kademeli olarak benimzediklerini öne sürüyordu (Park & Burgess, 1921). Ancak asimilasyonist paradigma, etnosentrik varsayımları, çokkültürlü gerçekleri göz ardı etmesi ve kültürel çeşitliliği bir değerden ziyade bir sorun olarak görme eğilimi nedeniyle daha sonra eleştirilmiştir (Portes & Zhou, 1993).

20. yüzyılın ortalarından itibaren, akademisyenler daha çoğulcu modellere yönelmeye başladılar ve bu da kültürleşme ve entegrasyon gibi kavramların ortaya çıkmasına neden oldu. Kültürleşme teorisi, göçmenler ve ev sahibi toplumlar arasında kültürel unsurların karşılıklı değişimini vurgular ve her iki tarafın da etkileşim yoluyla dönüşüm geçirdiğini kabul eder (Berry, 1997). Öte yandan, günümüzün politika ve akademik söylemlerinde yaygın olarak benimsenen entegrasyon kavramı, hem göçmenlerin hem de kabul eden toplumun tam katılım, eşitlik ve sosyal uyumu sağlamak için uyum sağladığı iki yönlü bir süreç anlamına gelir (Ager & Strang, 2008; OECD, 2023).

Buna karşılık, marjinalleşme ve ayrışma, entegrasyon sürecinin daha az arzu edilen sonuçlarını tanımlar. Marjinalleşme, göçmenlerin hem köken kültürlerinden hem de ev sahibi toplumdan dışlanmasını ifade eder ve kimlik krizlerine ve sosyal yabancılaşmaya yol açar. Öte yandan, ayrışma, göçmenlerin genellikle algıladıkları ayrımcılık veya sosyal eşitsizliğe karşı bir direniş stratejisi olarak, kasıtlı olarak kültürel mesafeyi korudukları ve ev sahibi toplumla etkileşimi en aza indirdikleri durumlarda ortaya çıkar (Berry ve ark., 2022).

Sosyal değişimin dinamik bir itici gücü olan göç, farklı fiziksel, dilsel ve dini geçmişlere sahip topluluklar arasında karşılaşmaları teşvik eder. Bu süreç boyunca toplumlar, bir arada yaşamayı, etkileşim kurmayı

ve kültürel çeşitliliğe uyum sağlamayı öğrendikçe yeniden şekillenirler (Castles vd., 2020; Vertovec, 2023). Göçmenler, özgün kültürlerinin unsurlarını korurken, farklı düzeylerde (bireysel, toplumsal ve kurumsal) gerçekleşebilen kültürleşme ve entegrasyon süreçleri aracılığıyla yeni norm ve değerlere de uyum sağlarlar (Berry, 2019). Bu karşılaşmaların sonuçları büyük ölçüde ev sahibi toplumun politikalarına, toplumsal tutumlarına ve kültürel çoğulculuğa açıklık derecesine bağlıdır.

Bu bağlamda, göçün kültürel etkileri salt bir arada yaşamamanın ötesine uzanır. Karşılıklı uyum uyumlu bir şekilde gerçekleştiğinde, göç kültürel zenginleşmeye, yeniliğe ve sosyal uyuma katkıda bulunur ve genellikle kültürlerarasılık olarak tanımlanan kapsayıcı bir çeşitlilik biçimini teşvik eder (Ager ve Strang, 2020). Tersine, uyum süreci ayrımcılık, dışlanma veya eşitsiz güç ilişkileri tarafından engellendiğinde, kültürel izolasyona, ayrılmaya veya zorla asimilasyona yol açabilir. Bu farklı sonuçlar, göçün aynı anda hem kültürel yenilenme fırsatları hem de sosyal entegrasyon zorlukları yarattığını vurgular (Portes ve Zhou, 2022).

Nihayetinde göç, toplumların giderek küreselleşen bir dünyada kimliklerini müzakere ettikleri bir araç işlevi görmektedir. Göç ve kültür arasındaki karşılıklı ilişki, hareketliliğin katı kültürel sınırları nasıl ortadan kaldırılabileceğini, kültürlerarası diyalogu nasıl teşvik edebileceğini ve yeni aidiyet biçimleri geliştirebileceğini göstermektedir. Etkileşimin yapıcı bir şekilde ilerlediği yerlerde, toplumsal dönüşüm entegrasyon ve kültürleşme yoluyla ortaya çıkar; etkileşimin başarısız olduğu yerlerde ise ayrışma ve ötekileştirme gerilimleri yüzeye çıkarak çok kültürlü bir arada yaşama için gereken hassas dengeyi ortaya koymaktadır (Karpas, 2013; Kaya, 2021).

Göçün ardından yeni bir hayata uyum sağlamak, psikolojik, kültürel ve sosyoekonomik boyutları içeren çok yönlü ve genellikle zorlu bir süreçtir. Göç, yalnızca coğrafi konumda bir değişikliği değil, aynı zamanda yaşam tarzı, kimlik ve sosyal ilişkilerde de köklü bir dönüşümü ifade eder. Yerleşimin ilk aşamalarında göçmenler, yeni çevresel, sosyal ve kültürel koşullara uyum sağlama becerilerini zorlayan hızlı ve köklü değişimler yaşarlar. Tuzcu ve Bademli'nin (2014) gözlemlediği gibi, göçmenler, özellikle de düşük sosyoekonomik statüye sahip olanlar, genellikle zorlu çalışma koşulları, güvencesiz istihdam ve düşük ücretlerle karşı karşıya kalırlar. Bu faktörler, onları stresle ilişkili bozukluklar ve sağlıksız başa çıkma mekanizmaları da dahil olmak üzere artan fiziksel ve psikolojik sağlık risklerine maruz bırakır.

Sosyoekonomik yoksunluk, beslenme alışkanlıklarını daha da etkiler. Sınırlı finansal kaynaklar, göçmenleri genellikle yüksek yağ ve karbonhi-

drat seviyeleriyle karakterize ucuz ve kalorisi yoğun diyetler benimsemeye yönlendirir. Bu tür beslenme düzenleri yalnızca ekonomik kısıtlamaları yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda gıda güvensizliği, kültürel uyumsuzluk ve sağlıklı altyapıya sınırlı erişim gibi sorunları da vurgular (Çınar ve Kaya, 2021; Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2022). Sonuç olarak, göç kaynaklı stres, yetersiz beslenme ve kötü çalışma koşullarıyla birleşerek göçmen nüfusta hem fiziksel hem de ruhsal sağlık sorunlarını daha da kötüleştirebilir.

Göçmenlerin psikososyal uyum süreci, hem toplumsal hem de bireysel düzeyde işleyen birden fazla faktör tarafından şekillendirilir. Toplumsal düzeyde, ev sahibi kültürler ile ev sahibi kültürler arasındaki etkileşim, göçmenin aidiyet ve kimlik duygusunu şekillendirmede kritik bir rol oynar. Göçmenler ev sahibi toplum içinde anlamlı sosyal bağlantılar kurabildiklerinde, kültürlerarası iletişim kurabildiklerinde ve kabul gördüklerinde başarılı bir uyum süreci kolaylaşır (Berry, 2019; Ward ve Geeraert, 2016). Öte yandan, algılanan yüksek düzeydeki ayrımcılık, dışlanma veya yabancı düşmanlığı, entegrasyonu önemli ölçüde engelleyerek sosyal izolasyonu ve zihinsel sıkıntıyı artırır (Saygın ve Hasta, 2018; Sirkeci ve ark., 2023).

Bireysel düzeyde, dayanıklılık, deneyime açıklık ve dil yeterliliği gibi kişisel özellikler, uyum başarısının temel belirleyicileridir. Özellikle dil yeterliliği, hem iletişim için pratik bir araç hem de kültürler arasında sembolik bir köprü görevi görür (Chiswick ve Miller, 2020). Ev sahibi toplumun dilini öğrenen ve kullanan göçmenlerin istihdam, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim olasılığı daha yüksektir ve bu da daha sorunsuz bir adaptasyonu kolaylaştırır. Öte yandan, ev sahibi kültürün reddedilmesi, düşük eğitim seviyeleri ve sosyal izolasyon, uyum sürecini uzatma ve kültürleşme stresini derinleştirme eğilimindedir (Ward, Bochner ve Furnham, 2021).

7. SONUÇ

Göç karmaşık ve çok katmanlı etkiler yaratmaktadır. Bireyler kısa vadede kültürel uyum sorunları yaşarken, başarılı entegrasyon işgücü piyasalarını güçlendirmelerine, inovasyonu teşvik etmelerine ve uzun vadeli büyümeyi desteklemelerine olanak tanır. Makro düzeyde, göç demografik değişimleri dengelemeye yardımcı olur, üretkenliği artırır ve havale yoluyla küresel kalkınmaya katkıda bulunur. Ancak, bu faydaların gerçekleştirilmesi, uyum maliyetlerini en aza indiren ve ekonomik sinerjiyi en üst düzeye çıkaran eğitim, dil eğitimi ve işgücü piyasası entegrasyon stratejileri dahil olmak üzere politika tasarımına büyük ölçüde

bağlıdır.

Sosyal uyum yalnızca bir politika sonucu olarak değil, ekonomik yapılar, kurumsal kapasite ve yurttaşlık kültürü tarafından şekillendirilen devam eden bir toplumsal süreç olarak anlaşılmalıdır. Bu nedenle, göç yönetiminin bölünme veya ötekileştirme yerine birliği, dayanıklılığı ve paylaşılan refahı teşvik etmesini sağlamak için tüm paydaşların (devlet ve devlet dışı) iş birliği yapması gerekir. Uyum süreci karmaşık ve doğrusal olmayan bir süreçtir ve yapısal eşitsizlikler, kültürel dinamikler ve bireysel iradenin etkileşimiyle şekillenir. Etkili uyum, yalnızca bireysel çabayı değil, aynı zamanda destekleyici sosyal ortamları ve eğitim, istihdam, sağlık hizmetleri ve toplumsal katılım önündeki engelleri azaltan kapsayıcı kamu politikalarını da gerektirir.

KAYNAKÇA

- Ager, A., & Strang, A. (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166–191. <https://doi.org/10.1093/jrs/fen016>
- Ager, A., & Strang, A. (2020). Refugee integration: Emerging trends and remaining agendas. *Journal of Refugee Studies*, 33(1), 166–189. <https://doi.org/10.1093/jrs/fez066>
- Ager, P., & Brückner, M. (2013). Cultural diversity and economic growth: Evidence from the US during the age of mass migration. *European Economic Review*, 64, 76–97. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2013.07.011>
- Adıgüzel, Y. (2018). Göç sosyolojisi: Kuramlar, alanlar ve sorunlar. Nobel Yayıncılık.
- Adıgüzel, Y. (2019). Göç sosyolojisi: Kuramlar, alanlar ve sorunlar. Nobel Yayıncılık.
- Aiyar, S., Barkbu, B., Batini, N., Berger, H., Detragiache, E., Dizioli, A., & Topalova, P. (2016). The refugee surge in Europe: Economic challenges. International Monetary Fund.
- Aksoy, Z. (2012). Kültürlerarası iletişim bağlamında kültürel farklılıklar ve çatışma yönetimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 292–303.
- Alba, R., & Foner, N. (2017). Strangers no more: Immigration and the challenges of integration in North America and Western Europe. Princeton University Press.
- Banks, J. A. (2022). Cultural diversity and education: Foundations, curriculum, and teaching (7th ed.). Routledge.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5–34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(6), 697–712. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2005.07.013>
- Berry, J. W. (2019). Acculturation: A personal journey across cultures. Cambridge University Press.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2022). Immigrant youth in cultural transition: Acculturation, identity, and adaptation across national contexts. Routledge.
- Betts, A. (2021). The politics of migration and humanitarianism: The evolving global governance of displacement. Routledge.
- Betts, A., & Collier, P. (2017). Refuge: Transforming a broken refugee system. Allen Lane.
- Boucher, A., & Gest, J. (2023). Migration and the future of democracy: The political economy of inclusion and exclusion. Cambridge University Press.
- Buran, S. (2024). Uluslararası göç ve toplumsal uyum: Kuramsal ve politik bir analiz. Nobel Akademik Yayıncılık.

- Buran, S. (2024). Göç ve sosyal uyum politikaları: Entegrasyonun kurumsal boyutları. Göç Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2014). *The age of migration: International population movements in the modern world* (5th ed.). Palgrave Macmillan.
- Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2020). *The age of migration: International population movements in the modern world* (6th ed.). Red Globe Press.
- Chiswick, B. R., & Miller, P. W. (2020). Language skills and immigrant adjustment: Evidence from new data. *Journal of Population Economics*, 33(2), 643–678. <https://doi.org/10.1007/s00148-019-00757-5>
- Choudhury, S., Khanna, S., & Tandon, R. (2021). *Urban migration, youth, and social exclusion: Understanding marginality in global cities*. Routledge.
- Çakı, N. (2018). Göç ve güvenlik ilişkisi: Türkiye örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 45–62.
- Çınar, A., & Kaya, A. (2021). Migration, health, and nutrition: A socio-economic analysis of immigrant wellbeing. *Migration Studies Review*, 8(2), 55–78.*
- Clemens, M. A., & Hunt, J. (2023). The labor market effects of refugee waves: Evidence from recent global migration trends. *Journal of Economic Perspectives*, 37(2), 45–68.*
- Collett, E., & Petrovic, M. (2014). *The future of immigrant integration in Europe: Mainstreaming approaches for inclusion*. Migration Policy Institute Europe.
- Crul, M., & Schneider, J. (2020). Comparative integration contexts: Migration, education and the labour market. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(8), 1523–1538. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1621429>
- de Haas, H. (2021). *A theory of migration: The aspirations–capabilities framework*. Oxford University Press.
- Dustmann, C., Fasani, F., Frattini, T., Minale, L., & Schönberg, U. (2022). Refugees and the labor market: Evidence from European host countries. *Review of Economic Studies*, 89(1), 1–33.
- Faist, T. (2022). *Transnational migration*. Polity Press.
- Fakhoury, T. (2023). The politics of migration governance in the Middle East and North Africa. *Third World Quarterly*, 44(2), 245–263. <https://doi.org/10.1080/01436597.2022.2146581>
- Favell, A. (2022). *Integration and the politics of belonging in Europe: Migration, multiculturalism and citizenship*. Polity Press.
- Foged, M., & Peri, G. (2016). Immigrants' effect on native workers: New analysis on longitudinal data. *American Economic Journal: Applied Economics*, 8(2), 1–34. <https://doi.org/10.1257/app.20150114>
- Gönültaş, H., & Kelebek, F. (2017). Göç, suç ve kentleşme ilişkisi: Sosyolojik bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(1), 143–165.
- Heath, A. F., & Brinbaum, Y. (2021). *Unequal attainments: Ethnic educational*

- inequalities in ten western countries. Oxford University Press.
- Hickel, J., & Kallis, G. (2020). Is green growth possible? *New Political Economy*, 25(4), 469–486. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>
- Huysmans, J. (2000). The European Union and the securitization of migration. *Journal of Common Market Studies*, 38(5), 751–777.*
- International Organization for Migration (IOM). (2022). World migration report 2022. IOM Publications.
- International Organization for Migration (IOM). (2023). World migration report 2024. IOM Publications.
- Karpat, K. H. (2013). *Studies on Ottoman social and political history: Selected articles and essays*. BRILL.
- Kaya, A. (2021). *Populism and heritage in Europe: Lost in diversity and unity*. Routledge.
- Kaya, A. (2022). Göçmen çocukların eğitiminde çokkültürlülük politikaları ve uygulamaları. In *Göç, kimlik ve toplumsal uyum* (pp. 351–364). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kerr, S. P., & Kerr, W. R. (2020). Immigrant entrepreneurship in America: Evidence from the Survey of Business Owners 2007 & 2012. *Research Policy*, 49(3), 103918. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2020.103918>
- King, R., & Lulle, A. (2022). *Research on migration: Facing realities and maximising opportunities*. Routledge.
- King, R., & Skeldon, R. (2021). Theories and typologies of migration: An overview and a primer. In *Routledge Handbook of Migration and Development* (pp. 22–36). Routledge.
- Koehler, J., & Laczkó, F. (2019). Data on migration and cities: What do we know and what can we learn? International Organization for Migration.
- Koser, K. (2021). *International migration and global governance: Lessons from the past, challenges for the future*. Routledge.
- Lazaridis, G., & Wadia, K. (2021). *Securitisation of migration in the EU: Debates since 9/11*. Palgrave Macmillan.
- Naghavi, A., & Toubal, F. (2022). Immigration, cultural diversity, and innovation. *Journal of Economic Geography*, 22(1), 167–200.*
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2022). The resilience of students with an immigrant background: Factors that shape well-being. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/4fcd19c6-en>
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023). *International migration outlook 2023*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/migr_outlook-2023-en
- Ottaviano, G. I. P., & Peri, G. (2012). Rethinking the effect of immigration on wages. *Journal of the European Economic Association*, 10(1), 152–197. <https://doi.org/10.1111/j.1542-4774.2011.01052.x>
- Park, R. E., & Burgess, E. W. (1921). *Introduction to the science of sociology*. University of Chicago Press.

- Penninx, R., & Garcés-Mascreñas, B. (2023). *Integration processes and policies in Europe: Contexts, levels and actors* (2nd ed.). Springer.
- Phillimore, J. (2020). Integration and social cohesion: The case of forced migrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(13), 2603–2621. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1588717>
- Portes, A., & Rumbaut, R. G. (2014). *Immigrant America: A portrait* (4th ed.). University of California Press.
- Portes, A., & Zhou, M. (1993). The new second generation: Segmented assimilation and its variants. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 530(1), 74–96.
- Portes, A., & Zhou, M. (2022). Social capital and adaptation of the second generation. In *Immigrant integration in contemporary societies* (pp. 145–168). Springer.
- Sabates-Wheeler, R., & Feldman, R. (2021). *Migration, social protection, and social cohesion*. Edward Elgar Publishing.
- Saygın, Y., & Hasta, D. (2018). Göçmenlerin psikososyal uyum süreçleri: Ayrımcılık, kültürleşme ve stres değişkenlerinin rolü. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 73(2), 215–234.
- Scholten, P. (2020). *Mainstreaming integration governance: New trends in migrant integration policies in Europe*. Palgrave Macmillan.
- Şeker, B. D., Sirkeci, I., & Yazgan, P. (2015). Göç ve uyum: Kuramsal yaklaşımlar ve Türkiye örneği. *Göç Dergisi*, 2(1), 1–20.*
- Şimşek, D., & İçduygu, A. (2017). The politics of refugee integration: Managing diversity and security in Turkey and the EU. *Turkish Studies*, 18(3), 1–17.*
- Taş, S., & Özcan, S. (2018). Göçmenlerin topluma uyum sürecinde yaşadığı sorunlar ve çözüm önerileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 45–62.*
- Tilly, C., & de Haas, H. (2021). Migration and social transformation in the twenty-first century. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(8), 1720–1737.*
- Tuzcu, A., & Bademli, K. (2014). Göçmenlerde uyum süreci ve psikososyal etkiler. *Psikiyatri Güncel Yaklaşımlar*, 6(2), 184–192.*
- United Nations Development Programme (UNDP). (1994). *Human development report 1994: New dimensions of human security*. Oxford University Press.
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2023). *Global trends: Forced displacement in 2023*. UNHCR Publications.
- United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat). (2020). *World cities report 2020: The value of sustainable urbanization*. UN-Habitat.
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2022). *Global report on crime and development*. UNODC Publishing.
- Vertovec, S. (2022). *Diversities old and new: Migration and the social organization of difference*. Routledge.
- Vertovec, S. (2023). *Super-diversity: Migration and social complexity*. Routledge.
- Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2021). *The psychology of culture shock*

(3rd ed.). Routledge.

- Ward, C., & Geeraert, N. (2016). Advancing acculturation theory and research: The acculturation process in its ecological context. *Current Opinion in Psychology*, 8, 98–104. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.09.021>
- World Bank. (2023). World development report 2023: Migrants, refugees, and societies. World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1941-4>
- World Health Organization (WHO). (2022). Migration and health: Addressing the social determinants of health. WHO Press.

Bölüm 4

BÜYÜKŞEHİR STATÜSÜ KRİTERLERİ KAPSAMINDA AFYONKARAHİSAR İLİNİN İDARİ COĞRAFYA ANALİZİ VE BİR MODEL ÖNERİSİ

¹ Özgür GÖKMEN

¹ Dr, Milli Savunma Üniversitesi, ozgur.gokmen@msu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8324-2010

Giriş

Türk İdari Teşkilat Tarihinde Tanzimat’la birlikte kullanılmaya başlayan belediye kavramı Parlak (2011)’ın hazırladığı Kamu Yönetimi Sözlüğünde; “şehir/kasaba niteliği taşıyan bir yerleşim yerinde yaşayanların ortak yerel gereksinimlerini karşılamakla görevli, kamu tüzel kişiliğine sahip ve karar organları halk tarafından seçilen yerel yönetim birimi” şeklinde tanımlanmıştır (Parlak, 2011). Özçağlar (1997)’a göre belediye, Arapça “beled” ve “beledi” sözcüklerinden türetilmiş ve dilimize yerleşmiştir. Beled sözcüğü şehir; beledi ise şehirli, şehre ait anlamlarında kullanılmaktadır. Belediye teşkilatlı yerleşmelerin tümünü kapsayan belediye sözcüğü, aslında şehir anlamında olmakla birlikte; büyükşehir belediyesi bulunmayan 51 ilde il merkezi, ilçe merkezi konumunda olmayan belediye teşkilatı bulunan köy, kasaba, şehir nitelikli yerleşmeler için kullanılmaktadır (Özçağlar, 1997). Osmanlı döneminde ise belediye, kurulu olan yerleşmenin genel işlerini ve ihtiyaçlarını karşılayan bir idare olarak görülmüştür. Nitekim Şemsettin Sami, Kamus-ı Türki adlı eserinde belediye teşkilatını “bir şehrin umumi işleri ve sair ihtiyaçlarına bakan idare” şeklinde belirtir (Sami, 1901).

Türk Belediye Teşkilatının yönetim sistemi içerisinde 170 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Türkiye de tüm hukuki kriterlere sahip gerçek anlamdaki belediyelerin ortaya çıkması ilk olarak 1930 yılında olmuştur. 1930 yılında yürürlüğe konulmuş olan 1580 Sayılı Belediye Kanun, Türkiye’deki belediyecilik deneyimine önemli katkılar sağlamış ve 75 yıllık bir uygulamadan sonra yerini 2005 tarihinde kabul edilen ve günümüzde geçerli olan 5393 Sayılı Belediye Kanunu’na bırakmıştır. Bu kanun kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması sürecinde belediye yönetimine önemli yenilikler getirmiştir (Eryılmaz, 2012). Türkiye’de belediye yönetimine dair düzenlemeler, 1982 Anayasası’na kadar 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu çerçevesinde yürütülmüş ve bu dönemde belediyelerin büyüklüğüne göre farklı bir yönetim modeli öngörülmemiştir.

Demografik artışa paralel olarak yerleşmelerin büyümesi ile birlikte sanayi ve hizmet alanlarının genişlemesi, belediyeciliğin mevcut yapısıyla sürdürülemez hale gelmesine yol açmıştır. Kısa bir zaman diliminde, söz konusu sebeplerden dolayı İstanbul, Ankara ve İzmir gibi nüfusun yoğunlaştığı yerleşmelerde yeni bir belediye sistemine geçilmesi zorunlu hale gelmiştir. 27.06.1984 tarihli T.C. Resmi Gazete’nin Yasama Bölümünde yayımlanan 3030 Sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun ile Türkiye’deki büyükşehir belediyelerinin ilk hukuki temeli atılmıştır (3030 Sayılı Belediye Kanunu, 1984). 1982 Anayasa’nın 127. maddesine dayanılarak çıkarılan 3030 kanunu, ilk olarak İstanbul, Ankara ve İzmir’de uygulanmış sonrasında Adana, Bursa, Gaziantep, Kon-

ya ve Kayseri illerini de kapsamıştır. 20 yıl yürürlükte kalan bu kanun, 10.07.2004 tarihinde büyükşehir belediyelerinin görev, yetki ve sorumluluklarını ayrıntılı biçimde düzenlendiği 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun kabulüyle hükümsüz hale gelmiştir. 5216 sayılı Kanunu'nun, günümüz büyükşehir belediyelerinin hukuki ve idari çerçevesinin oluşumunda temel bir düzenleme niteliği taşıdığı söylenebilir. 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 4. Maddesinde: "Toplam nüfusu 750.000'den fazla olan illerin il belediyeleri kanunla büyükşehir belediyesine dönüştürülebilir." hükmü yer almaktadır. Bahsi geçen maddeye göre il merkezi durumundaki şehrin nüfusunun 750.000'den fazla olması gerekmektedir. Buna ek olarak büyükşehir belediyesinin mekânsal sınırı, il merkezindeki belediye sınırını kapsamaktaydı (5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, 2004). 12.11.2012 tarihinde 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunu yürürlüğe girmiştir. 6360 Sayılı yasaya göre bir ilin merkezinde ve ilçelerinde büyükşehir belediyesi teşkilatı kurulması için il toplam nüfusunun 750.000 ve üzerinde olması gerekmektedir. Günümüzde geçerliliğini koruyan 6360 Sayılı Kanunu'nda ilin mülki sınırı büyükşehir belediyesinin mekânsal sınırları olarak belirlenmiştir. İl sınırına dayalı olan bu yeni modelde İl Özel İdaresi ile birlikte belde belediyeleri kaldırılmış ve köyler mahalleye dönüştürülmüştür (6360 Sayılı Belediye Kanunu, 2012).

15 Nisan 2021 tarihinde, büyükşehir belediyesi sınırları içerisinde kırsal niteliğini koruyan mahalleler ile kırsal yerleşik alanların tespit edilmesi amacıyla, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun ek 3. maddesine dayanılarak Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği yürürlüğe konulmuştur. Böylece, 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir statüsü kazanan illerde, kâğıt üzerinde varlığı sona ermiş olan kırsal mahalleler ve alanlar yeniden tanımlanmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Afyonkarahisar ilinin büyükşehir belediyesi statüsü kazanması durumunda ortaya çıkacak yönetsel ve mekânsal değişimlerin coğrafi bir bakış açısıyla değerlendirilmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, betimsel analiz yöntemi uygulanmıştır. Betimsel analiz yöntemi, araştırma konusu hakkında genel bir bakış açısı kazanmak amacıyla tercih edilen etkili bir yöntemdir. Bu araştırma yönteminde bazı temel istatistik veriler kullanılarak olgular arasındaki var olan durum ortaya çıkarılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu yöntemsel yaklaşım, nicel (istatistiksel ve mekânsal veriler) ile nitel (mevzuat

ve belge incelemeleri) unsurları bir arada kullanarak, Afyonkarahisar ilinin büyükşehir statüsü açısından kapsamlı bir değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Araştırmada öncelikle, Türkiye’deki büyükşehir belediyelerinin tarıhsel gelişim süreci, yasal dayanakları ve kriterleri mevzuat incelemesi tekniğiyle ele alınmıştır. Bu kapsamda 1580, 3030, 5216, 5393 ve 6360 sayılı kanunlar ile 2021 tarihinde yayımlanan Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Afyonkarahisar ilinin idari ve demografik yapısı TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verileri kullanılarak ortaya çıkarılmıştır. Afyonkarahisar ilindeki yerleşmelerin nüfus miktarları, yerleşmelerin fonksiyonları, kırsal ve kentsel dağılımları çizelgeler hâlinde gösterilmiştir. Buna ek olarak tespit edilen bulgular, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yardımıyla görselleştirilmiştir.

Çalışmada, Afyonkarahisar merkez ilçesi özelinde mahallelerin niteliksel özellikleri Google Earth Uydu görüntüleri üzerinden incelenmiş, Kırsal mahalle ve alan yönetmeliğinin 4. maddesinde yer alan ölçütlere göre kentsel ve kırsal fonksiyonlu mahallelerin sınıflandırması yapılmıştır. Son aşamada, elde edilen tüm veriler idari coğrafya ilkeleri çerçevesinde analiz edilerek, büyükşehir belediyesi statüsüne geçiş sürecinde ortaya çıkabilecek olası sorunlara yönelik bir model önerisi geliştirilmiştir.

Afyonkarahisar İlinin Türkiye’deki Konumu ve Genel Coğrafi Özellikleri

Türkiye’nin batı kesiminde bulunan Afyonkarahisar il’inin yönetsel alanı üç coğrafi bölgede yer almaktadır. Afyonkarahisar ilinin il merkezinin yanında Bayat, İncehisar, İhsaniye, Sincanlı, Hocalar, Bolvadin, Sandıklı, Şuhut, Çay ve Çobanlar ilçeleri Ege Bölgesi’nin İç Ege Bölümü’nde; Kızılören, Dinar, Evciler, Dazkırı ve Başmakçı ilçeleri Akdeniz Bölgesi’nin Antalya Bölümü’nde; Emirdağ ilçesi Orta Anadolu Bölgesi’nin Yukarı Sakarya Bölümü’nde ve Sultandağı ilçesi Orta Anadolu Bölgesi’nin Konya Bölümü’nde bulunmaktadır (Çizelge 1). Afyonkarahisar ili, kuzeyinden Eskişehir, doğusundan Konya, güneyinden Isparta ve Burdur, güneybatısından Denizli, batısından Uşak ve kuzeybatısından Kütahya illeri ile çevrelenmektedir.

Çizelge 1. Afyonkarahisar İli yönetsel alanı içerisinde yer alan ilçelerin bulunduğu coğrafi bölge ve bölümler

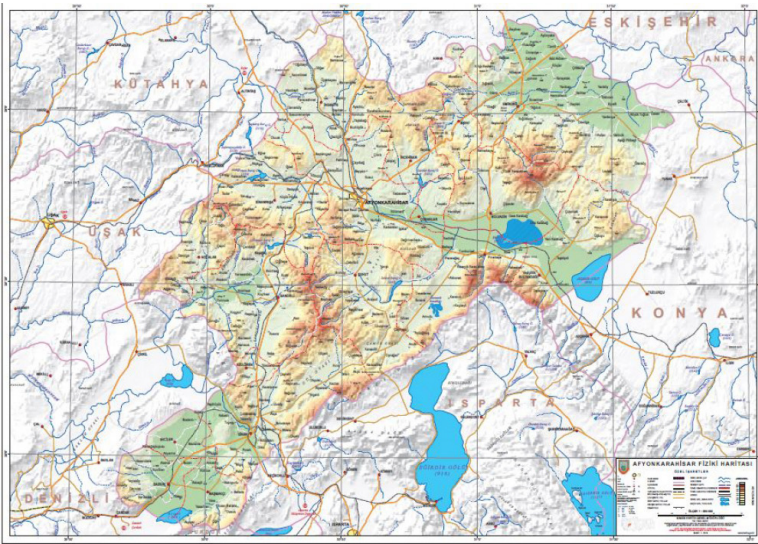
Coğrafi Bölge	Coğrafi Bölüm	İlçeler
Ege	İç Ege	Merkez ilçe, Bayat, İhsaniye, İscehisar, Sincanlı, Çobanlar, Bolvadin, Çay, Şuhut, Sandıklı, Hocalar
Akdeniz	Antalya	Kızılören, Dinar, Başmakçı, Dazkırı, Evciler
Orta Anadolu	Yukarı Sakarya	Emirdağ
Orta Anadolu	Konya	Sultandağı

*Harita 1. Lokasyon Haritası
(Harita Genel Müdürlüğü, 2009)*

Büyük kesimi İç Ege Bölümü'nde yer alan Afyonkarahisar ili konumu itibarıyla Marmara ve Orta Anadolu bölgelerini, Ege ve Akdeniz bölgelerine bağlayan bir geçit alanı durumundadır. Tarih boyunca bölgeler arasında köprü görevi gören Afyonkarahisar Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar hâkimiyetine girmiştir. Bu özelliği Afyonkarahisar ilini tarih boyunca önemli kılmış ve "Anadolu'nun Kilidi" olarak anılmasını sağlamıştır. Önemli bir stratejik konumda bulunan Afyonkarahisar topraklarında Anadolu'nun üstünlüğünü ele geçirmek ya da korumak için yapılan büyük savaşlardan olan İpsos (M.Ö.301), Miryakefalon (1176) savaşları ve özellikle Kurtuluş Savaşı'nın son evresi olan Büyük Taarruz (1922) cereyan etmiştir (Uyan, Yüksel ve Avşar, 2004).

Afyonkarahisar ili, yüksek dağ kütlelerinin, tektonik ovaların ve farklı yükseltiye sahip plato alanlarının bir arada bulunduğu topografyaya sahiptir. Afyonkarahisar ilinin başlıca dağlık ünitelerini: Emirdağ, Sultan Dağı, Sandıklı Dağı, Çatma Dağı, Ahır Dağı oluşturmaktadır. Dağlık alanların iç kesimlerinde farklı oluşum kökenli oluşmuş verimli tarım alanları olarak değerlendirilen Afyon, Sandıklı, Şuhut, Gülova ve Sinanpaşa (Sincanlı) ovaları bulunmaktadır (Uçar, 2007). Özellikle Afyonkarahisar ovası ilin en önemli ova alanıdır. Tektonik çökme sonucunda oluşmuş olan bu saha Akarçay tarafından drene edilmiş ve alüvyon tabanlı ova şeklini almıştır. Afyonkarahisar şehrinin de üzerinde kurulu olduğu ova verimli tarım sahasıdır (Harita 2). Söz konusu bu fiziki yapı yerleşmelerin konumlandırılmasının yanı sıra göç olgusunu da doğrudan etkilemektedir. Özellikle 1200 m üzerindeki yerleşmelerin gerek ekonomik gerekse fonksiyonel özellikleri kısıtlı kalmıştır. Tarım alanlarının yetersizliği ve yaşam koşullarının zorlaşmasıyla bu yerleşmeler göç vermeye başlamıştır (Taş & Yakar, 2009). Afyonkarahisar ilindeki iç göçler genellikle yaşamsal ihtiyaçların daha kolay şekilde karşılanabileceği alçak plato ve ova alanlarına doğru kaymıştır.

Harita 2. Afyonkarahisar İlinin Fiziki Haritası

Kaynak: Harita Genel Müdürlüğü

İklim coğrafi ortamın şekillenmesinin ve insan yaşamını çok yakından kontrol eden bir etmendir. Nitekim iklim, insanların günlük yaşamını, yaşam biçimini, yiyecek ve giyecekleri ile yerleşmelerin kuruluş yerlerini doğrudan etkilemektedir (Erol, 1993). Afyonkarahisar ve yakın çevresinde karasal iklim hüküm sürmektedir. Kış mevsiminde, Afyonkarahisar ili ve çevresi kuzey ve güneydoğu havzalarında gelişen hava

kütleleri ile Balkanların kuzeybatısında oluşan soğuk hava kütesinin etkisi altında kalmaktadır (Koçman, 1993). Yaz aylarında sıcak karakterli Asor ve Basra basınç alanları Anadolu'nun batısında etkili olmaktadır. Buna göre gece ve gündüz arasındaki yıllık sıcaklık değerlerinde belirgin farklar oluşmaktadır. Afyonkarahisar ili konumu itibarıyla denizel etkiden uzak olmasının yanında ortama yükseltisinin 1200 m civarında olması karasal iklimin tipik özelliği olan kış aylarında soğuk ve kar yağışlı, yaz aylarında ise oldukça sıcak ve kurak geçmesini sağlamaktadır. Çizelge 1'de belirtildiği üzere Afyonkarahisar ilinin yıllık ortalama sıcaklık değerinin en düşük olduğu ay Ocak (0,4) iken en yüksek olduğu aylar ise Temmuz ve Ağustos (22,2) aylarıdır. Meteoroloji verilerine göre 33 yıllık ortalama sıcaklık değerlerinde en soğuk ve en sıcak aylar arasında 21,8 C sıcaklık farkı bulunmaktadır. İl sınırlarına düşen ortalama yağış miktarı da 443.9 mm'dir (Çizelge 2).

Çizelge 2. Afyonkarahisar İlinde ölçülen sıcaklık ve yağış değerleri (1991-2024)

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	EK	K	A	Yıllık
Ortalama Sıcaklık	0,4	1,8	5,3	10,4	15	19	22,2	22,2	17,9	12,5	7	2,5	11,3
Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)	44,5	39,2	45,1	45	56	42,2	22,4	13,4	21,2	34,7	33,4	46,8	443.9

Kaynak. Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM)

2024 yılı orman envanterine göre, Afyonkarahisar ilinin orman varlığı 637.836 hektardır. İbrelî (karaçam, sarıçam, sedir, ardıç gibi) ve geniş (meşe, kayın, porsuk, kestane vb.) yapraklı türlerden oluşan ormanlar ilin % 23'ünü kaplamaktadır (Orman Genel Müdürlüğü, 2024). Yüksek rakımlı alanlarda özellikle karaçam ve meşelerin oluşturduğu karışık ormanlar yoğunlaşırken, yükseltinin azaldığı sahalarda step bitki örtüsü hâkim olmaktadır. Afyonkarahisar ilinde alüvyal, kahverengi, kireçsiz kahverengi ve kahverengi orman toprakları olmak üzere dört büyük toprak grubu bulunmaktadır. Bunlar dışında az da olsa kolüvyal ve hidromorfik topraklara rastlanılmaktadır. Alüvyal topraklar akarsular tarafından taşınan ince unsurlu, işlenmeye uygun ve tarıma oldukça elverişlidir. Afyonkarahisar ilinin genel nüfus dağılımına bakıldığında genel çoğunluğu Afyonkarahisar Ovasındaki alüvyal zemin üzerinde yaşamaktadır. 2024 yılı TÜİK verilerine göre 257.436 kişinin hayatını sürdürdüğü Afyon şehri, alüvyal ve kahverengi orman topraklarının yer aldığı düzlük alanda gelişmiştir. Afyonkarahisar şehrinde sanayi ve hizmet sektörü yoğunlaşırken diğer ilçelerde hammadde üretimine (tarım, hayvancılık, madencilik) dayalı faaliyetler ön plana çıkmaktadır.

Çizelge 3. Afyonkarahisar İlinin yıllara göre demografik özellikleri

Yıllar	Nüfus Miktarı	Mutlak Artış /Azalış Miktarı (kişi)	Yıllık Ortalama Artış/Azalış Hızı (%)
1980	597.171	-	-
1990	739.223	142.052	2.10
2000	812.416	73.173	0,6
2007	701.572	-110.840	-2,07
2008	697.365	-4.207	- 0,6
2009	701.326	3.961	0,6
2010	697.559	-3.767	- 0,9
2011	698.626	1.067	0,2
2012	703.948	5.322	0,8
2013	707.123	3.175	0,5
2014	706.371	-752	- 0,1
2015	709.015	2.644	0,4
2016	714.523	5.508	0,8
2017	715.693	1.170	0,2
2018	725.568	9.875	1,4
2019	729.483	3.885	0,53
2020	736.912	7.429	1,0
2021	744.179	7.267	1,0
2022	747.555	3.376	0,5
2023	751.344	3.789	0,5
2024	750.193	1.151	-0,3

Kaynak: TÜİK

TÜİK verilerinden oluşturulan çizelge 3’de görüldüğü üzere 2007-2013 yılları arasındaki toplam nüfus miktarında dalgalanma meydana gelmiştir. 2013 yılından itibaren 2023 yılına kadar toplam nüfus miktarı kesintisiz olarak artmıştır. Afyonkarahisar ilinin, Cumhuriyet tarihindeki en yüksek nüfus miktarına 2000 yılında (812.416) ulaştığı görülmektedir. 2024 yılı verilerine göre ise Afyonkarahisar ilinin mülki idari sınırları içerisinde 750.193 kişi ikamet etmektedir (Çizelge 3).

Günümüz Afyonkarahisar İlinin İdari Yapısı

Mülki idare bakımından Türkiye’nin idari bölümlenmesinde birinci kademe de yer alan idari bölgelere il denilmektedir. Günümüzde büyükşehir belediyesi bulunmayan, Afyonkarahisar ilinin de yer aldığı

51 il (Adıyaman, Afyonkarahisar, Ağrı, Amasya, Artvin, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Edirne, Elazığ, Erzincan, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Isparta, Kars, Kastamonu, Kırklareli, Kırşehir, Kütahya, Muş, Nevşehir, Niğde, Rize, Siirt, Sinop, Sivas, Tokat, Tunceli, Uşak, Yozgat, Zonguldak, Aksaray, Bayburt, Karaman, Kırıkkale, Batman, Şırnak, Bartın, Ardahan, Iğdır, Yalova, Karabük, Kilis, Osmaniye, Düzce) idari coğrafya bakımından büyükşehir belediyesi bulunmayan il veya normal statülü il denilmektedir. Afyonkarahisar ili, büyükşehir belediye teşkilatı bulunmayan normal statülü il konumundadır. Normal statülü illerdeki idari bölünüş yerel yönetimler tarafından yönetilen yerleşmelerden ve çeşitli tipteki arazilerden oluşmaktadır. İlin idari alanı durumunda olan bu coğrafi mekân ilçelere göre paylaşılp sınırlandırıldığında ilçe bazında idari bölünüş meydana gelmektedir. İlçelere göre (merkez ve taşra ilçeleri) yapılan bu bölünüş mülki idare bakımından olmaktadır. Mülki idare bölümü durumundaki ilçelerin idari bölünüşü ise ilçe sınırları içindeki yerel yönetim alanlarına (köy ve belediye idari alanlarına) göre gerçekleştirilmektedir (Özçağlar, 2015).

Afyonkarahisar ili, 2025 yılı itibarıyla 18 ilçeden (Merkez, Sandıklı, Dinar, Bolvadin, Emirdağ, Sinanpaşa, Şuhut, Çay, İhsaniye, İscehisar, Çobanlar, Sultandağı, Dazkırı, Başmakçı, Hocalar, Bayat, Evciler, Kızılören) oluşmaktadır. Afyonkarahisar şehrinin içinde yer alan ilçeye Merkez ilçe; Merkez ilçe dışında kalan ilçelere ise diğer ilçeler (taşra ilçe) denilmektedir. Merkez ilçelerde il (valilik) teşkilatının bulunduğu şehre il merkezi; diğer ilçelerde ise kaymakamlık teşkilatının bulunduğu şehir veya kasaba ilçe merkezi olarak adlandırılmaktadır. Merkez ilçe dâhil tüm ilçeler, ilin alt bölümü olup belediyelerin ve köylerin idari alanlarıyla devlete ait arazilerden (orman alanları, hazine arazileri vb.) oluşmaktadır.

Çizelge 4. Afyonkarahisar İlinin yönetsel bölünüşüyle ilgili sayısal değerler (2024)

	Belediye yönetsel alan sayısı	Belde sayısı	Belde toplam nüfusu	İl/ilçe merkezi nüfusu	Köy yönetsel alan sayısı	Köyler toplam nüfusu	İlçe toplam nüfusu	İlçe yüz ölçümü	Nüfus yoğunluğu Kişi/ km2
1. Merkez İlçe	15	14	58961	257436	23	11922	328319	1110	298
2. Sandıklı	2	1	2660	34897	56	17395	54952	1238	44
3. Dinar	3	2	4900	26957	60	15469	47326	1254	38
4. Bolvadin	3	2	4876	33646	14	6946	45468	944	48
5. Emirdağ	3	2	4336	23451	69	15534	43484	2103	21
6. Sinanpaşa	11	10	24518	3613	24	10221	38428	889	43
7. Şuhut	2	1	2183	15061	36	18248	35492	1044	34
8. Çay	3	2	4863	14231	20	10365	29459	803	37

9. İhsaniye	5	4	13081	3876	26	10947	27904	849	33
10. İscehisar	2	1	2071	13724	11	9289	25084	489	51
11. Çobanlar	2	1	2825	9408	3	2170	14403	165	87
12. Sultandağı	3	2	4062	5166	11	4551	13779	928	15
13. Dazkırı	1	-	-	6118	16	5552	11670	408	29
14. Başmakçı	1	-	-	4971	14	4344	9208	443	21
15. Hocalar	1	-	-	2124	15	6371	8395	506	17
16. Bayat	1	-	-	4262	12	3495	7725	482	16
17. Evciler	1	-	-	3254	7	3809	7063	252	28
18. Kızılören	1	-	-	1365	4	669	2034	111	18
Toplam	60	42	129336	463560	421	157297	750.193	14018	54

Kaynak: TÜİK

Normal Statülü illerden olan Afyonkarahisar ili, 18 ilçeden oluşan, 14.018 km² yüz ölçümüne sahip 750.193 kişinin yaşadığı ve kilometrekareye 54 kişinin düştüğü mülki idare bölümüdür. İl içindeki en büyük alanlı ilçe Emirdağ ilçesi iken en küçük alanlı ilçe ise Kızılören'dir. İlde nüfus yoğunluğu (298 kişi) en fazla olan ilçe Merkez ilçedir; nüfus yoğunluğu en az olan ilçe ise Hocalar (17 kişi) ilçesidir (Çizelge 4).

Çizelge 4 genel olarak değerlendirildiğinde il içinde 60 belediye ve 421 köy yönetsel alanı bulunduğu görülmektedir. İlçelerdeki belediye yönetsel alanlarını il merkezi/ilçe merkezi konumunda kentsel yerleşmeler şehir (20.000 üzeri); kasaba (5.000 üzeri) ve kırsal (5.000'nin altı) oluşturmaktadır. Buna göre 18 belediye yönetsel alanı içinde bir il merkezi (Afyonkarahisar şehri), ilçe merkezi konumundaki (Sandıklı, Dinar, Bolvadin, Emirdağ) şehir nitelikli yerleşmeler; Şuhut, Çay, İscehisar, Çobanlar, Sultandağı, Dazkırı kasaba nitelikli ve geri kalan yerleşmeler ise kırsal niteliklidir (Çizelge 4).

Normal statülü illerde, ilçelerin yönetsel alanı içerisinde yer alan belde ve köyler varlığını sürdürmektedir. Bir ilçenin idari sınırları içinde il merkezi veya ilçe merkezi dışında belediyesi olan yerleşmelere belde denilmektedir. Büyükşehir belediyesi bulunmayan Afyonkarahisar ilinde tüzel kişilikleri korunan 42 belde belediyesi bulunmaktadır. Bu beldeleerde 129.336 kişinin ikamet ettiği tespit edilmiştir. Merkez ilçe idari sınırları içerisinde 14 belde belediyesi yer almaktadır. İlde en az 1 belde belediyesi olan dört (Sandıklı, Şuhut, İscehisar, Çobanlar), beldesi olmayan (Dazkırı, Başmakçı, Hocalar, Bayat, Evciler, Kızılören) altı ilçe mevcuttur. Söz konusu beldelerin çoğu kırsal nitelikli yerleşmeler iken Merkez ilçesi idari sınırları içindeki Erkmen (9159) ve Işıklar (7349) gibi kasaba

nitelikli yerleşmelerde bulunmaktadır. Afyonkarahisar il sınırı içinde 421 köy yönetsel alanı bulunmaktadır. Kırsal nitelikli yerleşmeler olan köylerde toplamda 157.297 insan yaşamını sürdürmektedir. İldeki en fazla köy yönetsel alanı Emirdağ (69) ilçesinde iken en az köy alanı ise Çobanlar (3) ilçesinde yer almaktadır. Kırsal nüfusun dağılımı incelendiğinde en fazla köy nüfusu (18248) Şuhut ilçesinin idari sınırları içerisinde, en az köy nüfusu ise Kızılören (669) ilçesinde bulunmaktadır (Çizelge 4 ve 5, Harita 3).

Çizelge 5. Afyonkarahisar İli ilçelerindeki belediye teşkilatlı yerleşmelerin idari statüleri, fonksiyonel gelişmişlik düzeylerine göre durumları

Belediye Örgütlü Yerleşme	Bulunduğu İlçe İdari Alanı	2024 Nüfusu	İdari Statüsüne Göre	Yerleşmenin fonksiyonel gelişmişlik düzeyi bakımından tipi
1. Başmakçı	Başmakçı	4864	İlçe Merkezi	Kırsal Niteliği Baskın Kasaba
2. Bayat	Bayat	4230	İlçe Merkezi	Kırsal Niteliği Baskın Kasaba
3. Bolvadin	Bolvadin	33646	İlçe Merkezi	Şehir
4. Dişli	Bolvadin	2822	Belde	Kırsal Nitelikli
5. Özbek	Bolvadin	2054	Belde	Kırsal Nitelikli
6. Çay	Çay	14231	İlçe Merkezi	Kentsel Niteliği Baskın Kasaba
7. Karamık-karacaören	Çay	2313	Belde	Kırsal Nitelikli
8. Pazarağaç	Çay	2550	Belde	Kırsal Nitelikli
9. Çobanlar	Çobanlar	9408	İlçe Merkezi	Kentsel Niteliği Baskın Kasaba
10. Kocaöz	Çobanlar	2825	Belde	Kırsal Nitelikli
11. Dazkırı	Dazkırı	6118	İlçe Merkezi	Kentsel Niteliği Baskın Kasaba
12. Dinar	Dinar	26957	İlçe Merkezi	Şehir
13. Haydarlı	Dinar	2149	Belde	Kırsal Nitelikli
14. Tatarlı	Dinar	2751	Belde	Kırsal Nitelikli
15. Emirdağ	Emirdağ	23451	İlçe Merkezi	Şehir
16. Davulga	Emirdağ	2209	Belde	Kırsal Nitelikli

17.	Gömü	Emirdağ	2130	Belde	Kırsal Nitelikli
18.	Evciler	Evciler	3254	İlçe Merkezi	Kırsal Niteliği Baskın Kasaba
19.	Hocalar	Hocalar	2124	İlçe Merkezi	Kırsal Niteliği Baskın Kasaba
20.	İhsaniye	İhsaniye	3876	İlçe Merkezi	Kırsal Niteliği Baskın Kasaba
21.	Döğer	İhsaniye	5926	Belde	Kırsal Nitelikli
22.	Gazligöl	İhsaniye	2602	Belde	Kırsal Nitelikli
23.	Kayıhan	İhsaniye	2216	Belde	Kırsal Nitelikli
24.	Yaylabacı	İhsaniye	2337	Belde	Kırsal Nitelikli
25.	İscehisar	İscehisar	13724	İlçe Merkezi	Kentsel Niteliği Baskın Kasaba
26.	Seydiler	İscehisar	2071	Belde	Kırsal Nitelikli
27.	Kızılören	Kızılören	1365	İlçe Merkezi	Kırsal Niteliği Baskın Kasaba
28.	Afyonkarahisar	Merkez İlçe	257436	İl Merkezi	Şehir
29.	Beyyazı	Merkez İlçe	3334	Belde	Kırsal Nitelikli
30.	Çayırbağ	Merkez İlçe	4503	Belde	Kırsal Nitelikli
31.	Çıkrık	Merkez İlçe	2521	Belde	Kırsal Nitelikli
32.	Değirmenayvalı	Merkez İlçe	2946	Belde	Kırsal Nitelikli
33.	Erkmen	Merkez İlçe	9159	Belde	Kentsel Niteliği Baskın Kasaba
34.	Fethibey	Merkez İlçe	2746	Belde	Kırsal Nitelikli
35.	Gebeceler	Merkez İlçe	3489	Belde	Kırsal Nitelikli
36.	Işıklar	Merkez İlçe	7349	Belde	Kentsel Niteliği Baskın Kasaba
37.	Kocatepe	Merkez İlçe	3202	Belde	Kırsal Nitelikli
38.	Nuribey	Merkez İlçe	3075	Belde	Kırsal Nitelikli
39.	Salar	Merkez İlçe	4603	Belde	Kırsal Nitelikli
40.	Sülümenli	Merkez İlçe	3742	Belde	Kırsal Nitelikli

41.	Sülün	Merkez İlçe	3424	Belde	Kırsal Nitelikli
42.	Susuz	Merkez İlçe	4868	Belde	Kentsel Niteliği Baskın Kasaba
43.	Sandıklı	Sandıklı	34897	İlçe Merkezi	Şehir
44.	Akharım	Sandıklı	2660	Belde	Kırsal Nitelikli
45.	Sinanpaşa	Sinanpaşa	3613	İlçe Merkezi	Kırsal Kasaba
46.	Ahmetpaşa	Sinanpaşa	2830	Belde	Kırsal Nitelikli
47.	Akören	Sinanpaşa	3014	Belde	Kırsal Nitelikli
48.	Düzağaç	Sinanpaşa	2105	Belde	Kırsal Nitelikli
49.	Güney	Sinanpaşa	2187	Belde	Kırsal Nitelikli
50.	Kılıçarslan	Sinanpaşa	2723	Belde	Kırsal Nitelikli
51.	Kırka	Sinanpaşa	2051	Belde	Kırsal Nitelikli
52.	Küçükhüyük	Sinanpaşa	1864	Belde	Kırsal Nitelikli
53.	Serban	Sinanpaşa	1460	Belde	Kırsal Nitelikli
54.	Taşoluk	Sinanpaşa	3613	Belde	Kırsal Nitelikli
55.	Tınaz	Sinanpaşa	3569	Belde	Kırsal Nitelikli
56.	Şuhut	Şuhut	15061	İlçe Merkezi	Kentsel Niteliği Baskın Kasaba
57.	Karaadilli	Şuhut	2183	Belde	Kırsal Nitelikli
58.	Sultandağı	Sultandağı	5166	İlçe Merkezi	Kentsel Niteliği Baskın Kasaba
59.	Dereçine	Sultandağı	2183	Belde	Kırsal Nitelikli
60.	Yeşilçiftlik	Sultandağı	2105	Belde	Kırsal Nitelikli

Kaynak: TÜİK

Büyükşehir Belediye teşkilatı bulunmayan Afyonkarahisar ilinin en küçük yerel yönetim birimini köyler oluşturmaktadır. İdari coğrafya bağlamında incelendiğinde köyleri, köy yönetsel alanları ve kırsal yerleşme olarak ikiye ayırabiliriz. Özçağlar (2015), yönetsel olarak köyü; bir coğrafi ünite, yönetsel sınırlarla belirlenmiş arazisi ile sürekli ve dönemlik olarak ikamet edilen kırsal yerleşmesi/yerleşmeleri bulunan; hammadde üretimine yönelik birincil ekonomik faaliyetlerin (tarım,

hayvancılık, ormancılık, avcılık, toplayıcılık) egemen olduğu, sanayi ve hizmetlerle ilgili faaliyetlerin kısıtlı ölçüde kaldığı, muhtarlıklarca yönetilen yönetsel alanlar şeklinde tanımlamaktadır (Özçağlar, 2015). Bu tanımdaki önemli husus, yönetsel anlamdaki köyün, coğrafi ünite de belirli bir sınırı olan yerel yönetim alanı olmasıdır. Yerleşme anlamındaki köy ise köyün idari alanı içinde bulunan yerleşmelerin tümüne karşılık gelmektedir. Bir köy yerleşmesinde konutlarla birlikte okul, cami, sosyal alan gibi tüm yapıların bütününden oluşmaktadır (Taş, 2016). Türkiye’de bir köyün idari sınırları bünyesinde bir yerleşim alanı yer alıyorsa tek yerleşmeli, birden fazla kırsal yerleşim alanı bulunuyorsa çok yerleşmeli köy idari alanı olarak değerlendirilir.

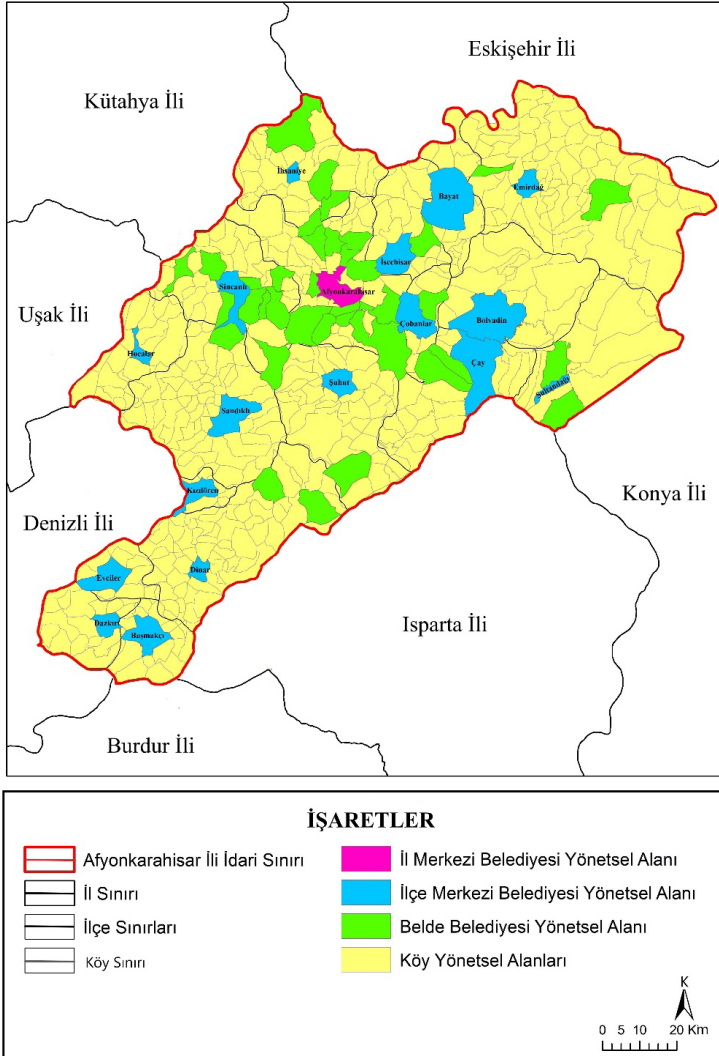
Çizelge 6. Afyonkarahisar İli ilçelerindeki köy idari alanlarıyla ilgili sayısal değerler

İlçeler	Tek yerleşmeli köy idari alanı sayısı	Çok yerleşmeli köy idari alanı sayısı	Toplam köy alan sayısı
1. Merkez İlçe	6	17	23
2. Sandıklı	44	12	56
3. Dinar	53	7	60
4. Bolvadin	11	3	14
5. Emirdağ	46	23	69
6. Sinanpaşa	17	7	24
7. Şuhut	29	7	36
8. Çay	18	2	20
9. İhsaniye	24	2	26
10. İscehisar	6	5	11
11. Çobanlar	2	1	3
12. Sultandağı	9	2	11
13. Dazkırı	15	1	16
14. Başmakçı	9	5	14
15. Hocalar	7	8	15
16. Bayat	6	6	12
17. Evciler	7	-	7
18. Kızılören	4	-	4
Toplam	313	108	421

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Mülki İdare Envanteri

Afyonkarahisar ilinin idari sınırları içerisinde toplamda 421 köy yönetsel alanı bulunur. Bu köy yönetsel alanlarının 313’ü tek yerleşmeli köydür. Yani köyün mülkündeki arazide tek yerleşme yer almaktadır. İçişleri Bakanlığı Mülki İdare Envanteri verilerine göre, en fazla tek

yerleşmeli köy Emirdağ ilçesinde, en az tek yerleşmeli köy ise Çobanlar ilçesinde bulunmaktadır. Afyonkarahisar İlının 421 köyünün 108'i çok yerleşmeli köy tipinden oluşmaktadır. Bir köyün idari sınırları içerisinde birden fazla kırsal yerleşmenin bulunduğu çok yerleşmeli köylerin en fazla görüldüğü ilçe Emirdağ'dır. Çobanlar ve Dazkırı ilçelerinde yalnızca birer çok yerleşmeli köy bulunurken, Evciler ve Kızılören ilçelerinde ise bu tür köy yerleşmesine rastlanmamaktadır (Çizelge 6).

Harita 3. Afyonkarahisar İli Güncel İdari Bölünüşü

Afyonkarahisar İlinde Büyükşehir Belediyesi Kurulmasının Yönetimsel ve Mekânsal Sonuçları

Günümüzde normal statülü il konumunda olan Afyonkarahisar ilinde

şehrin yerleşim alanını içine alan il merkezi belediyesi; şehir veya kasaba yerleşim alanına hizmet veren ilçe merkezi belediyesi ile kırsal alanlara kamu hizmeti sağlayan İl Özel İdaresi, köy ve belde belediyeleri tüzel kişiliklerini korumaktadır. 2024 yılı TÜİK verilerine göre Afyonkarahisar ilinde 750.193 kişi yaşamaktadır. Hâlen yürürlükte olan 6360 sayılı yasa uyarınca, bir ilin büyükşehir belediyesi statüsü kazanabilmesinin en temel ölçütü, il genelinde 750.000 veya daha fazla nüfusa ulaşmasıdır. Bu bağlamda 2023 yılı (751.344 kişi) itibarıyla Afyonkarahisar ilinin söz konusu nüfus şartını sağladığı görülmektedir.

Afyonkarahisar ilinin büyükşehir belediyeli bir olmasıyla başlıca düzenlemeler merkez ilçede ve il merkezi konumundaki Afyonkarahisar şehirde yapılacaktır. Bulvarlar caddesi olarak adlandırılan Avrupa E-yolu (E96) karayolunun kuzeyi kesiminde sanayi ve hizmet alanlarının yanında yerleşim alanlarının da yoğunlaşmaya başladığı görülmektedir. Bahsedilen bu bölümü “Kocatepe Metropol ilçesi”, yerleşme alanlarının toplandığı ve valilik binasının yer aldığı Avrupa E-yolunun güneyi ise “Mustafa Kemal Paşa Metropol Merkez ilçesi” olarak adlandırılabilir.

6360 Sayılı Kanuna göre Afyonkarahisar ilinde olası büyükşehir belediyesi kurulmasıyla;

1. Afyonkarahisar Belediyesi, büyükşehir belediyesine dönüştürülecek ve ilin geneline kamu hizmetleri verecektir. Büyükşehir belediyesinin sınırı il sınırıyla çakıştırılacaktır.

2. Afyonkarahisar İl Özel İdaresi kaldırılarak görevleri, Afyonkarahisar Büyükşehir Belediyesine devredilecektir.

3. İl genelindeki köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliklerine son verilerek köyler mahalleye dönüştürülecek ve bulundukları ilçe belediyelerine bağlanacaktır. Köy muhtarlıklarının özerk yapılarına son verilerek mahalle muhtarlığına dönüştürülecektir.

4. İl genelindeki 42 belde belediyesi isimleriyle birlikte tek mahalle olarak bulundukları ilçe belediyelerine katılacaktır.

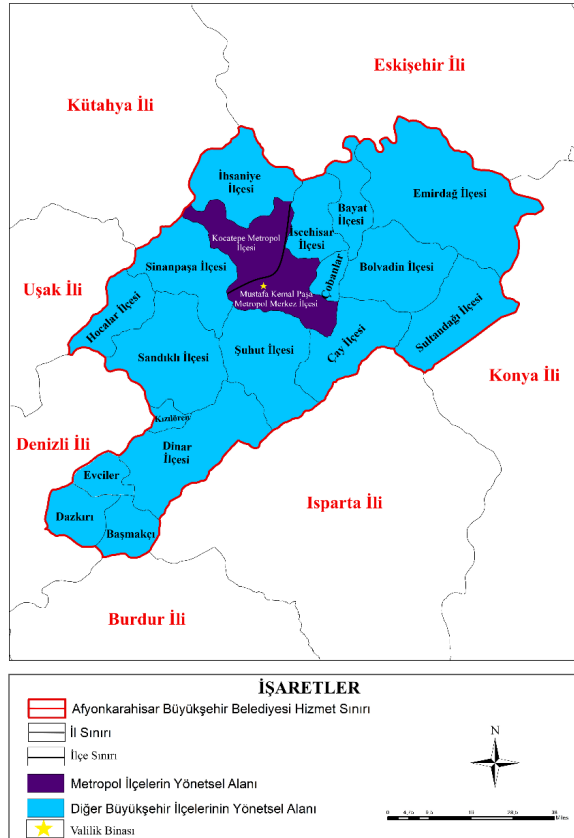
5. İl merkezi konumundaki Afyonkarahisar şehrini kapsayan Kocatepe ve Mustafa Kemalpaşa olarak ikiye ayrılarak, ilçelerinde kaymak-

mılık ve büyükşehir ilçe belediyeleri kurulacaktır.

6. Afyonkarahisar Valiliği'nin ve Afyonkarahisar Belediyesi'nin yer aldığı Mustafa Kemalpaşa ilçesi, "Metropol Merkez ilçesi" olacaktır.

7. Afyonkarahisar şehrinin diğer kısmındaki Kocatepe İlçesi metropol ilçe ve Afyonkarahisar şehrinin dışında kalan diğer ilçeler ise büyükşehir ilçeleri olarak adlandırılacaktır.

8. 6360 Yasası ile kırsal alan kavramı ortadan kaldırılacak ve ilin tamamı kentsel alan olarak değerlendirilecektir (Harita 4).

Harita 4. 6360 yasasına uyarınca olası Afyonkarahisar büyükşehir belediyesinin yönetim alanı

Bir başka ihtimal ise; Afyonkarahisar ilinin merkez ilçesinde, il merkezi konumundaki şehrin yerleşim alanının küçük olmasıyla, şehir alanı ile merkez ilçede bölünme olmamakta ve sadece merkez ilçeye yeni bir ilçe adı verilmektedir. 6360 yasa ile birlikte Aydın, Ordu, Muğla, Tekirdağ ve Trabzon illerinde adlandırma yapılmıştır. Aydın merkez ilçesi: Efeler, Ordu merkez ilçesi: Altınordu, Muğla merkez ilçesi: Menteşe, Tekirdağ merkez ilçesi: Süleymanpaşa ve Trabzon merkez ilçesi: Ortahisar şeklinde adlandırılmıştır. Büyükşehir belediyesinin kurulmasıyla birlikte, Afyonkarahisar şehrinin yerleşim alanının küçük olması göz önünde bulundurulduğunda, şehrin alanına yeni bir bölümlendirme yapılmaksızın, merkez ilçeye uygun ad (Mustafa Kemal Paşa, Kocatepe, Kurtuluş, Zafer) verilebilir. Böylece merkez ilçe için Afyonkarahisar şehrinde yeni bir adla bir ilçe kaymakamlığı ve ilçe belediyesi kurulacaktır. Merkez ilçenin yönetsel alanında yapılacak bu değişiklikle birlikte, Afyonkarahisar şehrinin adının değiştiği düşüncesi hakim olacaktır. Özçağlar ve Karabacak'ın (2016) belirttiği gibi, Aydın ilinde merkez ilçeye Efeler adı verildiğinde, Efeler Belediyesi'nin web sayfasındaki haritada Aydın şehrinin üzerine 'Efeler' ibaresi yazılmıştır. Bu durum, sanki Aydın şehrinin adı Efeler olarak değiştirilmiş izlenimi vererek yanlış bir algıya yol açmaktadır (Özçağlar & Karabacak, 2016). Dolayısıyla yerel yönetimlerin kamuya sundukları harita ve görsellerde terminolojik ve coğrafi doğruluğa özen göstermeleri gerekliliği gün yüzüne çıkmaktadır.

Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği'ne Göre Afyonkarahisar Merkez İlçesinin Değerlendirilmesi

6360 Sayılı Kanunla birlikte büyükşehir belediyesi sınırlarındaki tüm kırsal alanlar yok sayılarak kentsel alan olarak değerlendirilmiştir (Özçağlar & Gökmen, 2021). Kırsal alanlarda köy olmanın sağladığı avantajlardan mahrum kalacak bu yerleşmeler için vergi ve ücretler konusunda beş yıllık bir geçiş dönemi ön görülmüştür. Söz konusu süre bitmeden sürece üç yıl daha eklenmiştir. Fakat kırsalda yaşayan vatandaşın ekonomik yük altında kalacağı olumsuz sonuçlar göz önüne alınmış ve süre bitmeden statü değiştirilmiştir. 15.04.2021 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafınca yayımlanan Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği'nce kırsal alanların tespitine göre mahalleye dönüştürülen yerlerin kırsal yerleşik alan olarak değerlendirilebileceği, Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Yönetmeliğin 4. Maddesine göre; Kırsal mahalle, büyükşehir beledi-

yeleri sınırları içinde olup 1984 yılı ve sonrasında köy veya belde belediyesi iken mahalleye dönüşen mahallelerde geçerli sayılacaktır. Ayrıca bir yerleşmenin kırsal alan olarak belirlenmesini;

- a) Kırsal yerleşim özelliğinin devam edip etmemesi,
- b) Şehir merkezine olan uzaklık ve ulaştırma durumu,
- c) Belediyelerin yol, su, atık su, katı atık, toplu taşıma gibi hizmetlerinden en az birine erişebilme imkânına tam kapasitede ulaşabilip ulaşamaması,
- ç) Mevcut yapılaşma durumunun kırsal niteliğinin devam edip etmemesi,
- d) İmar mevzuatı uyarınca yerleşik ve gelişme alanları içinde olup olmaması,
- e) Sosyo-ekonomik olarak; kırsal nüfus oranının yüksek olması, yüzölçümünün önemli bir kısmını tarım, orman, mera, yaylak ve kışlak arazilerinin oluşturması, tarımsal üretimin, hayvancılık ve orman faaliyetlerinin başlıca geçim kaynağı olarak tespit edilmiş olup olmaması hususlarından bir veya daha fazlası ile benzeri hususlar dikkate alınacağı kararına bağlanmıştır.

Yönetmeliğin 5. maddesinde uygulamanın mahalle düzeyinde yapılması esastır. Bununla birlikte mahalle bütünlüğü içinde 4' üncü maddede belirtilen şartları taşımaması nedeniyle kırsal mahalle olarak tespit edilemeyen mahallelerdeki on bin metrekareden az olmayan alanlar, 4' üncü maddede belirtilen ilkelerde ve şartlarda kırsal yerleşik alan olarak belirlenebilir. Kırsal yerleşik alanlar, bir mahallenin veya birden fazla mahallenin bir kısmını içeren yerlerinde tespit edilebilir, ibareleri yer almaktadır. Bu madde bağlamında, yönetmelikte kırsal alan ölçeğinin ikinci planda bırakıldığı, buna karşılık yerleşmenin niteliğinin ön plana çıkarıldığı yorumu yapılabilir.

Mevzuata göre kırsal mahalle ve kırsal yerleşik alan saptamaları belediyeler tarafından düzenlenmektedir. İlgili ilçe belediyesinin meclisinde alınacak karar ve teklif ile başlayan süreç, büyükşehir meclisinde görüşülerek teklif “aynen kabul etme”, “değiştirerek kabul etme” veya “reddetme” şeklinde doksan günde karara bağlanmalıdır. Yönetmeliğin 6. maddesinde, büyükşehir belediyesi ilçe belediyesinden gelen teklifte, kırsal mahalle veya alanın ekonomik ve sosyal bütünlüğün gerektirmesi halinde mahalle civarında yer alan kırsal yerleşik alanları üzerinde de genişletme yetkisine sahiptir (Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği, 2021). Bahsi geçen hükümler neticesinde büyükşehir beledi-

yesinin, karar sürecinde ilçe belediyelerine göre daha geniş yetki ile donatıldıkları sonucuna varılabilir.

Günümüzde Afyonkarahisar şehrinin dışında kalan kırsal alanlardaki köy statüsüne sahip olan yerleşmeler Köy Kanununun sağladığı muafiyet ve indirimlerden faydalanmaktadır. Ancak 5216 Sayılı, 6360 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği kapsamında olası büyükşehir belediyesi kurulmasında kırsal mahalleler ve kırsal yerleşik alanların belirlenmesine dair herhangi bir hususa yer verilmemiştir. Bu bağlamda Afyonkarahisar ilinde kurulacak olan büyükşehir belediyesinde ilin tamamı kentsel alan olarak mı değerlendirilecek? sorusu akıllara gelmektedir. 2017 yılındaki Anayasa değişikliği ile Bakanlar Kurulu kaldırılmış ve Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisi sona ermiştir. Daha önceki dönemler örnekleri bulunmakla birlikte (Sakarya ili, 593 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile büyükşehir belediyesi il statüsü kazanmıştır.), yazılı emirler olan Kanun Hükmünde Kararnameler ile bu süreç kararnamenin içeriğinde belirlenebilirdi. Günümüzde sadece Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (CBK) çıkarılırken bunların da kanunla düzenlenmesi gerekmektedir. Yani söz konusu kırsal mahalle ve kırsal yerleşik alanların tespiti yanı sıra Afyonkarahisar ilinin büyükşehir belediyesi statüsü kazanması TBMM tarafından çıkarılacak bir kanunla gerçekleşecektir. Buna bağlı olarak kanun çıkarılmadan önce, Afyonkarahisar ilindeki kırsal mahalle ve yerleşik alanların tespiti kurulacak kurul ile sahada yapılacak araştırmalarla rasyonel, ölçülebilir ve objektif bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca büyükşehir sınırları içerisindeki kırsal alanların varlığı Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliğiyle kabul edilmiştir. Kırsal yaşam sürüp kırsal üretim sürecinde yer alan yerleşmelerin, kanun öncesi bilimsel ölçütlere dayalı olarak tespit edilmesi, meclislerde alınacak kararların sayısını ve niteliğini doğrudan etkileyerek, meclisler arasındaki iş yükünü önemli ölçüde azaltacağı düşünülmektedir.

Çizelge 7. Yönetmeliğe göre Afyonkarahisar Şehrinde tespit edilen kentsel ve kırsal mahalleler

Kentsel Mahalleler	Nüfusu	Kırsal Mahalle	Nüfusu
1. Selçuklu	20698	1.Kocatepe	5650
2. Fatih	16123	2.Altındağ	858
3. Ali İhsan Paşa	12573	3.Kışlacık	745
4. Mareşal Fevzi Çakmak	12262	Toplam	7.253

Kaynak: Yerleşmelerin sayısal verileri TÜİK'ten temin edilmiştir.

Araştırmada, Afyonkarahisar şehri içinde yer alan mahallelerin nitelikleri (kentsel/kırsal) Google Earth uydu görüntüleri üzerinden tespit edilmiştir. Çalışmada yönetmeliğin 4. maddesinde belirlenen şartlara göre, Afyonkarahisar şehrindeki 61 mahallenin 58'inin kentsel; 3'ünün de kırsal fonksiyona sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çizelge 7).

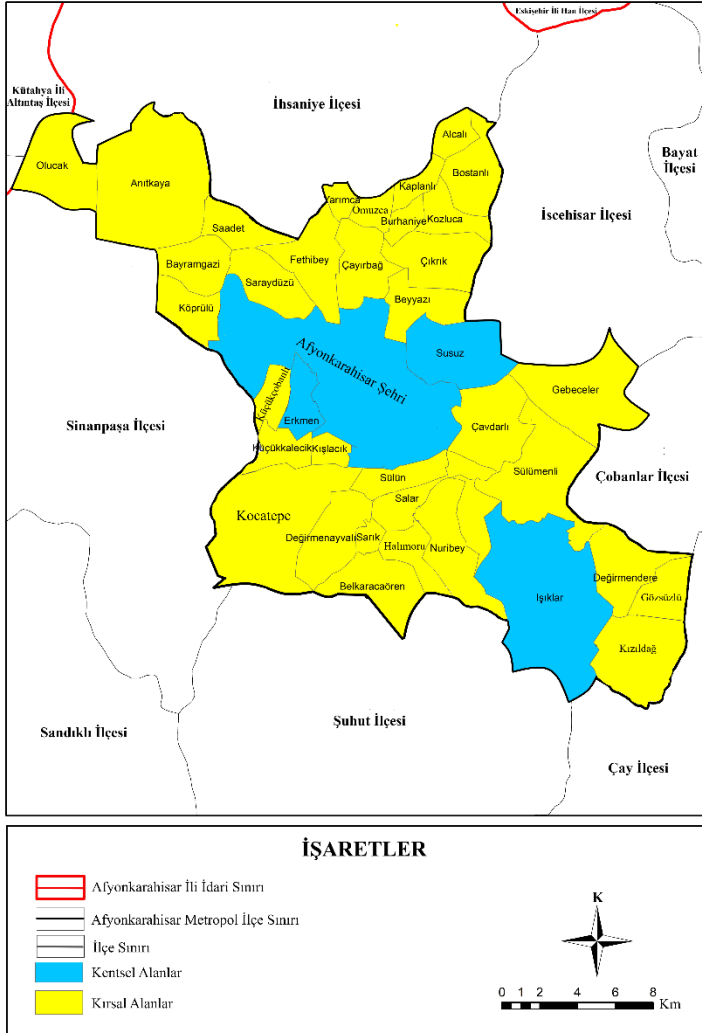
Çizelge 8. Afyonkarahisar şehrinin dışında yer alan kentsel ve kırsal alanlar

Köyün adı	Nüfusu	Belde adı	Nüfusu
1. Anıtkaya	1563	1. Erkmən	9159
2. Kızıldağ	1296	2. Işıklar	7349
3. Çavdarlı	1125	3. Susuz	4868
4. Karaarslan	1000	4. Salar	4603
5. Köprülü	985	5. Çayırbağ	4503
6. Küçükçobanlı	758	6. Sülümeneli	3742
7. Halımoru	714	7. Gebeceler	3489
8. Sarık	687	8. Sülün	3424
9. Değirmendere	583	9. Beyyazı	3334
10. Bostanlı	515	10. Kocatepe	3202
11. Kozluca	498	11. Nuribey	3075
12. Saraydüzü	498	12. Değirmenayvalı	2946
13. Belkaracaören	483	13. Fethibey	2746
14. Küçükkalecik	205	14. Çıkrık	2521
15. Olucak	192	Toplam	58961
16. Omuzca	135		
17. Gözsüzlü	134		
18. Bayramgazi	132		
19. Kaplanlı	112		
20. Yarımcı	101		
21. Saadet	89		
22. Alcalı	84		
23. Burhaniye	33		
Toplam	11.922		

Kaynak: Yerleşmelerin sayısal verileri TÜİK'ten temin edilmiştir.

Afyonkarahisar merkez ilçesinin mülki idari sınırı içerisinde yer alan köy yönetsel alanlarının bütününde kırsal yerleşim özelliklerinin devam ettiği, ekonomik geçim kaynağının tarım ve hayvancılığa dayandığı ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla, Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan

Yönetmeliği'nin 4. maddesi gereğince tüm köy yönetsel alanları kırsal mahalle olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Merkez ilçe idari sınırları içinde bulunan 14 beldenin 11'i kırsal nitelikli iken 3'ü kasaba niteliği taşımaktadır. Özellikle Erkmen, Işıklar ve Susuz beldelerinin yönetsel alanın, Afyonkarahisar şehrine yakın olması, ulaştırma, alt ve üst yapı hizmetlerine erişebilmesi ve kırsal nüfus oranının azalmasıyla kentsel alan özelliklerinin belirginleşmeye başladığı söylenebilir (Çizelge 8).

Harita 5. Yönetmeliğin 4. maddesine göre oluşturulan kentsel ve kırsal alanlar

Araştırmada, Afyonkarahisar ilinin büyükşehir statüsü kazanması durumunda, Afyonkarahisar şehrinde yer alan 3 mahalle alanı, şehrin dışında kalan 11 belde belediyesi idari alanı ve 23 köy yönetsel alanı ol-

mak üzere toplam 37 yönetsel alanın kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan olarak nitelendirilmesi gerekliliği ortaya konulmuştur (Harita 5).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Türkiye’de büyükşehir belediyesi statüsünün tarihsel gelişim süreci ve yasal kriterleri çerçevesinde Afyonkarahisar ilinin idari coğrafya özellikleri incelemiştir. Elde edilen bulgular, Afyonkarahisar ilinin gerek nüfus büyüklüğü gerekse idari yapısı bakımından günümüz büyükşehir statüsü şartlarını sağladığını göstermektedir.

Afyonkarahisar ili, 2024 yılı itibarıyla 750.193 kişilik nüfusu ve 14.018 km²’lik yüzölçümüyle 6360 sayılı yasa kapsamında öngörülen büyükşehir belediyesi nüfus kriterini karşılamaktadır. Coğrafi konumu itibarıyla Ege, Orta Anadolu ve Akdeniz bölgeleri arasında bir geçit alanında yer alan il; ekonomik ve ulaşım açısından bölgenin merkezi konumunda yer almaktadır. Araştırma bağlamında Afyonkarahisar ilinde kentsel nüfusun yanı sıra kırsal nüfus oranının da hâlen önemli bir paya sahip olduğu tespit edilmiştir.

Büyükşehir belediyesi kurulması durumunda, 6360 sayılı Kanun hükümleri uyarınca Afyonkarahisar İl Özel İdaresi kaldırılacak; köy ve belde belediyelerinin tüzel kişilikleri sona erdirilerek mahalle statüsüne dönüştürülecektir. Böyle bir idari düzenleme, kırsal alanların kentsel yönetim sistemine dahil edilmesi anlamına gelecek ve kırsal nitelikli yerleşmelerin ekonomik yapıları üzerinde doğrudan etkiler yaratacaktır. Bu süreçte, özellikle kırsal yaşam biçimi ve tarımsal üretime dayalı geçim kaynaklarının devam ettiği alanlarda kırsal mahalle statüsünün korunması önem arz etmektedir. 2021 tarihli Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği kapsamında yapılan analizlerde, Afyonkarahisar şehrinde yer alan 61 mahallenin 58’inin kentsel, 3’ünün ise kırsal fonksiyona sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca çalışmada merkez ilçenin idari sınırları içerisinde bulunan belde belediyelerinin coğrafi fonksiyonları incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda 14 beldenin 11’inin kırsal, 3’ünün (Erkmen, Işıklar, Susuz) kasaba nitelikli olduğu saptanmıştır. Merkez ilçedeki diğer köy yönetsel alanlarının ise kırsal nitelikli yerleşme özelliklerini sürdürdükleri tespit edilmiştir. Bu bulgulara dayanarak, Afyonkarahisar ilinin büyükşehir statüsü kazanması halinde merkez ilçede 37 yönetsel alanın kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan olarak değerlendirildi-

rilmesi gerekmektedir.

Bununla birlikte, büyükşehir belediyesi statüsünün kazanılması durumunda merkez ilçede yapılacak olası adlandırma değişiklikleri (örneğin Kocatepe, Mustafa Kemal Paşa, Zafer vb.) kamuoyunda şehrin adının değiştiği yönünde yanlış bir algı oluşturabilecektir. Bu nedenle yerel yönetimlerin, coğrafi doğruluk ve yerel kimliği koruyucu bir terminoloji kullanmaları önem taşımaktadır.

En nihayetinde, Afyonkarahisar ilinin büyükşehir statüsüne geçmesi yalnızca idari bir değişim değil, aynı zamanda mekânsal, ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşüm süreci anlamına gelmektedir. Bu süreçte:

- Büyükşehir statüsüne sahip olmadan önce coğrafi mekâna ve ekonomik faaliyetlere dayalı, vatandaşların hak ve hürriyetlerine öncelik veren sürdürülebilir bir mevzuat oluşturulmalıdır.

- Kırsal mahalle ve yerleşik alanların sınırları, halkın geçim kaynakları ve gelir düzeyleri göz önünde bulundurularak bilimsel ölçütlere dayalı saha çalışmalarıyla belirlenmelidir. 6360 sayılı kanunda olduğu gibi kırsal alanlarda varlığını sürdüren kırsal nitelikli mahalleler kâğıt üzerinde kentsel alanlar olarak değerlendirilmemelidir.

- Büyükşehir statüsü öncesinde il genelinde kırsal alan envanteri hazırlanmalı ve yerleşmelerin nitelikleri nesnel verilerle saptanmalıdır. Böylece statü değişimi sonrası kırsal alanlarda ortaya çıkabilecek idari, ekonomik, sosyal vb. problemlerin önlenmesi hedeflenmektedir.

- Kırsal yaşamı en iyi bilen köyün seçilmiş yönetsel organları olan köy muhtarı ve ihtiyar heyeti mutlaka sürece dâhil edilmelidir.

- Kanun koyucu tarafından oluşturulacak bilimsel tespit kurulunun saptamaları doğrultusunda kırsal/kentsel alanlar haritalarla gör-selleştirilmelidir.

- Kırsal mahalle ve kırsal yerleşik alanların statü geçişinden etkilenmemesi sağlanmalıdır. Yani doğrudan bu alanlar kırsal mahalle veya yerleşik alan olarak ilan edilmelidir.

- İdari düzenlemelere ilişkin süreç, halkın katılımını ve bilgilendirilmesini sağlayacak biçimde yürütülmelidir.

- Yerel kimliği ve coğrafi doğruluğu korumak için adlandırma ve temsil unsurlarında özen gösterilmelidir.

Afyonkarahisar ili örneği, Türkiye’de büyükşehir statüsüne aday diğer iller için de model niteliği taşımaktadır. Bu kapsamda, büyükşehir

sürecinin yalnızca yasal bir dönüşüm değil, aynı zamanda idari coğrafya biliminin temel ilkeleriyle uyumlu bir yeniden yapılanma süreci olarak ele alınması gerekmektedir.

Kaynakça

- Erol, O. (1993). Genel Klimatoloji. Ankara (Gazi Büro Kitapevi)
- Eryılmaz, B. (2012), Kamu Yönetimi-Düşünceler Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar, Kocaeli: Umutepe Yayınları.
- Koçman, A. (1993). Türkiye’de Yağış Yetersizliğine Bağlı Kuraklık Sorunu. Ege Coğrafya Dergisi, 7(1).
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM), 1991-2024 İstasyon Verileri. Ankara.
- Orman Genel Müdürlüğü, (2024), Envanter verileri. Ankara.
- Özçağlar, A. (1997). Türkiye’de Belediye Örgütlü Yerleşmelerin Coğrafi Dağılışı. Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 6, 243-272.
- Özçağlar, A. (1997). Türkiye’de belediye örgütlü yerleşimler:(kasabalar-şehirler). Ekol Yayıncılık.
- Özçağlar, A. (2015). Yönetmelik Coğrafya. Ankara: Nika Yayınevi
- Özçağlar, A., & Gökmen, Ö. (2021). Balıkesir ilinin idari coğrafyası ve kırsal nüfusunun tespiti. Journal of Humanities and Tourism Research, 11(1), 12-32.
- Özçağlar, A., & Karabacak, K. (2016). Büyükşehir Belediyeli İllerle Birlikte Ortaya Çıkan Merkez İlçe ve İl Merkezi Sorunsalı. Memleket Siyaset Yönetim, 11(25), 1-30.
- Parlak, B. (2011). Kamu yönetimi sözlüğü. MKM Yayıncılık.
- Sami. Ş. (1901). Kamus-i Türki.
- Taş, B. (2016). Türkiye’de coğrafi bakış açısıyla köy kavramı. Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Taş, B., & Yakar, M. (2009). Afyonkarahisar ilinde yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre dağılışı. Coğrafi Bilimler Dergisi, 7(2), 145-162.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).
- Uçar, H. (2007). Çevre sorunları açısından Afyonkarahisar (Master’s thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Uyan, M., Yüksel, İ., & Avşar, N. (2004). Anadolu’nun kilidi Afyon. TC Afyon Valiliği.

- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin.
- 3030 Sayılı Belediye Kanunu. (1984).
- 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu. (2004).
- 6360 Sayılı Belediye Kanunu. (2012).
- Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği (2021).
- İçişleri Bakanlığı Mülki İdare Envanteri
(<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>)

Bölüm 5

**İTFAYE ÇALIŞANLARINDA ALGILANAN İŞ
STRESİNİN TÜKENMİŞLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
VE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIĞIN ARACI ROLÜ**

Hatice ÖZUTKU, Ali BÖLÜK

1. Giriş

Günümüzde iş dünyasındaki hızlı küreselleşme, dijitalleşme ve artan rekabet gibi değişen koşullar, çalışanlar üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır. İş stresi, örgütsel yapılarda çalışan bireylerin karşılaştığı en yaygın psikososyal sorunlardan biridir. Özellikle yüksek risk, belirsizlik ve zaman baskısının hakim olduğu meslek gruplarında, iş stresi çalışanların hem ruhsal hem de fiziksel sağlıklarını olumsuz etkileyerek tükenmişliğe yol açabilir. İş stresi, çalışanların fiziksel ve duygusal sınırlarını zorlayan en yaygın durumlardan biridir. İş yükü, rol çatışması, yönetim baskısı ve iş güvencesizliği gibi faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu olgu, bireyler üzerinde kronik bir baskı oluşturmaktadır (Varol ve arkadaşları, 2015). İnsan yaşamını doğrudan etkileyen alanlarda çalışan bireylerin iş stresi nedeniyle daha fazla duygusal tükenme yaşadıkları görülmüştür. Bu bağlamda afet, kaza ve diğer acil durumlarda aktif olarak görev alan meslek grupları, sürekli stres altında çalışmak zorunda kalan bireylerden oluşmaktadır. Arama kurtarma ekipleri, sağlık çalışanları ve itfaiyeciler gibi mesleklerde çalışan bireyler, travmatik olaylara sık maruz kalmaları nedeniyle diğer meslek gruplarına göre daha fazla risk altındadır (Doğan ve arkadaşları, 2021). Bu tür rollerde yer alan bireylerde uzun süreli stres sonucunda tükenmişlik sendromu gelişebilmektedir.

İnsanlarla karşılıklı etkileşimin yoğun olduğu mesleklerde sıklıkla görülen tükenmişlik sendromu; duygusal tükenme, motivasyon kaybı, işe karşı ilgisizlik ve iş tatmininin azalması gibi belirtilerle kendini göstermektedir (Akten, 2007). Bu durum hem bireyin ruh sağlığını hem de örgütün verimliliğini olumsuz etkileyen önemli bir sorun alanı oluşturmaktadır (Koç, 2019). İtfaiye çalışanları, görevleri gereği her türlü yangın, doğal afet, deprem, sel ve trafik kazası gibi durumlarda ön saflarda yer almakta ve yoğun stres altında görev yapmaktadırlar. Bu durum onların hem fiziksel hem de psikolojik olarak zorlu koşullarda çalışmasına yol açarak tükenmişlik yaşama olasılıklarını artırmakta ve görevlerini sürdürülebilir şekilde yerine getirmelerini zorlaştırmaktadır (Eryılmaz & Mutlu, 2022). Buna karşın stres ve tükenmişliğin insanları etkilediği durumlarda psikolojik dayanıklılık düzeylerinin yüksek olması, koruma sağlama konusunda çok önemli bir unsur olarak gündeme gelmektedir. Psikolojik dayanıklılık, bireylerin stresli yaşam olaylarıyla başa çıkma becerilerini artırarak tükenmişlik belirtilerini azaltmada önemli bir koruyucu faktör olarak kabul edilmektedir.

Alan yazında, iş stresi ile tükenmişlik arasındaki ilişki ve bu ilişkinin çalışanların motivasyonu, iş tatmini ve genel yaşam kalitesi üzerindeki etkileri detaylı şekilde incelenmiş olmakla birlikte, özellikle sürekli risk altında çalışan ve yoğun duygusal yük taşıyan meslek gruplarında ve bu

bağlamda itfaiye çalışanlarında, bu ilişkinin hangi psikolojik değişkenler aracılığıyla şekillendiği konusu yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır. Stres ve tükenmişlik ilişkisini anlamada psikolojik dayanıklılık potansiyel bir aracı değişken olarak literatürde yer bulsa da bu ilişkinin itfaiye çalışanları özelinde ele alındığı çalışmalar sınırlıdır. Oysa itfaiye personeli, görev tanımları gereği sıklıkla travmatik olaylara ve yüksek düzeyde iş stresine maruz kalmaktadırlar. Bu meslek grubunda psikolojik dayanıklılığın tükenmişlik üzerindeki etkisi ve aracı rolü, derinlemesine araştırılması gereken bir konudur. Bu çalışma, itfaiye çalışanlarının algıladıkları iş stresi ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki bağlantıyı incelemeyi amaçlamakta ve bu bağlamda psikolojik dayanıklılığın aracı rol üstlenebileceğini öngörmektedir. Böylece hem alan yazındaki boşluğun giderilmesine katkı sunulması hem de itfaiyecilik gibi yüksek risk içeren mesleklerde çalışan bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığını koruyacak örgütsel ve bireysel stratejilerin geliştirilmesine zemin oluşturması hedeflenmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve ve Hipotezler

2.1. İş stresi

İş stresi, çalışanların günlük faaliyetlerini zorlaştıran ve fiziksel ya da zihinsel davranışlarını etkileyen, iş ile ilgili sebeplerden kaynaklanan bir psikolojik durum olarak tanımlanabilir (Işıkhani, 1999). Başka bir ifadeyle, işin gereksinimlerinin çalışanın becerileri, kaynakları veya ihtiyaçlarıyla uyuşmaması sonucu ortaya çıkan zararlı fiziksel ve zihinsel tepkiler olarak da açıklanabilir (Locke & Lees, 2020). Bu bağlamda iş stresi, çalışanların görevlerini yerine getirmelerini engelleyebilir, fiziksel ve zihinsel olarak tepki vermelerine neden olabilir (Cam, 2004). Bazı tanımlar, çalışanların baskı altında oldukları durumlarda iş stresi yaşadıklarını ifade eder. Örneğin Palmer (2001), iş stresini, çalışanlarda ekonomik, psikolojik, kültürel ve sosyal baskılardan kaynaklanan tepkisel değişiklikler olarak tanımlamıştır. Bazı tanımlarda ise iş stresi, çalışanların bilgi ve yeteneklerinin üzerinde olan talep ve baskılara karşı gösterdiği tepkiler olarak ele alınmıştır (Leka and colleagues, 2003; Yüksel, 2014).

İşyerinde stresin temel nedeninin işle ilgili sorunlar olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Alan yazında yer alan araştırmalar birçok örgütsel faktörün iş stresine neden olduğunu ortaya koymaktadır. İş stresi, rollerde çatışma ya da belirsizlik (Lambert and colleagues, 2005; Ram and colleagues, 2011; Yongkang and colleagues, 2014), liderlik tarzları (Reisel and colleagues, 2010; Connelly & Arnold, 2011; Jäppinen and colleagues, 2022), iş güvencesinin olmayışı (Ghani, 2022) iş yükü fazlalığı

(Germeys & De Gieter, 2017; Shahzad and colleagues, 2020), terfi ve kariyer geliştirme olanaklarının olmayışından kaynaklanmaktadır (Fiori and colleagues, 2015). Strese yol açan faktörler, çalışanlar üzerinde baskı ve gerginlik yaratır. Uzun süreli baskı ve gerginlik, davranışsal veya duygusal sağlık sorunlarına yol açabilir (Öztemiz, 2005). Bireylerin çalışma alanları ve meslekleri arasında farklılıklardan kaynaklı olarak mesleklerin çalışma şartları ve sorunları da birbirinden farklıdır. Bu nedenle farklı meslek dallarında veya iş alanlarında çalışan kişilerin iş stresi nedenlerinde de farklılık olmaktadır (Çam & Çakır, 2008). Stresli bir ortamda çalışan bireyler, karşılaştıkları fizyolojik ve psikolojik etkiler sonucunda işletmeye karşı olumsuz duygular beslemeye başlarlar. Bu durum, tükenmişliğe, iş performansında düşüşe, kuruma bağlılığın ve iş tatmininin azalmasına yol açabilir. Ayrıca, devamsızlık ve işten ayrılma niyeti gibi olumsuz sonuçlarla da kendini gösterebilir (Yenihan ve arkadaşları, 2014).

2.2. Psikolojik dayanıklılık

Psikolojik dayanıklılığın tanımına ilişkin alan yazında farklı açıklamalar olduğu görülmektedir: zorluklarla başa çıkma becerisi ve uyum sağlama yeteneği (Masten & Coatsworth, 1998; Masten, 2001; Luthar & Zelazo, 2003), kişilik özelliği, süreç ve olumlu sonuç (Glantz & Sloboda, 2002; Hu and colleagues, 2015) gibi farklı şekillerde açıklanmaya çalışılmıştır. Masten (2001)'e göre psikolojik dayanıklılık, birçok zorluğa ve sıkıntıya rağmen olumlu sonuçların ortaya çıkmasını sağlayarak iyi uyum sağlamayı ifade etmektedir. Bazı araştırmacılar, psikolojik dayanıklılığı zor durumlara karşı olumlu bir şekilde başa çıkma ve uyum sağlama becerisi olarak tanımlarken (Ong and colleagues, 2006; Hu vd, 2015; Färber & Rosendahl, 2020), diğerleri ise aktif bir süreç olarak tanımlar (Luthar and colleagues, 2003; Zautra & Reich, 2010). Rutter (2006), psikolojik dayanıklılığın yalnızca bireysel bir mesele olmadığını; çevrenin etkisinin de dikkate alınması gerektiğini vurgulayarak psikolojik dayanıklılığı, birey ve çevresi arasındaki etkileşimi içeren dinamik bir süreç olarak kavramsallaştırmıştır.

Psikolojik dayanıklılık, stresli yaşam durumlarıyla karşı karşıya kalındığında öz dayanıklılığın en önemli unsuru olarak kabul edilir (Terzi, 2008). Psikolojik dayanıklılığın bağlanma, kontrol ve meydan okuma boyutları, yaşanan olaylara ve mevcut durumlara ilişkin algıları değiştirerek stresin etkilerini hafifletebilir ve bilişsel değerlendirme ve başa çıkma becerilerini etkileyerek stresli yaşam olaylarının olumsuz etkilerini azaltabilir (Sezgin, 2012). Bu bağlamda psikolojik dayanıklılık, stresin zararlı etkilerini azaltan ve bireyin çevreye uyum sağlama yeteneğini

destekleyen, bireyin doğuştan gelen bir kişilik özelliği olarak düşünülebilir (Jacelon, 1997).

2.3. Tükenmişlik

Tükenmişlik konusunu ele alan ilk araştırmacılardan Freudenberger (1974) tükenmişliği, başarısızlık, aşırı yüklenme, bitkinlik veya karşılanamayan talepler sonucu oluşan enerji ve güç kaybı nedeniyle kişinin iç kaynaklarının tükenmesi olarak tanımlamış ve tükenmişliği bir mesleki tehlike olarak görmüştür (Arı & Bal, 2008). Sonraki yıllarda bu konuda önemli çalışmalar yürüten araştırmacılar arasında yer alan Maslach ve arkadaşları (2001), tükenmişliğe farklı bir şekilde bakarak bireysel ve örgütsel etkenleri birlikte incelemişlerdir. Yazarlar, çalışanların tükenmişlik yaşamalarının temel sebebinin iş yaşamı alanları olduğunu belirtmişlerdir. Bu alanlara örnek olarak iş yükü, iş ile ilgili kontrol, aidiyet hissi, ödüller, adalet algısı, örgütsel değerler, rol çatışmaları ve belirsizlik gösterilebilir (Ardıç & Polatçı, 2008). Bu alanların ayrıntılı incelenmesi ve gerekli önlemlerin alınmasıyla tükenmişliğin önüne geçilebilir. Maslach vd. (2001)'e göre tükenmişlik, iş ile ilgili uzun süre devam eden strese karşı sürekli bir tepkidir ve bu tepki duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi olarak üç farklı şekilde ifade edilebilir.

Duygusal tükenme, tükenmişliğin ilk ve en önemli unsurudur. Duygusal tükenme, genellikle yoğun iş yükü sonucu ortaya çıkmaktadır (Maslach & Jackson, 1981). Kişi, iş yükünün yoğunluğu nedeniyle duygusal kaynaklarının tükendiğini hissedebilir. Duygusal tükenme, insanlarla yoğun yüz yüze etkileşim içeren mesleklerde çalışan bireylerde daha belirgindir. Duygusal olarak yoğun bir çalışma programına dahil olan bireyler, başkalarının duygusal talepleri karşısında bunalmış hissedebilir ve kendilerini çok fazla zorlayabilirler. Duygusal tükenme bu koşullar altında ortaya çıkar (Maslach and colleagues, 2001).

Duyarsızlaşma, tükenmişliğin önemli bir belirtisi olarak kabul edilebilir. Bu durum, duygusal tükenmişliğe, işe karşı ilgi kaybına ve empati eksikliğine yol açar. Duyarsızlaşma, bireyin kendini koruma mekanizması olarak ortaya çıkar ve duygusal zorlanmaya karşı bir savunma mekanizması işlevi görür. Ancak bu durum, çalışanın hizmet verdiği kişilerle ilişkilerini olumsuz etkileyebilir (Leiter & Maslach, 1988). Duyarsızlaşma yaşayan bir çalışan, başkalarının duygularını ihmal edebilir, onlara küçümseyici veya saygısız davranabilir ve ihtiyaç duyulduğunda yardım sunmakta zorluk çekebilir. Bu tutum, çalışanın hizmet bekleyenlerin duygusal ihtiyaçlarını görmezden gelmesine ve sorunları çözemesine neden olarak, hem çalışanın iş performansını hem de hizmet kalite-

tesini olumsuz yönde etkileyebilir (Golembiewski & Munzenrider, 1984).

İşyerinde başarısızlık duyguları, tükenmişliğin en ileri aşamasını temsil eder ve genellikle kişisel başarı eksikliği olarak değerlendirilir (Deran & Beller, 2015). Bu aşamadaki bireyler, zihinlerinde oluşan olumsuz düşüncelerle kendilerini suçlamaya başlayarak başarısız olduklarına inanırlar ve kendilerini sürekli olumsuz değerlendirirler. Kişinin çabalarının boşa gittiğine inanması, çalışma motivasyonunu önemli ölçüde azaltmakta ve bireyin başarı için gerekli koşulları sağlamasını engellemektedir (Kayabaşı, 2008; Otacioğlu, 2008; Nazlıoğlu, 2009).

2.4. Değişkenler arasındaki ilişkiler ve hipotezler

İş stresi, bireylerin kaynaklarının işle ilgili talepleri karşılama yetersiz kaldığı durumlarda ortaya çıkan ve uzun vadede tükenmişliğe yol açabilen kronik bir durumdur. Duygusal tükenme ve kişisel başarıda azalma, özellikle yüksek stres seviyeleriyle karakterize mesleklerde belirgindir (Maslach ve Leiter, 2016). Amerika Birleşik Devletleri'nde 208 itfaiyeci üzerinde yapılan ve iş stresi, iş-aile çatışması, tükenmişlik ve itfaiyeci güvenliği davranışları arasındaki bağlantıları inceleyen bir çalışma, algılanan iş stresi ve iş-aile çatışmasının tükenmişliğin önemli öncülleri olduğunu ortaya koymuştur (Smith ve meslektaşları, 2018). Benzer biçimde Kore'de 535 itfaiyeci üzerinde yapılan bir çalışma, iş stresinin tükenmişlikle önemli ölçüde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Kim ve meslektaşları, 2019).

Algılanan iş stresinin tükenmişlik üzerindeki etkisini araştırmak için Çin'de 488 itfaiyeci üzerinde yapılan bir çalışmanın bulguları, algılanan stresin tükenmişliği önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir (Lv ve meslektaşları, 2024). İran'daki üç itfaiye istasyonundan 61 katılımcıyla yürütülen bir çalışmada, iş stresi ve tükenmişlik düzeyleri ölçülmüş ve iş stresi, tükenmişlik ve bilişsel performans arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. İtfaiyecilerin yüksek düzeyde iş stresi ve tükenmişlik yaşadıkları ve iş stresi ile tükenmişliğin güçlü bir şekilde ilişkili olduğu bulunmuştur (Mehrfar ve meslektaşları, 2025).

H1: İş stresi ile tükenmişlik boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H2: İş stresi ile psikolojik dayanıklılık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Psikolojik dayanıklılık ile tükenmişlik boyutları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

Bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri, stresli durumlara verdikleri tepkileri önemli ölçüde etkileyebilir. Psikolojik dayanıklılık, bireyin zorluklara rağmen iyileşme ve uyum sağlama kapasitesidir. Araştırmalar, psikolojik dayanıklılık, iş stresi ve tükenmişlik arasındaki etkileşimin tükenmişlik üzerinde olumsuz ve önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Jackson ve meslektaşları, 2007).

Psikolojik dayanıklılık, insanların zorlu ve stresli durumlara tepki olarak geliştirdikleri bir uyum mekanizmasıdır (Kinman ve Grant, 2010). Psikolojik dayanıklılık düzeyi düşük olan bireylerin etkili başa çıkma stratejileri kullanamadıkları ve bunun sonucunda tükenmişlik yaşama olasılıklarının daha yüksek olduğu bilinmektedir (Kaya ve Bozkurt, 2017; Solgun ve ark., 2018). Yüksek psikolojik dayanıklılığa sahip bireyler, iş ortamında karşılaştıkları zorluklardan ve sorunlardan fazla etkilenmez ve iş değişikliklerine kolayca uyum sağlayabilirler. Bu nedenle, psikolojik dayanıklılığın tükenmişlik üzerinde olumsuz ve önemli bir etkisi vardır (Kökalan ve Şevik 2017). Bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri arttıkça tükenmişlik düzeyleri azalmaktadır. Psikolojik dayanıklılığı yüksek olan kişilerin tükenmişlik sendromunu daha az yaşadıkları söylenebilir (Erdoğan, 2018).

H4: İş stresinin tükenmişlik üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü vardır.

H4a: İş stresinin duygusal tükenme üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü vardır.

H4b: İş stresinin duyarsızlaşma üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü vardır.

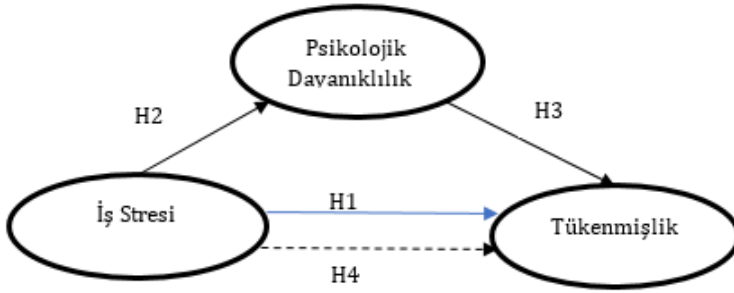
H4c: İş stresinin düşük kişisel başarı hissi üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü vardır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın amacı ve modeli

Bu çalışmanın amacı, itfaiyecilerin iş stresi algılarının tükenmişlik algıları üzerindeki etkisini ve psikolojik dayanıklılığın aracılık rolünü belirlemektir. Çalışmada, nicel araştırma deseni kullanılmıştır. Nicel araştırma, istatistiksel analiz ve anket gibi araçların kullanıldığı veri toplama süreçlerini içerir. Bu yöntem, bilimsel araştırmaların geliştirilmesinde aktif rol oynar ve neden-sonuç ilişkilerinin anlaşılmasına katkıda bulunur (Gürbüz ve Şahin, 2016).

Şekil 1
Araştırma Modeli

3.2. Evren ve örneklem

Bu araştırmanın çalışma grubunu Ege Bölgesi'nde faaliyet gösteren il itfaiye teşkilatlarında görev yapan itfaiyeciler oluşturmaktadır. Örneklem yöntemi olarak kota örnekleme kullanılmıştır.

Tablo 1
Araştırmanın Evreni ve Örneklem

İl	(N)	Evrendeki oranı (%)	Evrendeki orana göre örneklem (n)
Denizli	510	17	85
İzmir	1331	44,4	222
Kütahya	84	2,8	14
Manisa	631	21	105
Muğla	446	14,8	74
Toplam	3002	100	500

Tablo 1'de görüldüğü gibi öncelikle evreni oluşturan 3002 itfaiye çalışanının evrendeki oranları tespit edilerek bu oranlara göre örneklem sayıları belirlenmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi ile araştırmaya katılmayı kabul eden 550 itfaiye çalışanına gönderilen anketlerden geçerli olan 500 anket formundan elde edilen veriler analizlerde kullanılmıştır. Örneklemde yer alan itfaiye çalışanlarının büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır (%91.8, n=459), kadın katılımcı oranı ise %8.2'dir (n=41). Yaş dağılımına bakıldığında, en yüksek oran %35.6 ile 29-38 yaş grubunda (n=178) yer alırken, bunu %32.2 ile 39-48 yaş grubu (n=161) ve %21.2 ile 18-28 yaş grubu (n=106) takip etmektedir. Katılımcıların en düşük oranda temsil edildiği yaş aralığı ise %11.0 ile 49 yaş ve üzeridir (n=55). Medeni duruma göre dağılım incelendiğinde, katılımcıların %66.6'sı evli (n=333), %33.4'ü ise bekârdır (n=167). Eğitim düzeyine göre

katılımcıların %42.0'ı lise mezunu (n=210), %29.6'sı ön lisans (n=148), %25.0'i lisans (n=125) ve %3.4'ü yüksek lisans mezunudur (n=17).

3.3. Veri toplama yöntemi ve ölçüm araçları

Veri toplama yöntemi olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu dört bölümden ve toplam 76 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölümde algılanan iş stresi ile ilgili 17 madde, ikinci bölümde tükenmişlik ile ilgili 22 madde, üçüncü bölümde psikolojik dayanıklılık ile ilgili 33 madde ve dördüncü bölümde katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin 4 madde yer almaktadır. Anket uygulaması internet ortamı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri Kasım 2024 ile Mart 2025 tarihleri arasında elde edilmiştir. Bu araştırma için Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 21.08.2024 tarih ve 281 sayılı karar numarası ile Etik Kurul Onayı alınmıştır. Ayrıca çalışmaya katılan tüm bireysel katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formu alınmıştır.

İş Stresi Ölçeği: Bu çalışmada Theorell and colleagues (1988) tarafından geliştirilen, Yıldırım ve arkadaşları (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan, 17 madde ve dört alt boyuttan (sosyal destek, iş yükü, beceri kullanımı, karar verme) oluşan iş stresi ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte kullanılan derecelendirme seçenekleri, (1) Hiçbir zaman, (2) Çok nadir, (3) Bazen, (4) Çoğu zaman, (5) Her zaman şeklinde belirlenmiştir. Türkçe'ye uyarlanan ölçeğin Cronbach's Alpha iç tutarlılık değeri 0,79 olarak bulunmuştur.

Maslach Tükenmişlik Envanteri: Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen Tükenmişlik Ölçeği toplam 22 maddeden ve üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek, tükenmişliği duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı olarak üç alt boyutta değerlendirmektedir. Ölçeği Türkçe'ye uyarlama çalışmaları Ergin (1992) tarafından yapılmıştır (Cronbach Alfa: Duygusal Tükenme=0.83, Duyarsızlaşma=0.71 ve Düşük Kişisel Başarı=0.72). Ölçekte kullanılan derecelendirme seçenekleri, (1) Hiçbir zaman, (2) Çok nadir, (3) Bazen, (4) Çoğu zaman, (5) Her zaman şeklinde belirlenmiştir.

Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği: Friborg and colleagues (2003) tarafından geliştirilen Psikolojik Dayanıklılık Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlaması, Basım ve Çetin (2011) tarafından yapılmıştır. 5'li bir puanlama sistemine sahip olan ölçek, 33 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlan-

ması çalışmasında Cronbach Alfa değeri 0.86 olarak hesaplanmıştır.

3.4. Veri analizinde kullanılan yöntemler

Araştırmanın verileri, SPSS istatistik programı kullanılarak bilgisayarda analiz edilmiştir. Araştırma değişkenlerinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerleri incelenmiştir. Ardından değişkenler için güvenilirlik analizleri yapılmış, betimsel istatistikler hesaplanmış, değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için korelasyon analizleri yapılmış ve hipotez testleri için regresyon analizleri uygulanmıştır. Aracılık etkisini test etmek için IBM SPSS Process Macro uygulaması kullanılmıştır (Hayes ve Matthes, 2009).

4. Bulgular

4.1. Verilerin dağılımı ve güvenilirlik analizi

Veri setinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır. Verilerin çarpıklık değerleri 0,265 ile 1,229 arasında, basıklık değerleri ise 0,061 ile 1,092 arasında değişmektedir. Değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri +1,5 ile -1,5 arasında olduğunda normal dağılımdan söz edilir (Tabachnick ve Fidell, 2007). Bu çalışmada elde edilen verilerin analizi sonucunda değişkenlerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiş ve veri analizinde parametrik yöntemler kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin ve alt boyutlarının güvenilirlik değerlerinin belirlenmesi amacıyla Cronbach's Alpha değerleri hesaplanmıştır. Ölçeklere yönelik güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2
Ölçeklerin Cronbach's Alpha Katsayıları

Ölçekler	Alpha
İş Stresi Genel	0,89
Psikolojik Dayanıklılık Genel	0,89
Tükenmişlik Genel	0,89
Duyusal Tükenme	0,88
Düşük Kişisel Başarı	0,84
Duyarsızlaşma	0,85

Elde edilen bulgulara göre, araştırmada kullanılan tüm ölçeklerin ve alt boyutlarının Alfa değerleri 0,83 ile 0,89 arasında değişmektedir. Alfa aralığı $0,80 \leq \alpha \leq 1,00$ olan ölçekler yüksek düzeyde güvenilir kabul edilmektedir (Özdamar, 2004).

4.2. Değişkenlere ait betimleyici istatistikler

İtfaiye çalışanlarının iş stresi, psikolojik dayanıklılık ve tükenmişlik sorularına vermiş oldukları cevapların ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3'de yer almaktadır. Araştırmaya katılan çalışanların iş stresi puan ortalamasının 2.68 (Ss = 0.405) olduğu görülmektedir. Bu değer, çalışanların orta düzeyde iş stresi algıladıklarını göstermektedir.

İtfaiye çalışanlarının psikolojik dayanıklılık düzeylerine ilişkin bulgular, genel olarak yüksek bir dayanıklılık profiline işaret etmektedir (Ort.4.25, Ss=0.428). Bu bulgu, itfaiye çalışanlarının stresli ve riskli çalışma koşullarına rağmen psikolojik olarak güçlü bir yapıya sahip olduklarını göstermektedir.

İtfaiye çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin genel olarak düşük olduğu saptanmıştır (Ort. 1.97, Ss. 0.724). Bu bulgu, katılımcıların genel anlamda işle ilişkili tükenme belirtilerini sınırlı yaşadığını göstermektedir. Tükenmişliğin alt boyutları düzeyinde en yüksek ortalama (Ort.2.10) duygusal tükenme boyutunda elde edilmiştir. Düşük kişisel başarı alt boyutuna ilişkin ortalama puan 1.95, Duyarsızlaşma alt boyutunda ise ortalama puan 1.87 olup, bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, itfaiye çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin genel olarak düşük olduğu, ancak duygusal tükenme boyutunun görece daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3
Ölçeklerin Puan Ortalamaları

Ölçekler	N	Ort	Ss	Min.	Maks.
İş Stresi Genel	500	2.676	0.405	1.430	3.610
Psikolojik Dayanıklılık Genel	500	4.246	0.428	2.940	5.000
Tükenmişlik Genel	500	1.974	0.724	1.000	4.250
Duygusal Tükenme	500	2.104	0.973	1.000	5.000
Düşük Kişisel Başarı	500	1.951	0.759	1.000	5.000
Duyarsızlaşma	500	1.867	0.920	1.000	5.000

4.3. Değişkenler arasındaki ilişkiler

Araştırmanın hipotezlerinde ifade edilen değişkenler arasındaki ilişkilerin varlığını ve yönünü belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır (Tablo 4).

Tablo 4
Korelasyon Analizi

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1.İş Stresi Genel	1.000					
2.Psikolojik Dayanıklılık Genel	-0.483**	1.000				
3.Tükenmişlik Genel	0.474**	-0.337**	1.000			
4.Duygusal Tükenme	0.367**	-0.200**	0.904**	1.000		
5. Duyarsızlaşma	0.413**	-0.219**	0.878**	0.778**	1.000	
6. Düşük Kişisel Başarı	0.387**	-0.442**	0.641**	0.641**	0.000	1.000

Not: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; Pearson Korelasyon Analizi

Korelasyon katsayısının 0.00–0.29 arasında olması düşük, 0.30–0.69 arasında olması orta, 0.70 ve üzeri olması ise yüksek düzeyde ilişkiyi göstermektedir (Gürbüz & Şahin, 2016). Korelasyon analizi sonuçlarına göre, iş stresi genel puanı ile tükenmişlik genel puanı arasında pozitif yönde anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır ($r = 0.474$, $p < 0.01$). Bu bulgu, iş stresi arttıkça tükenmişlik düzeyinin de arttığını göstermektedir. İş stresi ile duygusal tükenme ($r = 0.367$, $p < 0.01$), düşük kişisel başarı ($r = 0.387$, $p < 0.01$) ve duyarsızlaşma ($r = 0.413$, $p < 0.01$) alt boyutları arasında da anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler saptanmıştır. Bu sonuçlar stres unsurlarının tükenmişliğin farklı boyutlarını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Dolayısı ile, “H1: İş stresi ile tükenmişlik boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi desteklenmiştir.

İş stresi genel puanı ile psikolojik dayanıklılık genel puanı arasında negatif yönde anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır ($r = -0.483$, $p < 0.01$). Bu bulgu, iş stresi arttıkça psikolojik dayanıklılık düzeyinin azaldığını göstermektedir. Dolayısı ile “H2: İş stresi ile psikolojik dayanıklılık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi desteklenmiştir.

Psikolojik dayanıklılık genel puanı ile tükenmişlik genel puanı arasın-

da anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur ($r = -0.337$, $p < 0.01$). Bu bulgu, psikolojik dayanıklılığı yüksek olan bireylerin iş kaynaklı tükenmişliği daha düşük seviyelerde yaşadıklarını göstermektedir. Psikolojik dayanıklılık genel puanı ile duygusal tükenme ($r = -0.200$, $p < 0.01$), duyarsızlaşma ($r = -0.219$, $p < 0.01$), düşük kişisel başarı ($r = -0.442$, $p < 0.01$) arasında anlamlı ve negatif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Bu bulgu psikolojik dayanıklılık arttıkça tükenmiş boyutlarında azalma olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısı ile “H3: Psikolojik dayanıklılık ile tükenmişlik boyutları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi desteklenmiştir.

Genel olarak korelasyon sonuçları, araştırma modelinde öngörülen yapılar arası ilişkileri desteklemekte; iş stresinin tükenmişliği artırdığı, psikolojik dayanıklılığın ise tükenmişliği zayıflatabilecek potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, psikolojik dayanıklılığın aracı bir değişken olarak modellenmesini de desteklemektedir.

4.4. İş stresi ile tükenmişlik arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü

Araştırmanın değişkenleri ile ilgili alan yazına dayanarak ileri sürülen H4, H4a, H4b ve H4c hipotezlerini test etmek için regresyon analizleri uygulanmıştır. İlk olarak iş stresi, psikolojik dayanıklılık ve tükenmişlik ölçeklerinin genel ortalamaları dikkate alınarak aracı etki analizi yapılmıştır (Tablo 5).

Tablo 5

İş Stresinin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Dayanıklılığın Aracılık Rolü

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	SE	t	p	%95 CI Alt	%95 CI Üst
PDGEN	ISTREGEN (a)	-0.483	0.042	-12.308	0.000	-0.593	-0.429
R=0.483; R-sq=0.233; F=151.496; p=0.000							
TGEN	ISTREGEN (c)	0.474	0.071	12.023	0.000	0.710	0.988
R=0.474; R-sq=0.225; F=144.555; p=0.000							
TGEN	ISTREGEN (c')	0.407	0.080	9.105	0.000	0.571	0.885
	PDGEN (b)	-0.140	0.076	-3.138	0.002	-0.385	-0.089
R=0.490; R-sq=0.240; F=78.485; p=0.000							
Toplam Etki		0.849	0.071	12.023	0.000	0.710	0.988

Direk Etki	0.728	0.080	9.105	0.000	0.571	0.885
Dolaylı Etki	0.068	0.024	-	-	0.016	0.109

Not: İş Stresi Genel (ISTREGEN), Tükenmişlik Genel (TGEN), Psikolojik Dayanıklılık Genel (PDGEN)

Yapılan aracılık analizine göre, iş stresi ile tükenmişlik arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur ($\beta=0.474$, $p<0.001$). Bu bulgu, iş stresi düzeyinin artmasının tükenmişlik düzeyini anlamlı biçimde yükselttiğini göstermektedir. Modelde yer alan aracılık yapısının ilk aşamasında, iş stresinin psikolojik dayanıklılık üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür ($\beta=-0.483$, $p<0.001$). Bu durum, iş stresinin artmasıyla birlikte bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin azaldığını göstermektedir.

Modelin ikinci aşamasında, psikolojik dayanıklılığın tükenmişlik üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu saptanmıştır ($\beta = -0.140$, $p = 0.002$). Bu bulgu, psikolojik olarak daha dayanıklı bireylerin tükenmişlik düzeylerinin daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Aracılık modelinin tamamı dikkate alındığında, iş stresi ve psikolojik dayanıklılık birlikte tükenmişlik düzeyini anlamlı şekilde yordamakta ($R^2=0.240$, $F=78.485$, $p<0.001$), iş stresinin tükenmişlik üzerindeki doğrudan etkisi ise $\beta=0.407$ ile anlamlılığını korumaktadır ($p<0.001$).

Aracılık etkisi veya dolaylı etkinin olup olmadığını belirlemek için bootstrap analiziyle elde edilen %95 güven aralığı (confidence interval, CI) değerlerine bakılır. Bu bağlamda, dolaylı etkiyle ilişkili alt ve üst güven aralığı değerleri sıfır (0)ı içermez ise, dolaylı etki istatistiksel olarak anlamlı kabul edilir ve aracılık etkisinin var olduğu anlaşılmaktadır (Gürbüz & Bayık, 2018). Bootstrap yöntemiyle elde edilen dolaylı etki katsayısı 0.068 olup, %95 bootstrap güven [0.016, 0.109] aralığında istatistiksel olarak sıfırdan farklı olup sıfırın üzerinde bir değer aralığında olduğu yani istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Bu bulgu, psikolojik dayanıklılık değişkeninin iş stresi ile tükenmişlik arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Başka bir deyişle, iş stresi doğrudan tükenmişliğe neden olmakla birlikte, bu ilişki psikolojik dayanıklılık düzeyine bağlı olarak kısmen zayıflamakta, bireyin dayanıklılığı arttıkça tükenmişlik düzeyi daha düşük hissedilmektedir. Dolayısı ile, “H4: İş stresinin tükenmişlik üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü vardır” hipotezi desteklenmiştir.

4.4.1. İş stresinin duygusal tükenme üzerindeki etkisinde psikolo-

jik dayanıklılığın aracılık rolü

İş stresinin duygusal tükenme üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolünü saptamak için yapılan regresyon analizi sonucu elde edilen bulgular Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6

İş Stresinin Duygusal Tükenme Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Dayanıklılığın Aracılık Rolü

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	SE	t	p	%95 CI Alt	%95 CI Üst
PDGEN	ISTREGEN (a)	-0.483	0.042	-12.308	0.000	-0.593	-0.429
R=0.483; R-sq=0.233; F=151.496; p=0.000							
DTUK	ISTREGEN (c)	0.367	0.100	8.804	0.000	0.685	1.079
R=0.367; R-sq=0.135; F=77.515; p=0.000							
DTUK	ISTREGEN (c')	0.353	0.114	7.408	0.000	0.623	1.073
	PDGEN (b)	-0.029	0.108	-0.615	0.539	-0.279	0.146
R=0.368; R-sq=0.135; F=38.898; p=0.000							
Toplam Etki		0.882	0.100	8.804	0.000	0.685	1.079
Direkt Etki		0.848	0.114	7.408	0.000	0.623	1.073
Dolaylı Etki		0.014	0.028	-	-	-0.051	0.062

Not: İş Stresi Genel (ISTREGEN), Duygusal Tükenme (DTUK), Psikolojik Dayanıklılık Genel (PDGEN)

Elde edilen bulgulara göre, iş stresi ile duygusal tükenme arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır ($\beta=0.367$, $p<0.001$). Bu bulgu, iş stresinin artmasıyla birlikte çalışanların duygusal tükenmişlik yaşama olasılığının da anlamlı biçimde arttığını göstermektedir. Modelin ilk aşamasında, iş stresinin psikolojik dayanıklılığı negatif yönde ve anlamlı biçimde yordadığı görülmektedir ($\beta=-0.483$, $p<0.001$), bu da stres düzeyi arttıkça bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin azaldığına işaret etmektedir. Aracılık analizinin ikinci aşamasında psikolojik dayanıklılığın duygusal tükenme üzerindeki etkisi anlamlı bulunmamıştır ($\beta=-0.029$, $p=0.539$). Bu sonuç, psikolojik dayanıklılığın duygusal tükenme üzerinde anlamlı bir yordayıcı olmadığını göstermektedir. Modelde yer alan doğrudan etki katsayısı ise anlamlılığını korumakta olup ($\beta=0.353$, $p<0.001$), iş stresinin duygusal tükenme üzerindeki etkisinin psikolojik dayanıklılıktan bağımsız şekilde sürdüğünü göstermektedir.

Bootstrap yöntemiyle elde edilen dolaylı etki katsayısı 0.014 olup, %95

bootstrap güven [0.051, 0.062] aralığında istatistiksel olarak sıfırdan farklı olup sıfırın üzerinde bir değer aralığında olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu durum, psikolojik dayanıklılığın, iş stresi ile duygusal tükenme arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlendiğini ortaya koymaktadır. Dolayısı ile, “H4a: İş stresinin duygusal tükenme üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü vardır” hipotezi desteklenmiştir.

4.4.2. İş stresi ile duyarsızlaşma arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü

İş stresinin duyarsızlaşma üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolünü saptamak için yapılan regresyon analizi sonucu elde edilen bulgular Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7

İş Stresinin Duyarsızlaşma Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Dayanıklılığın Aracılık Rolü

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	SE	t	p	%95 CI Alt	%95 CI Üst
PDGEN	ISTREGEN (a)	-0.483	0.042	-12.308	0.000	-0.593	-0.429
R=0.483; R-sq=0.233; F=151.496; p=0.000							
DUYAR	ISTREGEN (c)	0.413	0.093	10.129	0.000	0.757	1.121
R=0.413; R-sq=0.171; F=102.605; p=0.000							
DUYAR	ISTREGEN (c')	0.401	0.106	8.600	0.000	0.703	1.119
	PDGEN (b)	-0.025	0.100	-0.546	0.585	-0.251	0.142
R=0.414; R-sq=0.171; F=51.379; p=0.000							
Toplam Etki		0.939	0.093	10.129	0.000	0.757	1.121
Direk Etki		0.911	0.106	8.600	0.000	0.703	1.119
Dolaylı Etki		0.012	0.028	-	-	-0.051	0.062

Not: İş Stresi Genel (ISTREGEN), Duyarsızlaşma (DUYAR), Psikolojik Dayanıklılık Genel (PDGEN)

Elde edilen bulgulara göre iş stresi ile duyarsızlaşma arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır ($\beta=0.413$, $p<0.001$). Bu bulgu, iş stresinin artmasının, çalışanlarda duyarsızlaşma düzeyini yükselttiğini, başka bir ifadeyle bireylerin çevrelerine ve hizmet verdikleri kişilere karşı

daha mesafeli ve ilgisiz davranma eğiliminde olabileceklerini göstermektedir. Modelin ilk aşamasında iş stresinin psikolojik dayanıklılık üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu görülmüştür ($\beta = -0.483$, $p < 0.001$); bu sonuç, stres düzeyinin artmasıyla bireylerin psikolojik dayanıklılığının azaldığını göstermektedir. Ancak, modelin ikinci aşamasında, psikolojik dayanıklılığın duyarsızlaşma üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($\beta = -0.025$, $p = 0.585$). Bu durum, psikolojik dayanıklılığın duyarsızlaşma üzerinde anlamlı bir yordayıcı olmadığını göstermektedir. Doğrudan etki katsayısı ($\beta = 0.401$, $p < 0.001$) anlamlılığını korumaktadır.

Bootstrap yöntemiyle elde edilen dolaylı etki katsayısı 0.012 olup, %95 bootstrap güven $[-0.051, 0.062]$ aralığında istatistiksel olarak sıfırdan farklı olup sıfırın üzerinde bir değer aralığında olduğu için istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, psikolojik dayanıklılığın, iş stresi ile duyarsızlaşma arasındaki ilişkide anlamlı bir aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Dolayısı ile, “H4b: İş stresinin duyarsızlaşma üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü vardır” hipotezi desteklenmiştir.

4.4.3. İş stresi ile düşük kişisel başarı hissi arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü

İş stresinin düşük kişisel başarı üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolünü saptamak için yapılan regresyon analizi sonucu elde edilen bulgular Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8

İş Stresinin Düşük Kişisel Başarı Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Dayanıklılığın Aracılık Rolü

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	SE	t	p	%95 CI Alt	%95 CI Üst
PDGEN	ISTREGEN (a)	-0.483	0.042	-12.308	0.000	-0.593	-0.429
R=0.483; R-sq=0.233; F=151.496; p=0.000							
DKBAS	ISTREGEN (c)	0.387	0.077	9.365	0.000	0.573	0.878
R=0.387; R-sq=0.150; F=87.706; p=0.000							
DKBAS	ISTREGEN (c')	0.226	0.084	5.046	0.000	0.259	0.589
	PDGEN (b)	-0.333	0.079	-7.432	0.000	-0.746	-0.434
R=0.485; R-sq=0.235; F=76.243; p=0.000							
Toplam Etki		0.725	0.077	9.365	0.000	0.573	0.878

Direk Etki	0.424	0.084	5.046	0.000	0.259	0.589
Dolaylı Etki	0.161	0.028	-	-	0.106	0.216

Not: İş Stresi Genel (ISTREGEN), Düşük Kişisel Başarı (DKBAS), Psikolojik Dayanıklılık Genel (PDGEN)

Analiz sonuçlarına göre, iş stresi ile düşük kişisel başarı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır ($\beta=0.387$, $p<0.001$). Bu sonuç, iş stresinin artmasının çalışanların mesleki yeterlik ve başarı algılarını olumsuz etkilediğini, daha düşük kişisel başarı hissettiklerini göstermektedir. Modelin ilk aşamasında, iş stresinin psikolojik dayanıklılığı anlamlı ve negatif yönde etkilediği görülmüştür ($\beta=-0.483$, $p<0.001$). Bu durum, artan stres düzeyinin bireylerin psikolojik dayanıklılıklarını azalttığını ortaya koymaktadır.

Modelin ikinci aşamasında, psikolojik dayanıklılığın düşük kişisel başarı üzerinde anlamlı ve negatif yönde bir etkisi olduğu belirlenmiştir ($\beta=-0.333$, $p<0.001$). Bu bulgu, psikolojik dayanıklılığı yüksek olan bireylerin, stresli koşullarda dahi mesleki yeterliliklerini daha güçlü algıladıklarını ve düşük kişisel başarı duygusundan daha az etkilendiklerini göstermektedir. Modelde yer alan doğrudan etki katsayısı ($\beta=0.226$, $p<0.001$) anlamlılığını korumaktadır.

Bootstrap yöntemiyle elde edilen dolaylı etki katsayısı 0.161 olup, %95 bootstrap güven [0.106, 0.216] aralığında istatistiksel olarak sıfırdan farklı olup sıfırın üzerinde bir değer aralığında olduğu için istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, psikolojik dayanıklılık değişkeninin iş stresi ile düşük kişisel başarı arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı rol üstlendiğini göstermektedir. Dolayısı ile, “H4c: İş stresinin düşük kişisel başarı hissi üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü vardır” hipotezi desteklenmiştir.

4.4.5. Hipotez testleri sonuçları

Bu araştırmada, iş stresinin tükenmişlik üzerindeki etkisi ve bu ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracı rolü, itfaiye çalışanlarından elde edilen veriler ışığında kuramsal bir model çerçevesinde analiz edilmiştir. Modelde, iş stresi bağımsız değişken, tükenmişlik bağımlı değişken ve psikolojik dayanıklılık ise aracı değişken olarak konumlandırılmıştır. Özellikle itfaiyecilik mesleğinin yüksek risk ve belirsizlik içeren doğası dikkate alındığında, bu modelin analiz edilmesi mesleki bağlam açısından anlamlı bir zemin sunmaktadır. Analizlerde, değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı etki yolları ayrı ayrı değerlendirilmiş, her bir ilişki-

nin istatistiksel anlamlılığı incelenmiştir. Bu kapsamda hipotez testlerine ilişkin analizlerin özet sonuçları Tablo 9’da özetlenmiştir.

Tablo 9
Hipotez Testleri Sonuçları

Hipotezler	Sonuç
H1: İş stresi ile tükenmişlik arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.	Desteklenmiştir
H2: İş stresi ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Desteklenmiştir
H3: Psikolojik dayanıklılık ile tükenmişlik arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.	Desteklenmiştir
H4: İş stresinin tükenmişlik üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık etkisi vardır.	Desteklenmiştir
H4a: İş stresinin duygusal tükenme üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık etkisi vardır.	Desteklenmiştir
H4b: İş stresinin duyarsızlaşma üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık etkisi vardır.	Desteklenmiştir
H4c: İş stresinin düşük kişisel başarı hissi üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık etkisi vardır.	Desteklenmiştir

5. Tartışma ve Sonuç

İş stresi, bireylerin kaynaklarının işle ilgili talepleri karşılamada yetersiz kaldığı durumlarda ortaya çıkan ve uzun vadede tükenmişliğe yol açabilen kronik bir durumdur. Duygusal tükenme ve kişisel başarıda azalma, özellikle yüksek stres seviyeleriyle karakterize mesleklerde belirgindir (Maslach ve Leiter, 2016). Ayrıca, bireylerin psikolojik dayanıklılık seviyeleri, stresli durumlara verdikleri tepkileri önemli ölçüde etkileyebilir. Luthans ve arkadaşlarına (2006) göre psikolojik dayanıklılık, bireyin zorluklara rağmen toparlanma ve uyum sağlama kapasitesidir. Araştırmalar, psikolojik dayanıklılığın iş stresi ve tükenmişlik arasındaki ilişkide koruyucu bir rol oynadığını ve bu etkiyi azalttığını göstermektedir. Bu bağlamda, psikolojik dayanıklılık yalnızca bireysel bir özellik değil, aynı zamanda kuruluşların önceliklendirmesi gereken önemli bir aracı değişkendir.

İş stresinin tükenmişlik üzerindeki etkisi, ulusal ve uluslararası alan

yazında sıklıkla vurgulanan bir bulgudur. Maslach ve Jackson (1981), iş stresinin duygusal tükenmişlik boyutunu doğrudan etkilediğini belirtmiştir. İş stresi ve tükenmişlik arasındaki ilişkinin korelasyon analizleri, en güçlü ilişkinin duygusal tükenmişlikle olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, Maslach ve Leiter'in (2016) tükenmişlik modelinde özetlenen enerji tükenmesi boyutunun iş stresiyle en yakın ilişkili bileşen olduğunu doğrulamaktadır. Ayrıca, duyarsızlaşma ve iş stresi arasında orta düzeyde pozitif bir korelasyon bulunmuştur. Başka bir çalışmada Efeoğlu ve Özgen (2009), iş stresinin duygusal tükenmişlik boyutu üzerindeki doğrudan etkisini vurgulamıştır. Benzer şekilde, bu çalışmada da duygusal tükenmişlik, iş stresine en duyarlı boyut olarak ortaya çıkmıştır.

Tükenmişliğin boyutları olan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalmanın iş stresinden farklı derecelerde etkilenmesi, iş stresinin bu boyutlara göre değiştiğini göstermektedir. Maslach ve Jackson'a (1981) göre, tükenmişlik duygusal tükenmeyle başlar ve ardından duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalmaya doğru ilerler. Araştırma bulguları bu modelle örtüşmekte ve yüksek stresin, özellikle duygusal tükenmişlik boyutu üzerindeki doğrudan etkisini doğrulamaktadır.

İş stresinin tükenmişlik üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolüne ilişkin aracılık testinden elde edilen bulgular, teorik çerçevenin geçerliliğini desteklemekte ve hipotezleri ampirik olarak desteklemektedir. Örneğin, iş yükü ve karar verme özgürlüğü gibi faktörlerin birleşiminden kaynaklanan iş stresi, düşük psikolojik dayanıklılığa sahip bireylerde daha belirgin tükenmişlik belirtilerine yol açmaktadır (Caplan, 1987).

Psikolojik dayanıklılık kavramını ilk tanımlayan Kobasa (1982), bireylerin stresin olumsuz etkilerini içsel güç kaynaklarıyla dengeleyebileceklerini öne sürmüştür. Araştırma bulguları, psikolojik dayanıklılığın tükenmişlik boyutları, özellikle kişisel başarı duygusu üzerinde olumlu etkileri olduğunu, ancak duyarsızlaşma boyutu üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, psikolojik dayanıklılığın tükenmişliğin düşük kişisel başarı duygusu alt boyutu üzerinde daha etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular, yüksek riskli bir meslek olan itfaiye hizmetlerinde iş stresinin doğrudan çalışanların tükenmişlik düzeylerini artırdığını ve psikolojik dayanıklılığın bu ilişkiyi kısmen azalttığını göstermektedir. Ulusal ve uluslararası alan yazından elde edilen bulgular ışığında bu çalışmanın bulgularının, önceki araştırmalardan elde edilen bulgularla paralellik göstermesi, çalışmanın güvenilirliğini ve uygulama değeri yüksek çıktılar sunduğunu göstermektedir. Çalışmanın güçlü

yönleri arasında; alandaki boşluklara katkı sunması, itfaiye gibi kritik bir meslek grubuna odaklanması ve literatürde nispeten az çalışılmış bir aracı değişken olan psikolojik dayanıklılığı incelemesi yer almaktadır.

Bu çalışmanın, tükenmişliğin azaltılması ve dayanıklılığın artırılması yolunda hem akademik yazına hem de saha uygulamalarına katkı sunması beklenmektedir. Öncelikle, elde edilen sonuçlar itfaiye çalışanlarının yüksek düzeyde iş stresine maruz kaldıklarını ve bu durumun tükenmişlik düzeylerini artırdığını göstermektedir. Bununla birlikte, psikolojik dayanıklılığın bu etkiyi azaltıcı bir rol oynadığı görülmüştür. Ancak bu bulgu, psikolojik dayanıklılığın tek başına yeterli bir tampon mekanizma olmadığını; iş stresinin etkilerini azaltmak için daha kapsamlı örgütsel ve bireysel müdahale stratejilerinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda örgütsel destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, psiko-eğitim programlarının kurumsallaştırılması ve yöneticilere yönelik stres yönetimi eğitimlerinin yaygınlaştırılması öncelikli adımlar arasında yer almalıdır (Maslach & Leiter, 2016).

Gelecekte yapılacak araştırmalar, sadece psikolojik dayanıklılık değil; psikolojik sermaye kavramı çerçevesinde ele alınan diğer pozitif kişilik kaynaklarını da kapsamalıdır. Özellikle öz yeterlilik, umut, iyimserliğin iş stresi ve tükenmişlik üzerindeki aracılık ve düzenleyici etkileri araştırılmalıdır (Luthans & Youssef-Morgan, 2017). Bu değişkenlerin birlikte ele alınması, bireylerin stresle başa çıkma kapasitelerinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Örneğin, çeşitli araştırmalar yüksek öz yeterliliğe sahip bireylerin iş stresini daha yapıcı bir çerçevede yorumladıklarını ve bunun sonucunda daha az tükenmişlik belirtisi yaşadıklarını bildirmektedir (Avey and colleagues, 2009). Ayrıca, bu çalışmada kullanılan kesitsel tasarım ile değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler sınırlı bir şekilde yorumlanabilmektedir. Daha ileri nedensel analiz için boylamsal çalışmalar önerilmektedir. Benzer şekilde, nicel bulgulara ek olarak nitel yöntemlerle desteklenen karma araştırma tasarımlarının seçilmesi, çalışanların deneyimlediği psikososyal süreçlerin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlayacaktır. Son olarak, örneklem büyüklüğünün Ege Bölgesi'ndeki itfaiye teşkilatlarıyla sınırlı olması, bulguların genellenebilirliğini azaltmaktadır. Gelecekte farklı coğrafi bölgelerde, farklı organizasyon yapılarına sahip belediyelerin itfaiye teşkilatlarında veya diğer yüksek riskli meslek gruplarında yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, hem yapısal hem de kültürel faktörlerin iş stresi ve tükenmişlik üzerindeki etkilerini ortaya koymada değerli olacaktır.

Kaynakça

- Akten, S. (2007). Rehber öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ardıç, K. & Polatçı, S. (2008). Tükenmişlik sendromu akademisyenler üzerinde bir uygulama. İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2),69-96.
- Arı, G. S., & Bal, E. Ç. (2008). Tükenmişlik kavramı: Birey ve örgütler açısından önemi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 15(1), 131-148.
- Avey, J. B., Luthans, F., & Jensen, S. M. (2009). Psychological capital: A positive resource for combating employee stress and turnover. Human Resource Management, 48, 677-693.
- Basım, H. N. & Çetin, F. (2011). Yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. Türk Psikiyatri Dergisi, 22(2), 1-12.
- Cam, E. (2004). Çalışma yaşamında stres ve kamu kesiminde kadın çalışanlar. Journal of Human Sciences, 8(1).
- Çam, S. & Çakır, İ. (2008). Polislerde iş stresi algısının kişisel ve göreve bağlı bazı değişkenlere göre karşılaştırılması. Polis Bilimleri Dergisi, 10(3), 21-40.
- Caplan, R.D. (1987). Person-environment fit theory and organizations: Commensurate dimensions, time perspectives and mechanisms. Journal of Vocational Behavior, 31(3), 248-267.
- Connelly, C. E. & Arnold, K. A. (2011). Transformational leadership and leader stress: A model of reciprocal effects. Academy of Management, 1, 1-6.
- Deran, A. & Beller, B. (2015). Muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik sendromu üzerine giresun il merkezinde yapılan bir araştırma. Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, 45, 69-93.
- Doğan, S., Yıldırım, Y., Açıksoz, S., & Yıldırım, M. (2021). Afetlerde çalışan personelin psikolojik etkilenimi. Kriz ve Travma Dergisi, 6(1), 70-78.
- Efeoglu, D. İ. E., & Özgen, P. D. H. (2007). İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: İlaç sektöründe bir araştırma. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(2), 237-254.
- Erdoğan, P. (2018). Pozitif psikolojik sermayenin örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel sinizm ve tükenmişlik üzerine etkisi: Sağlık sektöründe bir uygulama (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ergin, C. (1992). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach tükenmişlik ölçeğinin uyarlanması. VII. Ulusal Psikoloji Kongresi.
- Eryılmaz, Ş., & Mutlu, S. (2022). İtfaiye çalışanlarında iş stresi ve tükenmişlik. Kamu Yönetimi ve Çalışma Hayatı Dergisi, 9(2), 33-45.
- Färber, F. & Rosendahl, J. (2020). Trait resilience and mental health in older adults: A meta-analytic review. Personality and Mental Health, 14(4), 361-

375.

- Fiori, M., Bollmann, G. & Rossier, J. (2015). Exploring the path through which career adaptability increases job satisfaction and lowers job stress: The role of affect. *Journal of Vocational Behavior*, 91, 113-121.
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165.
- Friborg, O., Hjemdal, O., Rosenvinge, J. H. & Martinussen, M. (2003). A new rating scale for adult resilience: what are the central protective resources behind healthy adjustment? *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 12(2), 65-76.
- Germeyns, L. & De Gieter, S. (2017). Psychological detachment mediating the daily relationship between workload and marital satisfaction. *Frontiers in Psychology*, 7, 1-14.
- Ghani, B., Memon, K. R., Han, H., Ariza-Montes, A. & Arjona-Fuentes, J. M. (2022). Work stress, technological changes, and job insecurity in the retail organization context. *Frontiers in Psychology*, 13, 1-14.
- Glantz, M. D. & Sloboda, Z. (2002). Resilience and development: Positive Life Adaptations. Springer Science & Business Media.
- Golembiewski, R. T. & Munzenrider, R. A. (1984). Phases of psychological burnout and organizational covariants: A replication from a large population. *Journal of Health and Human Resources Administration*, 6(2), 290-323.
- Gürbüz, S. & Bayık, M. E. (2018). Aracılık modellerinin analizinde modern yaklaşım: Baron ve Kenny yöntemi artık terk edilmeli mi? 6. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Hayes, A. F., & Matthes, J. (2009). Computational procedures for probing interactions in OLS and logistic regression: SPSS and SAS implementations. *Behavior Research Methods*, 41(3), 924-936.
- Hu, T., Zhang, D. & Wang, J. (2015). A meta-analysis of the trait resilience and mental health. *Personality and Individual Differences*, 76, 18-27.
- Işıkhani, V. (1999). Sosyal hizmet ve sağlık alanında görev yapan yöneticileri etkileyen iş stres faktörleri. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(2), 43-57.
- Jacelon, C. S. (1997). The trait and process of resilience. *Journal of Advanced Nursing*, 25(1), 123-129.
- Jackson, H., Judd, F., Komiti, A., Fraser, C., Murray & G., Robins (2007). Mental health problems in rural contexts: What are the barriers to seeking help from professional providers? *Australian Psychologist*, 42, 147-160.
- Jäppinen, K., Roos, M., Slater, P. & Suominen, T. (2022). Connection between nurse managers' stress from workload and overall job stress, job satisfaction and practice environment in central hospitals: A cross-sectional study. *Nordic Journal of Nursing Research*, 42(2), 109-116.

- Kaya, A. & Bozkur, B. (2017). Kadercilik eğilimi ile özyeterlik inancı ve savunma mekanizmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(1), 124-145.
- Kayabaşı, Y. (2008). Bazı Değişkenler Açısından Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 191-212.
- Kim, W., Bae, M., Chang, S. J., Yoon, J. H., Hyun, D. S., Ryu, H. Y. & Kim, C. (2019). Effect of burnout on post-traumatic stress disorder symptoms among firefighters in Korea: Data from the Firefighter Research on Enhancement of Safety & Health (FRESH). *Journal of Preventive Medicine and Public Health*, 52(6), 345.
- Kinman, G. & Grant, L. (2010). Exploring stress resilience in trainee social workers: The role of emotional and social competencies. *The British Journal of Social Work*, 41(2), 261-275.
- Kobasa, S. C. (1982). Commitment and coping in stress resistance among lawyers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(4), 707.
- Koç, E. (2019). Tükenmişlik sendromunun çalışan performansına etkisi. *Çalışma ve Toplum*, 1(60), 88-97.
- Kökalan, Ö. & Şevik, Ü. (2017). İş tatmini ile tükenmişlik düzeyi arasında pozitif psikolojik sermayeni aracı etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 713-733.
- Lambert, E. G., Hogan, N. L., Paoline, E. A. & Clarke, A. (2005). The impact of role stressors on job stress, job satisfaction, and organizational commitment among private prison staff. *Security Journal*, 18, 33-50.
- Leiter, M. P. & Maslach, C. (1988). The impact of interpersonal environment on burnout and organizational commitment. *Journal of Organizational Behavior*, 9(4), 297-308.
- Leka, S. L., Griffiths, A. & Cox, T. (2003). *Work Organization and Stress: Systematic Problem Approaches for Employers, Managers and Trade Union Representatives*. World Health Organization.
- Locke, R. & Lees, A. (2020). A literature review of interventions to reduce stress in doctors. *Perspectives in Public Health*, 140(1), 38-53.
- Luthans, F. & Youssef-Morgan, C. M. (2017). Psychological capital: An evidence-based positive approach. *Annual review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4(1), 339-366.
- Luthans, F., Vogelgesang, G. R., & Lester, P. B. (2006). Developing the psychological capital of resiliency. *Human Resource Development review*, 5(1), 25-44.
- Luthar, S. S., & Zelazo, L. B. (2003). Research on resilience: An integrative review. In S. S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities*. (Cambridge University Press.
- Lv, G., Li, J., Xu, Q., Zhang, H., Wu, W., Fan, X. & Liu, H. (2024). The influence of firefighters perceived stress on job burnout: A moderated mediation model. *Current Psychology*, 43(10), 8874-8884.
- Maslach, C. & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout.

- Journal of Organizational Behavior, 2(2), 99-113.
- Maslach, C. & Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: Recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2), 103–111.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job Burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397-422.
- Masten, A. S. & Coatsworth, J. D. (1998). The development of competence in favorable and unfavorable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist*, 53(2), 205.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227–238.
- Mehrfar, Y., Pirami, H., Nikooyan, F., Samimi, K., Avarseji, A., & Ramezanifar, S. (2025). The correlation between job stress, burnout, and cognitive performance in Iranian firefighters: A cross-sectional study. *Work*, 80(1), 407-415.
- Nazlıoğlu, E. H. (2009). Muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik sendromu üzerine bir araştırma (Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ong, A. D., Bergeman, C. S., Bisconti, T. L. & Wallace, K. A. (2006). Psychological resilience, positive emotions, and successful adaptation to stress in later life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 730.
- Otacıoğlu, S. G. (2008). Müzik Öğretmenlerinde Tükenmişlik Sendromu ve Etkileyen Faktörler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15), 103- 116.
- Özdamar, K. (2004). Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi. Kaan Kitebevi.
- Öztemiz, A. B. (2005). Örgütlerde stresin verimlilik ve performansla etkileşimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 271-288.
- Palmer, S. (2001). Stress management—a masterclass: An inaugural lecture. *Counseling Psychology Review*, 16, 18-27.
- Ram, N., Khoso, I., Shah, A. A., Chandio, F. R. & Shaikih, F. M. (2011). Role conflict and role ambiguity as factors in work stress among managers: A case study of manufacturing sector in Pakistan. *Asian Social Science*, 7(2), 113-118.
- Reisel, W. D., Probst, T. M., Chia, S. L., Maloles, C. M. & König, C. J. (2010). The effects of job insecurity on job satisfaction, organizational citizenship behavior, deviant behavior, and negative emotions of employees. *International Studies of Management & Organization*, 40(1), 74-91.
- Rutter, M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094(1), 1-12.
- Sezgin, F. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi. *Kastamonu Education Journal*, 20(2), 489-502.
- Shahzad, Q., Shah, B., Waseem, M. & Bilal, H. (2020). An empirical analysis of

- work overload, organizational commitment and turnover intentions among employees of banking sector. *Journal of Business and Social Review in Emerging Economies*, 6(2), 781-788.
- Smith, T. D., Hughes, K., DeJoy, D. M. & Dyal, M. A. (2018). Assessment of relationships between work stress, work-family conflict, burnout and firefighter safety behavior outcomes. *Safety Science*, 103, 287-292.
- Solgun, C., Tarsuslu, B., Çulhacık, G. D. & Durat, G. (2018). Yoğun bakım ünitelerinde çalışan resmilerin stres derecesi ile benlik savunma sistemi arasındaki mesafenin incelenmesi. *İnsan Ritmi Dergisi*, 4(2), 126-133.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. & Ullman, J. B. (2007). *Using Multivariate Statistics*. Pearson.
- Terzi, Ş. (2008). Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 3(29), 1-11.
- Theorell, T., Perski, A., Åkerstedt, T., Sigala, F., Ahlberg-Hultén, G., Svensson, J., & Eneroth, P. (1988). Changes in job strain in relation to changes in physiological state: A longitudinal study. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 189-196.
- Varol, T., Özçalık, F., & Ekinci, A. (2015). İş stresi kaynakları ve sonuçları. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 210-220.
- Yenihan, B., Öner, M. & Çiftiyıldız, K. (2014). İş stresi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Otomotiv işletmesinde bir araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 5(1), 38-49.
- Yıldırım, Y., Taşmektepligil, M. Y., Üzümlü, H. & Bulut, D. (2011). Kısa Versiyon Örgütsel Stres Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(1), 103-108.
- Yongkang, Z., Weixi, Z., Yalin, H., Yipeng, X. & Liu, T. (2014). The relationship among role conflict, role ambiguity, role overload and job stress of Chinese middle-level cadres. *Chinese Studies*, 3(1), 8-11.
- Yüksel, H. (2014). Çalışma Yaşamı ve Stres Kavramı: Durumsal Bir Yaklaşım. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 109-131.
- Zautra, A. J. & Reich, J. W. (2010). Resilience: The meanings, methods, and measures of a fundamental characteristic of human adaptation. S. Folkman (Ed.), *The Oxford handbook of stress, health, and coping* (s. 173-185) içinde. Oxford University Press.

Bölüm 6

KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİNİN KIRILGANLIK GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI¹

Ayşe GÖKKAYA²

Cemalettin AKTEPE³

1 Bu çalışma Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Cemalettin AKTEPE danışmanlığında hazırlanan “Kırılğan Beşli Ülkelerinde Cari Açığın Belirleyicileri” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Öğr. Gör. Dr., Tarsus Üniversitesi, MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, aysegokkaya@tarsus.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5227-6493>.

3 Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, c.aktepe@hbv.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5426-2530>

1. GİRİŞ

2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) başlayan küresel ekonomik kriz, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomisini derinden sarsmıştır. Yaşanan küresel finansal krizi aşmak için, özellikle Amerika ve diğer gelişmiş ülkelerin piyasaya likidite enjekte etmeleri, gelişen ekonomilerin düşük maliyetle fon kullanma dönemini beraberinde getirmiştir (Karakurt, vd. 2015: 284). Ancak ABD Merkez Bankası'nın (FED), 2013 yılının mayıs ayında tahvil alımlarını azaltacağına dair açıklamalarının ardından küresel sermaye piyasalarından, özellikle de gelişmekte olan ülkelere ciddi miktarlarda fon çıkışları gözlemlenmiştir. ABD bankalarından Morgan Stanley, 2013 yılının ağustos ayı raporunda, FED'in parasal sıkılaştırmaya gideceği açıklamalarının ardından para birimleri Amerikan Doları karşısında en fazla değer kaybeden beş ülkeyi Kırılğan Beşli grubu olarak tanımlamıştır. Bu gruptaki ülkeler; Brezilya, Türkiye, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika Cumhuriyeti'dir. Söz konusu ülkeler yüksek enflasyon oranları, yüksek cari işlemler açıkları, sermaye akışlarındaki belirsizlikler, büyüme performanslarındaki istikrarsızlık gibi bazı ekonomik özellikler açısından birbirleri ile benzerlikler arz etmektedirler (Erdem, 2019: 680).

Bu çalışmanın amacı, Kırılğan Beşli ülkelerini kırılğanlık göstergeleri üzerinden karşılaştırmaktır. Bu amaç kapsamında öncelikle ilgili ülkelerin genel ekonomik yapısı hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra ülkeler döviz kurları, enflasyon oranları, büyüme rakamları, cari işlemler dengesi ve yabancı portföy yatırımları olmak üzere beş temel gösterge üzerinden karşılaştırılmıştır.

2. KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİ

2.1. Brezilya

1980'lerin sonuna kadar Brezilya'da (ve bir bütün olarak Latin Amerika'da) sanayi politikası ve kalkınma stratejisinin temelini, ithal ikamesi ve bebek sanayilerinin korunması oluşturmuştur. 1988'de ticareti serbestleştirme süreci başlamış ve 1990'dan sonra serbestleşme reformunun hızı artmıştır (Ferreira ve Rossi, 2003: 1385-1386).

1990'lı yıllara kadar Brezilya ekonomisinde yaşanan dengesizlikler ve olumsuzluklar (yüksek borçluluk, bütçe açıkları, para biriminin değer kaybetmesi ve en önemlisi, yüksek ve hiperenflasyon) nedeniyle ülke, birçok "acil durum planları" veya "paketler" uygulamaya geçirmiştir. Bununla birlikte, 1990'ların başındaki ekonomik durum karmaşık bir hal

almıştır. 1990 ile 1993 arasında enflasyon yılda ortalama %1430, GSYİH bu dört yılda ortalama %1,04 büyümüş, ulusal para sürekli olarak değer kaybetmiş ve işsizlik artmıştır. 1994'te durum kötüleşmeye devam etmiş ve başka bir acil durum planı olarak "Reel Plan" açıklanmıştır (Averbug, 2002: 926-927)

"Reel Plan", Brezilya hükümeti tarafından kontrolden çıkmış enflasyon ve mali sorumsuzluk yıllarında uygulanmak için geliştirilen büyük bir istikrar planı olmuştur. Söz konusu planın uygulandığı dönemde, daha açık liberal ticaret ve yatırım politikalarıyla birlikte yarı sabit bir döviz kuru birlikte kullanılmıştır. Ancak para birimi üzerinde dalgalanmaya yol açan yoğun spekülasyon baskı döneminden sonra, 1999'da dalgalı döviz kuru rejimine geçilmiş ve enflasyon hedeflemesine odaklanılmıştır (Wolters, 2013: 24). Ancak 1994-1998 döneminde benimsenen sabit kur rejiminden ekonomi, döviz paritesini savunmak için ödemeler dengesi-zliğini ve yüksek faiz oranının bir sonucu olarak yüksek bir kamu borcunu devralmıştır (Holland ve Vieira, 2009: 2).

1990'larda ve 2000'li yılların başında, uluslararası ekonomilerde yaşanan bir dizi ekonomik krizden (1995 Meksika krizi, 1997 Asya krizi, 1998 Rusya krizi ve 2000 Arjantin krizi) olumsuz etkilenen Brezilya'da, 1998'in sonlarında ve 1999'un başlarında önemli bir finansal kriz yaşanmıştır. Bu dönemlerde yüksek cari işlemler açıklarını finanse etme ihtiyacından kaynaklanan belirgin dış kırılma algısı, ekonomide yarı durgunluk, merkez bankasının çok yüksek kısa vadeli faiz oranlarını benimsemesi ve buna bağlı olarak kamu borcundaki büyüme gibi çok çeşitli faktörler makroekonomik istikrarsızlığına neden olmuştur. Haziran 1999'da döviz kuru çıpasından enflasyon hedeflemesi rejimine sahip dalgalı döviz kuru rejimine geçişe rağmen, ekonominin makroekonomik değişkenlerinde önemli bir iyileşme olmamıştır. Dalgalı döviz kuru rejiminin benimsenmesinin faiz oranlarının daha hızlı düşürülmesini mümkün kılması beklenmiş ancak, Asya krizinin etkilerinden Ocak 1999'da reelde yaşanan devalüasyona kadar gecelik faiz oranları çok yüksek seviyelere yükseldikten sonra (yılda % 40'ı aşan) bir miktar düşüş göstermiş olsa da uluslararası piyasalardaki turbulans nedeniyle (11 Eylül 2001'in etkileri, Arjantin krizi vb.) 2001 yılında tekrar yükselmiştir (Ferrari-Filho ve Paula, 2003: 80-81).

Yeni binyılın ilk on yılı ise, Brezilya'nın yükselişi ile karakterize edilmiştir. Bu dönemde Brezilya'da, nispeten güçlü ekonomik büyüme oranları, yoksulluk ve gelir eşitsizliklerinde düşüşler görülmüş, bunun yanı sıra ülke, küresel ekonomide daha belirgin bir konum elde etmiştir. Yaşanan olumlu dış faktörler ile bir dizi iç ekonomik süreçler, büyümenin nispeten istikrarlı ve makul seyrine katkıda bulunmuştur. Dış etkenler

arasında özellikle Çin gibi Asya ülkelerinde küresel ekonominin hızlı büyümesi, bunun sonucunda hammadde ve tarım ürünleri talebinin artması ve fiyatlarının olumlu seyretmesi, uygun uluslararası kredi koşulları ve düşük Amerikan faiz oranları yer almaktadır. İç ekonomik faktörler arasında ise makroekonomik istikrar (düşük enflasyon ve azalan dış kırılganlık), ihracata bağlı olarak tarımsal üretimdeki (ve üretkenlikteki) büyüme ve son olarak, önemli ölçüde artan iç tüketim gösterilebilir. Ancak, 2008-2009 küresel finans krizinin ardından piyasalarda dalgalanmalar yaşanmış ve en sonunda 2011’de dünya ekonomisi, kötüleşen ticaret hadleri ve Çin ekonomisinin büyümesinin yavaşlaması sonucunda yeni bir yöne girmiştir. Bu süreçte Brezilya ekonomisi bir durgunluk dönemine girmiş ve ülkede enflasyon, işsizlik, bütçe açığı, brüt kamu borç oranlarında önemli artışlar görülmeye başlanmıştır. Ayrıca tipik olarak yüksek faiz oranı daha da yükselmiş ve dış ticaret dengesi 2014’te açık vermiştir (Nagy ve Rıcz, 2018: 5-7). Bu arka planla, 2014-2016 yılları arasında Brezilya ekonomisi tarihin en kötü durgunluklarından biriyle karşı karşıya kalmıştır. Getulio Vargas Vakfı’nın (Codace) İş Döngüsü Tarihlendirme Komitesi’ne (Business Cycle Dating Committee) göre, 2014’ün ikinci çeyreğinden 2016’nın son çeyreğine kadar arka arkaya 11 çeyrek dönem süren bir Brezilya ekonomik krizi yaşanmıştır (Vartanian ve Garbe, 2019: 66).

1999’dan bu yana Brezilya ekonomisinde hem ihracattan hem de sermaye girişlerinden kaynaklanan çok güçlü döviz girişleri, enflasyon hedeflemesini karşılamaya hizmet eden reel döviz kurunun yoğun bir şekilde değerlendirilmesine neden olmuştur. Yüksek küresel likidite ve “yükselen ülke iştahı” bağlamında yüksek faiz oranları politikası nedeniyle doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları büyük ölçüde artmıştır. Brezilya, cari hesap açıklarını fazlasıyla telafi eden sermaye akımlarını çekerek yüksek miktarlarda uluslararası rezervlerini muhafaza etmiştir (Santarcangelo vd. 2017: 207-209).

2.2. Hindistan

Hindistan, bağımsızlığının ilk kırk yılı boyunca, özel sektör katılımı, dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırım üzerinde sıkı hükümet kontrolü ile sosyalist temelli bir yaklaşım izlemiştir. Ülkenin ekonomisi ve finansal piyasaları, 1980’lerin sonunda yaşadığı ekonomik krize tepki olarak 1990’ların başında radikal değişiklikler geçirmiştir (Borodina ve Shvyrkov, 2010: 54).

1980’lerin sonunda Hindistan’ın şoklara karşı kırılganlığını artıran makroekonomik dengesizliklerde yani bütçe ve ödemeler dengesi

açıklarında bir artış olmuştur. 1990'daki Körfez Savaşı nedeniyle petrol fiyatlarındaki ani artış, Orta Doğu'daki Hintli işçilerden gelen havalelerdeki düşüş, önemli ticaret ortaklarının talebinde yaşanan azalma ve siyasi belirsizlik, yatırımcıların güvenini sarsmaya hizmet etmiş ve büyük oranda sermaye çıkışlarına yol açmıştır. Hindistan hükümeti, dış ödeme sorunlarıyla başa çıkmak için Ağustos 1991'de IMF'den bir Stand-By Düzenlemesi talep etmiştir. IMF desteği, makroekonomik istikrar politikalarına ve yapısal reformlara bağlı olmuş ve dış ticaret politikası bu reformların önemli bir bileşeni olarak görülmüştür (Khandelwal ve Topalova, 2010: 5). Bu kapsamda Hindistan 1991'de dış ticaret politikalarında dramatik bir liberalleşmeye girişmiştir. Bu dönemde ödemeler dengesi kriziyle başa çıkmak için IMF yardımı karşılığında IMF tarafından dayatılan güçlü koşulluluğun sonucu olarak serbestleşme sürpriz bir şekilde gelmiştir (Hasan vd., 2012: 272). Böylece, Temmuz 1991'de, tüm ara ve sermaye malları ithalatı üzerindeki çoğu lisanslama ve diğer tarife dışı engellerin kaldırılmasını ve ithalat tarifelerinde önemli indirimleri içeren ilk dış ticaret reformları duyurulmuştur (Krishna ve Mitra, 1998: 449).

1991'de ödemeler dengesi krizini atlatmak için alınan çeşitli önlemler arasında devalüasyon da yer almıştır. Bu kapsamda Hindistan ihracatının rekabet gücünü korumak için Temmuz 1991'de rupi devalüe edilmiş ve bu durum daha fazla döviz kuru esnekliğine doğru hareketi başlatmıştır. Ticareti, sanayiye ve yabancı yatırımı serbestleştirmeye yönelik diğer önlemlerle birlikte, Mart 1992'de serbestleştirilmiş bir döviz kuru yönetim sistemi uygulamaya konulmuştur. O andan itibaren, döviz piyasası, Hindistan Rezerv Bankası'nın istikrarı yeniden sağlamak için adımlar attığı birkaç oynaklık dönemi dışında düzenlilik göstermiştir. Ayrıca cari işlemler ve sermaye hesabı işlemlerinin kademeli olarak dışa açılması ve artan yatırımcı güveni ile uluslararası sermaye girişlerinde artış olmuştur (Dua, ve Sen, 2006: 1-2).

2008 krizine kadar Hindistan ekonomisi, ekonominin çeşitli sektörlerinde bir büyüme dönemine sahne olmuştur. Dünyadaki ekonomilerin çoğu 2008 krizi nedeniyle likidite sıkışıklığı yaşamış ve ithalatlarını kontrol etmeye çalışmıştır. Hindistan da bu krizden etkilenmiş ve ödemeler dengesinin durumu kötüleşmiştir (Saluja, vd., 2013: 2). 2012-2013 dönemi, ödemeler dengesinin kötüleştiği bir başka dönem olmuştur. Hindistan'ın cari açığı, söz konusu dönemde petrol ve altın ithalatının artmasıyla bozulmuştur. Ayrıca, petrol dışı mal ithalatındaki artış, cari açığın 1991 krizinden sonra en yüksek seviyeye ulaşmasına neden olmuştur (Sangvikar vd, 2019: 3769). Özellikle mal dış ticaretinde açık, 2012-2013'te rekor bir yüksekliğe ulaşmış ve bu da cari açığın %5 (GSYİH yüzdesi) seviyesini geçmesine neden olmuştur. Bu oran Hindistan Rezerv

Bankası tarafından güvenli bir eşik olarak kabul edilen seviyenin iki katıdır. Bu nedenle 2013-2014'te hükümet, dış ticaret açığını ve dolayısıyla cari açığı azaltmak için ihracatı artırmak ve ithalatı kısmak için bir dizi önlem almıştır. (Fayaz ve Sandeep, 2016: 171). Sonuçta, Hindistan, atılan birçok adıma karşılık cari açığı kontrol edememektedir. Cari açığın arkasındaki en büyük neden ise, petrol, altın, kömür vb. gibi malların aşırı ithalatı ve Hindistan'ın ihracat ve ithalat rakamları arasındaki artan dengesizliktir (Saluja, vd., 2013: 2). İthalattaki artışta iki faktör etkili olmuştur. İlki, Hindistan'ın hem tek taraflı olarak hem de 2000'lerin ortalarında imzalanan bir dizi kapsamlı ekonomik ortaklık anlaşması yoluyla üstlendiği geniş tabanlı tarife indirimi uygulamasından kaynaklanmıştır. İthalattaki büyüme, altın ve ham petrol ve ürünleri olmak üzere iki emtia grubu tarafından desteklenmiştir. Diğer taraftan Hindistan'ın birçok serbest ticaret anlaşmasını resmileştirmiş olmasına rağmen ihracat performansı buna kayıtsız kalmıştır (Dhar ve Rao, 2014: 41-42).

2.3. Endonezya

1960'ların ortalarında Endonezya, modern sanayileşme sürecine zor başlamıştır. Ancak 1966'daki rejim değişikliği ile ülke, 1997 yılına kadar çok hızlı bir endüstriyel büyüme ve yapısal değişim yaşamıştır. Yıllık endüstriyel büyüme, 1970 1996 arasındaki 27 yılın ikisi dışında en az %9 olarak gerçekleşmiştir. 1960'ların sonundan itibaren yabancı yatırımlar, yeni liberal politika rejimine ve cömert mali teşviklere yanıt olarak artış göstermiştir. Başlangıçta, ithal ikamesi, büyümenin başlıca itici gücükken 1980'lerin ortalarından itibaren, emek yoğun ihracat, büyümenin önemli bir motoru haline gelmiştir. Sanayi sektörü ise, basit tüketim mallarının üretiminden ve temel kaynak işlemeden, artan teknolojik karmaşıklığa sahip çok çeşitli imalatlara doğru evrilmiştir. Endonezya'nın 1980'lerin ortalarından itibaren önemli bir sanayi ihracatçısı olarak ortaya çıkışı, korumanın azaltılmasını, daha dışa açık bir yabancı yatırım rejimini ve etkili makroekonomik ve döviz kuru yönetimi ile birlikte basitleştirilmiş ticaret prosedürlerini içeren oldukça başarılı bir reform programının sonucunda gerçekleşmiştir. Endonezya daha sonra 1997-1998 yıllarında Doğu Asya'da derin bir ekonomik kriz yaşamıştır. Endonezya, 1997'nin ikinci yarısında büyük ölçekli sermaye kaçıışı yaşamaya başlamış ve bu da Rupiah'ın keskin bir şekilde değer kaybetmesine ve derin bir mali sıkıntıya neden olmuştur (Aswicahyono, 2010: 1085-1086). Bu süreçte Endonezya merkez bankası döviz rezervlerini savunmak için müdahaleli bant uygulamasına son vererek döviz kurunu dalgalanmaya bırakmıştır (Nasution, 1998: 447). Böylece Ağustos 1997'den bu yana Endonezya merkez bankası, serbest dalgalı döviz kuru sistemini benimsemiş ve

1999'da para politikası için bir çerçeve olarak enflasyon hedeflemesini uygulamaya koymuştur (Affandi ve Mochtar, 2013: 21).

Doğu Asya'daki ekonomik krizden en çok Endonezya etkilenmiştir. Ticaret dışı sektöre ve yüksek düzeyde koruma gerektiren imalat sanayilerine yapılan aşırı yatırım, krizin temel nedeni olmuştur. Endonezya'nın zayıf mali sistemi de krizi derinleştirmiştir. Kriz, Endonezya devlet başkanının görevden ayrılışı etrafında gelişen siyasi belirsizlikle daha da ağırlaşmıştır (Nasution, 1998: 447).

Endonezya ekonomisi, 1997-1998 Doğu Asya krizinden sonra merkantilist bir yaklaşım izlemiş ve bu durum daha sonra tutarlı cari işlemler fazlalarıyla sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, küresel finansal kriz döneminde ve sonrasında Endonezya net borç verenden net borç alan bir ülke konumuna düşmüştür. Ülke, küresel finansal krizden bu yana sürekli olarak en yüksek cari açık veren yükselen piyasa ekonomileri arasında yer almıştır (Garg ve Prabheesh, 2022: 2).

Doğu Asya krizinden bu yana hizmetler hesabının sürekli açık verdiği göz önüne alındığında, "cari hesabın değişmesine hangi bileşen neden oldu?" sorusunun cevabı dış ticaret dengesinde yatmaktadır. Veriler, Endonezya'nın Asya krizinden sonraki on yılda verdiği dış ticaret dengesi fazlasının esas olarak güçlü emtia ihracatıyla ilgili olduğunu göstermektedir (Affandi ve Mochtar, 2013: 21). Küresel mali krize giden yıllarda, Endonezya dahil birçok emtia ihraç eden yükselen piyasa ekonomisi hızlı ithalat büyümesinin cari hesap üzerindeki etkisini dengeleyen ticari kazançlar elde etmiştir. Ancak 2011'den itibaren emtia fiyatlarının düşmesi ve büyüme beklentilerinin daha da azalmasıyla süreç tersine dönmeye başlamıştır (Falianty, 2017: 132-54). Zayıf küresel ekonomik büyüme, Endonezya ihracatına olan talebin azalmasında etkili olmuştur. Ayrıca, küresel talepteki düşüş, birincil ürünler ihracat talebinin zayıflamasına yol açmış ve bunun sonucunda emtia ve madencilik ürünleri fiyatları da düşmüştür. Tarım ve petrol fiyatlarında da keskin düşüşler olmuş ve bununla uyumlu olarak, Endonezya ihracatının özellikle tarım, petrol, gaz ve maden sektörlerinde keskin bir düşüş yaşadığı görülmüştür (Basri ve Rahardja, 2010: 82). Öte yandan, emtia dışı ticaret dengesinde, ithalatın 2006'dan bu yana ihracatı aşmış olması, küçük fazlalığın büyüme eğilimi ile açığa dönüşmesine neden olmuştur. Bunun arkasında, özellikle imalat sektöründe ihracat performansının zayıflaması ve güçlü iç talep nedeniyle ithalatla yaşanan yüksek artışlar olmak üzere iki temel neden yatmaktadır (Affandi ve Mochtar, 2013: 21). Bunların yanı sıra niceliksel genişleme şoklarının da ödemeler dengesinin dinamikleri üzerinde bir miktar etkisi olmuştur. Endonezya'daki (çoğunlukla portföy girişlerinden oluşan) büyük sermaye girişlerinin zirve dönemleri ile

ABD'nin parasal genişleme politikası arasında güçlü bir ilişki vardır. Endonezya'da 2013 yılından sonra sermaye girişlerindeki düşüş eğilimi büyük ölçüde FED'in destekleyici para politikasından çıkışından etkilenmiştir (Falianty, 2017: 54).

2.4. Güney Afrika

Güney Afrika'da 1925 ve 1970'ler arasında ticaret politikası olarak geniş ölçüde ithal ikame stratejisi izlenmiştir. 1980'lerde ise ülkenin ihracat teşvik politikaları yoluyla ekonomiyi dışa açma girişimleri olmuştur. Güney Afrika, demokrasiye 1994 yılında geçmiş ve demokrasiye başarılı bir geçişin ardından, resmen küresel sisteme yeniden entegre olmaya başlamıştır (Chitiga vd., 2010: 104). Ülke, 2000 yılında uyguladığı esnek kur politikası ile birlikte para politikası rejimini enflasyon hedeflemesine çevirmiştir (Mtonga, 2011: 1).

1994 yılından bu yana, Güney Afrika, ithalat ve ihracatın katkısıyla güçlü bir şekilde artan GSYİH büyümesi ile küresel ekonomiye hızla yeniden entegre olmuştur. Ekonomi daha açık, daha üretken ve daha dışa dönük hale gelmiştir (Flatters and Stern, 2007: 1). 1980'lerde büyük sermaye çıkışları ve ekonomik sorunlarla birlikte ülkenin cari açıklarında artışlar yaşanmış ve ülke bu dönemde çekici olmayan bir yatırım hedefi olarak algılanmıştır. Ancak ülke, demokrasiye geçişten bu yana Afrika'nın önde gelen ekonomik gücü olarak itibarını artırmıştır. Sonuç olarak, ülkeye yapılan yabancı sermaye yatırımları giderek artış göstermeye başlamıştır. Eylül 2001'deki terör saldırılarının ardından yaşanan ekonomik gerilemeyle kısa bir süreliğine kesintiye uğrayan cari açık, ılımlı bir açığa dönüşmüştür (Draper vd., 2009: 4).

2006'ya gelindiğinde, Güney Afrika ekonomisi yerel analistlerin sözleryle "tarih yazmıştır". Reel GSYİH büyümesi 2005'te ortalama %4,9'a ulaşmış ve 1984'teki (kısa ömürlü) patlamadan bu yana en hızlı büyüme oranını görmüştür. Mevcut iş çevrimi yükselişi 79 aylık rekor bir seviyede ilerlemiştir. 2004 ve 2005 yıllarında, 37 yılda kaydedilen en düşük enflasyon oranları görülmüştür. Uzun vadeli faiz oranları 2005'in başlarında %7,3 ile 35 yılın en düşük seviyesini kaydetmiştir. 2005/6 mali yılı için bütçe açığı GSYİH'nin %0,5'i olarak tahmin edilmiş ve bu 25 yılın en düşük seviyesi olmuştur. Son olarak ödemeler dengesinin finans hesabı 98,4 milyar Rand ile o ana kadarki en büyük girişi kaydetmiştir. Tabii ki, bu net sermaye girişi 64,4 milyar Rand veya GSYİH'nin %4,2'si kadar büyük bir cari açığı finanse etmiş ve 2006'nın ilk çeyreğinde cari açık, GSYİH'nin %6,4'ü ile 1982'den bu yana en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Frankel vd., 2006: 8).

Güney Afrika'daki cari açık, büyük ölçüde güçlü iç talepten kaynaklanmaktadır. İthalat üzerinde en fazla baskıyı maden ürünleri, özellikle petrol oluşturmaktadır. Güçlü ham petrol ithalatı büyümesi, araçlar ve araç parçaları, ulaşım ekipmanları, televizyonlar ve diğer elektronik ekipmanlar gibi petrol dışı ithalatlardaki canlı büyüme ile sürdürülmüştür. Ancak, düşük faiz oranı ve güçlü iç talep nedeniyle düşük borçlanma maliyeti de daha güçlü sermaye oluşumunu teşvik etmiştir. Diğer taraftan Güney Afrika'daki cari hesap açığı, ağırlıklı olarak portföy akışları ve daha az ölçüde doğrudan yabancı yatırım (DYY) tarafından yönlendirilen yeterli sermaye hesabı girişleriyle finanse edilmektedir. Ancak risk, bu girişlerin oldukça spekülative olması ve küresel faaliyetler tarafından belirlenmesidir. 1997-98 Asya Krizi, gelişmekte olan ülkelere, bu akışların ne kadar "hassas" olduğu ve yatırımcıların sermayelerini bir gecede nasıl çekebilecekleri konusunda önemli bir ders olmuştur. Bu kapsamda sermaye girişlerindeki ani bir durma, yavaş küresel büyüme ve/veya emtia fiyatlarındaki bir düşüş Güney Afrika'nın nispeten yüksek cari açık nedeniyle artan kırılganlığını tetikleyebilecektir. Bu tetikleyicilerin sonucu, yatırım fırsatlarında ani bir düşüş olacak ve bu da yurt içi yatırım ve çıktıda bir düşüşle sonuçlanacak ve ülkeyi bir durgunluğa sürükleyebilecektir. Ancak Güney Afrika'nın güçlü makroekonomik temellerinin (esnek döviz kuru, nispeten küçük dış borç, yeterli rezerv pozisyonu ve güçlü bir bankacılık sistemi) bu olumsuzlukların gerçekleşmesi durumunda, en azından bir dereceye kadar söz konusu olumsuzlukların atlatılmasına yardımcı olması gerektiği düşünülmektedir (Kandiero, 2008: 5-11).

Küresel mali krizden bu yana, Güney Afrika'da genişletici bir makroekonomik politika uygulanmış, mali açıklar artmış ve kamu borcu kabaca üç katına çıkarken, reel politika faiz oranları genellikle düşük ve dönemin çoğu için negatif olmuştur. Kamu harcamalarının GSYİH'ye oranı önemli ölçüde artmıştır. Ancak kriz sonrası uygulanan genişletici makroekonomik politikalar, Güney Afrika'nın altında yatan büyüme sorunlarını ele almadıkları için büyümeyi ateşleyememiştir. Enflasyon 2018'e kadar nispeten yüksek (yaklaşık %5,5 ila %6) ve gelişmiş veya diğer gelişmekte olan ekonomilerdeki enflasyon oranlarının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Bu da doğrudan ticarete konu olan sektörlerde ihracat rekabet gücünü, üretkenliği ve istihdamı olumsuz etkilemiştir (Loewald, 2020: 2).

2.5. Türkiye

Türkiye'de 1980 yılına kadar (57 yıl) sanayileşme politikası olarak ithal ikamesi uygulanmıştır. Ancak uygulanan ithal ikamesi Türkiye'de

bilinçsiz bir şekilde ilerlemiştir. Bunun sonucu olarak ülkede negatif ithal ikamesine yol açılmış ve bir birimlik ithal ikamesi için daha fazla ithalatın yapılması gerekmiştir. Böylece üretimde kapasite kullanım oranı %50'lerin altına düşerken ithalatta bağımlılık artmış ve döviz sıkıntısı baş göstermiştir. Yerli ara ve yatırım malı üreten sanayi dallarının kurulamaması sonucunda ülkede 1970'li yılların sonunda büyük bir kronik ödemeler açığı görülmeye başlanmıştır. Kısacası izlenen yanlış sanayileşme stratejileri nedeniyle bu dönemde ekonominin döviz talebi artmış ve mevcut döviz arzıyla bu talebin karşılanamaması ekonominin büyük bir döviz darboğazı yaşamasına neden olmuştur. Yaşanan döviz darboğazını genişletmek amacıyla 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomide köklü dönüşümleri amaçlayan bir İstikrar Programı yürürlüğe girmiştir (Karluk, 2014: 276-277). 24 Ocak Kararları olarak ta bilinen bu istikrar programıyla birlikte ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli terk edilerek ihracata dayalı sanayileşme modeline geçilmiştir.

1980 İstikrar Programını para piyasalarında da tamamlayan ve onu doğal sonuçlarına götüren asıl önemli dönüşüm ise, 1989 yılında yaşanmış, yürürlüğe giren 32 sayılı kararla Türkiye ekonomisine gelen ve giden finansal sermaye hareketleri üzerindeki her türlü denetim ve sınırlama kaldırılmıştır. Bir yıl içinde de Türk Lirası konvertibl, yani yabancı paralarla serbestçe değiştirilebilir duruma gelmiştir. Bununla birlikte 1989 sonrasında serbest hale gelen sermaye hareketleri ile ani döviz hareketlerine bağlı olarak yaratılan enflasyonist ortamda kısa vadeli piyasa faizleri yükselmiş ve bu durum devlet bütçesinin faiz yükünü artırmıştır (Kepenek, 2012: 213 214).

Türkiye, 1980'den sonra izlemeye başladığı dışa açık kalkınma politikaları çerçevesinde ihracat ve ithalat hacminde göreceli artışlar sağlamıştır. Bu arada artan ihracat gelirleriyle dış borç anapara ve faizlerini yeniden düzenli bir şekilde ödeme olanağına kavuşmuş ve böylece dış kredi itibarı da yükselmiştir. Ayrıca kamu finansman açıklarının yüksek faizli borçlanma ile finanse edilmesi ve ulusal paranın aşırı değerlendirilmiş olarak sürdürülmesi dolayısıyla 1990 başlarından itibaren ülkeye önemli sayılabilecek hacimlerde sıcak para girişleri olmuştur. Ancak aşırı enflasyon, büyüyen dış açıklar ve artan kamu finansman dengesizliklerinin oluşturduğu güvensizlik ortamı içerisinde yabancı fonların ülkeyi terk etmeye başlaması karşısında hükümet, 5 Nisan 1994 Kararları olarak bilinen önlemler paketini uygulamaya koymak zorunda kalmıştır. Bu önlemlerle birlikte döviz kuru yüzde yüzlere varan oranlarda yükseltilmiş, faiz oranları artırılmış ve kamu harcamalarını kısıcı önlemler alınmıştır. Türkiye daha sonra ortaya çıkan Asya ve Rusya krizlerinden de olumsuz etkilenmiştir. 1997'de yaşanan Asya krizi, Türkiye'nin bu bölgeye olan ihracatının düşmesine neden olurken 1998 Rusya krizi, ülkeden önemli

miktarda sermayenin bir anda ülkeyi terk etmesi sonucunu doğurmuştur (Seyidoğlu, 2017: 728).

Sonuçta, 1990'lı yılların sonunda gelişen piyasa ekonomilerinde yaşanan sancılı dönemler, küresel ilişkiler ağında Türkiye'nin de olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Ancak Türkiye'de 2001 yılında Arjantin'le birlikte yaşanan kriz, Cumhuriyet tarihinin en ağır krizi olmuştur. Kaynağı ve temel yayılma nedeni finans sektörü olan 2001 krizinin yarattığı olumsuzlukları ortadan kaldırmak üzere "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" açıklanmıştır. Söz konusu programın ilk amacı finans sektörünün yeniden yapılandırılmasını sağlamak olmuştur (Yılmaz, 2009: 133).

2001 krizine girildiğinde hali hazırda IMF'nin programını uygulayan Türkiye, kriz sonrasında hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını da IMF'nin katkılarıyla hazırlamıştır. Söz konusu program, ekonomik birimlerin düzenlenmesinden yapısal reformlara, rekabetin güçlendirilmesinden özelleştirmeye kadar birçok alanda düzenlemeler öngörmüştür. Söz konusu düzenlemelerin hemen hepsi yaşama geçirilmiş ve Türkiye ekonomisinin bu dönemde güçlü bir ekonomi görünümü taşımasına önderlik etmiştir. Bu dönemde hem maliye politikası hem de para politikası sıkı biçimde uygulanmış ve ekonomik toparlanmaya öncülük etmiştir (Eğilmez, 2019: 232-233).

2001 yılı Şubat'ında iç siyasetin yarattığı gerilimin yüklendiği kur duvarı çökmüş ve bundan sonra kurların artık korunamayacağı bir esnek döviz kuru rejimine geçilmiştir. 2001 yılından sonra kurların politika faizi ile etkilendiği bir döneme girilmiştir. Dünya konjonktürünün etkisiyle Türkiye hem kurlarda istikrarı sağlamış hem de enflasyon ve faiz oranlarını tek haneye düşürmüştür. Eğer herhangi bir sebeple kurlarda bir tırmanma olursa Merkez Bankası faiz silahını kullanarak gerilimi azaltma yoluna gitmiştir (Ertürk, 2018: 232-233). Bununla birlikte Türkiye'de 2001 yılında Merkez Bankası'nın bağımsızlığı güçlendirilerek temel amacının "fiyat istikrarını sağlamak" olduğu vurgulanmıştır. Öncesinde 1990'lı yıllarda parasal hedefleme ve 2000 yılında ise döviz kuru hedeflemesi rejimini yürüten Merkez Bankası 2002-2005 yıllarında örtük enflasyon, 2006-2010 yılları arasında açık enflasyon hedeflemesi rejimini yürütmüş, 2011 sonrasında ise esnek enflasyon hedeflemesi rejimini sürdürmüştür (Durmuş, 2020: 88).

2001 krizi sonrasında makroekonomik istikrarı sağlayacak yapısal reformlarla birlikte uygulamaya konulan sıkı para ve maliye politikaları, ekonomide güven ve istikrarı büyük ölçüde sağlamıştır. 2002-2007 döneminde Türkiye'de, küresel ortamın da desteği ile yüksek büyüme

oranları gerçekleşmiş, üretim ve ihracat artarken enflasyon oranları düşmüş, mali disiplin göreceli de olsa sağlanmıştır. Yapısal olarak büyüme dönemlerinde cari açığı da artan Türkiye ekonomisinde, 2008 krizi öncesi dönemde küresel likidite bolluğu sayesinde finansman sorunu yaşanmamıştır (Acar, 2013: 17). Başka bir anlatımla 2000’li yılların bütçe disiplini, cari açıkta sağlanamamıştır. AB standartlarında en iyi bütçe disipliniyle götürülen ekonomi, sürekli cari açık problemiyle yaşamak zorunda kalmıştır (Ertürk, 2018: 233).

IMF ile Ortak Program 2008 yılı mayıs ayında sona ermiştir. Bundan sonrasında Türkiye kendi programını uygulamaya koymuştur. Ancak o tarihten sonra ekonomide yeniden bozulmalar başlamıştır. Bunun başlangıç sebebi ise 2008 küresel krizi olmuştur. Krizin etkileri 2009 yılında hissedilmiş ve Türkiye ilk kez böyle bir krizden IMF desteği olmadan çıkmayı başarmıştır. 2008-2013 arası dönemde Türkiye, küresel krizin etkisiyle önce bozulan sonra küresel piyasaya çıkan bol likidite sayesinde toparlanan bir ekonomik gidişi yaşamıştır. 2013 sonrasında ise büyümede başlayan ivme kaybına paralel olarak enflasyonda da artış başlamış ve özellikle 2017’de hükümetin uyguladığı büyüme yanlısı vergi indirimleri ve teşviklerin etkisiyle enflasyon daha da hızlanmıştır (Eğilmez, 2019: 235-236).

3. KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİNİN KIRILGANLIK GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Kırılğan Beşli ülkelerinin kırılğanlık göstergeleri olarak, özellikle bu ülkelerde görülen ulusal para birimlerindeki yüksek değer kaybına, yüksek enflasyon oranlarına, büyüme performanslarındaki istikrarsızlıklara, yüksek cari işlemler açıklarına ve sermaye akışlarındaki belirsizliklere vurgu yapılmaktadır. Bu kapsamda söz konusu göstergeler üzerinden bu beş ülke karşılaştırılmıştır.

Tablo 1’de Kırılğan Beşli ülkelerinin 2008-2020 dönemine ait döviz kuru oranlarına yer verilmiştir. Tablodan görüleceği üzere 2009 yılından sonra özellikle 2010 yılında, Kırılğan Beşli ülkelerinin para birimlerinin küresel piyasaya çıkan bol likidite sayesinde dolar karşısında değerlendirildiği, ancak küresel krizin etkisini yitirmeye başladığı ve küresel likidite musluğunun kısılmaya başladığı 2013 yılıyla birlikte ulusal para birimlerinin değer kayb ettikleri görülmektedir. 2012 yılından 2020 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak dolar karşısında Brezilya Reali %165, Hindistan Rupisi %39, Endonezya Rupiahı %55, Güney Afrika Randı %100 ve Türk Lirası %289 değer kaybetmiştir. Dolar karşısında ulusal para birimlerinin bu kadar değer kaybetmesi, söz konusu ekonomilerin

kırılganlıklarını ve uluslararası fonlara olan bağımlılıklarının ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: ABD Doları Başına Yerel Para Birimi, Dönem Ort.-Kırılgan Beşli Ülkeleri

Yıl	Brezilya	Hindistan	Endonezya	Güney Afrika	Türkiye
2008	1.83	43.51	9,698.96	8.26	1.30
2009	2.00	48.41	10,389.94	8.47	1.55
2010	1.76	45.73	9,090.43	7.32	1.50
2011	1.67	46.67	8,770.43	7.26	1.67
2012	1.95	53.44	9,386.63	8.21	1.80
2013	2.16	58.60	10,461.24	9.66	1.90
2014	2.35	61.03	11,865.21	10.85	2.19
2015	3.33	64.15	13,389.41	12.76	2.72
2016	3.49	67.20	13,308.33	14.71	3.02
2017	3.19	65.12	13,380.83	13.32	3.65
2018	3.65	68.39	14,236.94	13.23	4.83
2019	3.94	70.42	14,147.67	14.45	5.67
2020	5.16	74.10	14,582.20	16.46	7.01

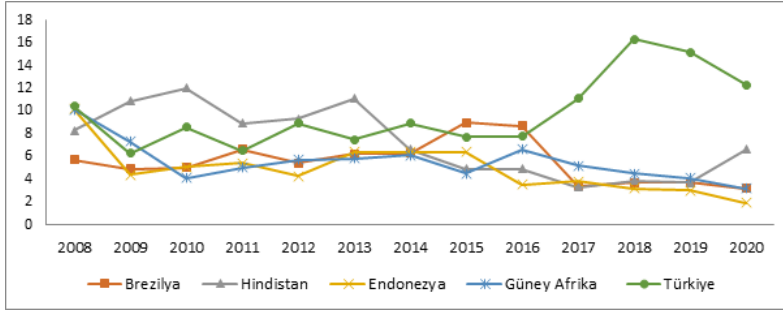
Kaynak: IMF (International Financial Statistics)

Üretimde ithal girdi kullanımının yüksek olduğu ülkelerde kurların yükselmesi, ithal girdilerin fiyatlarını ulusal para cinsinden artırarak üretim maliyetlerinin artmasına ve sonuçta bir maliyet enflasyonunun doğmasına neden olabilmektedir. Diğer taraftan enflasyon, üretimin talebi karşılayamaması durumunda; başka bir ifadeyle aşırı talepten kaynaklanabilmekte ve bunun sonucunda bir talep enflasyonu ortaya çıkabilmektedir. Uygulanan genişletici para ve maliye politikaları, talep artışıyla sonuçlanabilmektedir.

Şekil 1’de Kırılgan Beşli ülkelerinin 2008-2020 dönemine ait enflasyon oranlarına yer verilmiştir. İlgili ülkelerin enflasyon verileri incelendiğinde yaşanan enflasyon üzerinde kur artışı etkisini görmek oldukça güçtür. Zira ilgili ülkelerin para birimlerinin dolara karşı bazı istisnai yıllar dışında sürekli değer kaybetmesine karşılık, Türkiye dışındaki diğer ülkelerde enflasyon oranlarının genellikle tek hanelerde seyrettiği görülmektedir. Bununla birlikte genel bir değerlendirme yapılacak olunursa, Kırılgan Beşli ülkelerinde enflasyonun dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2013 yılına kadar en yüksek enflasyonun genellikle Hindistan’da yaşandığı, ancak bu tarihten sonra düşüş trendine girdiği görülmektedir. Türkiye’de ise 2016 yılı sonrasında, uygulanan büyüme yanlısı vergi indirimleri ve teşviklerin etkisiyle enflasyonun artış tren-

dine geçtiği, tek hanelerden çift hanelere kadar çıktığı görülmektedir.

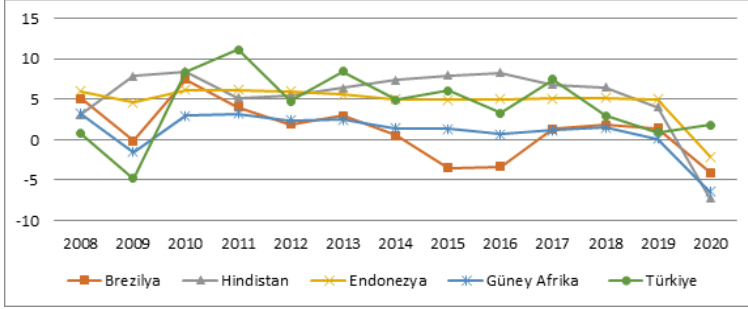
Şekil 1: Enflasyon Oranı (Tüketici Fiyatları, % Yıllık)- Kırılğan Beşli Ülkeleri

Kaynak: The World Bank (Data Bank-World Development Indicators)

Şekil 2’de Kırılğan Beşli ülkelerinin 2008-2020 dönemine ait yıllık büyüme oranları gösterilmiştir. Veriler incelendiğinde Endonezya haricinde söz konusu ülkelerde Morgan Stanley’in raporunda ifade edilenleri destekler nitelikte istikrarlı bir büyümenin yakalanamadığı görülmektedir. Özellikle Brezilya ve Güney Afrika ülkelerinin ekonomik büyüme performanslarının, gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirildiğinde oldukça düşük seyrettiği söylenebilir. Şekilde göze çarpan bir başka nokta ise, küresel ekonomik krizin etkilerinin çok derinden hissedildiği 2009 yılında Hindistan ve Endonezya haricindeki diğer ülkelerde yaşanan negatif büyüme oranlarıdır. Ayrıca şekilden Brezilya ekonomisinin 2011-2014 döneminde büyüme performansının oldukça düştüğü, 2015-2016 döneminde ise arka arkaya ekonominin küçüldüğü görülmektedir. Benzer bir durum 2019 yılında başlayan ve hızla tüm dünyayı etkisi altına alan “Covid-19” salgını sonrasında da yaşanmıştır. Salgının etkilerinin çok ciddi bir şekilde yaşandığı 2020 yılında Türkiye’nin büyüme performansının oldukça düştüğü (%1,8) görülmekle birlikte diğer ülkelere ekonomiler küçülmüştür. Genel bir karşılaştırma yapmak gerekirse Kırılğan Beşli ülkeleri arasında Brezilya ve Türkiye, oldukça istikrarsız bir ekonomik büyüme performansı göstermiştir.

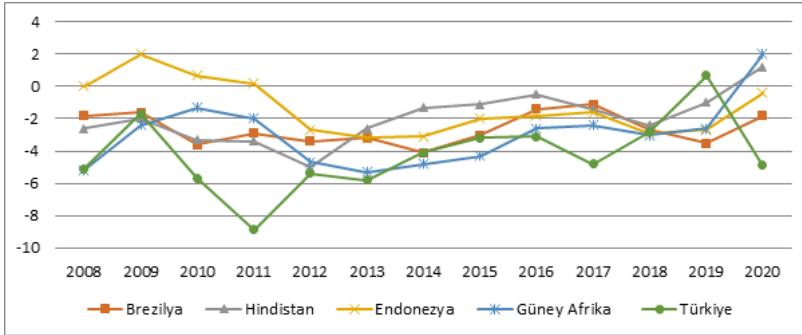
Şekil 2: GSYİH Büyüme Oranları (% Yıllık)-Kırılğan Beşli Ülkeleri

Kaynak: The Word Bank (Data Bank-World Development Indicators)

Şekil 3'te Kırılğan Beşli ülkelerinin 2008-2020 dönemine ait cari işlemler dengesinin GSYİH'ye oranı verilmiştir. Şekil incelendiğinde Endonezya'nın 2008 yılından 2011'e kadar cari fazla vermesinin dışında söz konusu ülkelerin 2019 yılına kadar cari açık verdiği ve bu açıkların oldukça dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2019 yılına gelindiğinde Türkiye, 2020 yılında ise Hindistan ve Güney Afrika cari fazla vermişlerdir. Genel bir karşılaştırma yapmak gerekirse Kırılğan Beşli ülkeleri arasında Güney Afrika ve Türkiye'nin cari açık yönünden oldukça kırılğan bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 3: Cari İşlemler Dengesi (% GSYİH)-Kırılğan Beşli Ülkeleri

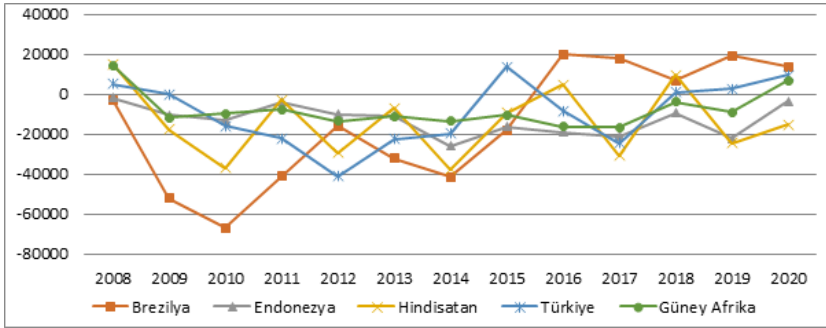

Kaynak: The Word Bank (Data Bank-World Development Indicators)

Son olarak sermaye akışlarındaki belirsizliklerin ortaya konulması adına Şekil 4'te Kırılğan Beşli ülkelerinin 2008-2020 dönemine ait portföy yatırım değerleri gösterilmiştir. 2008 yılında Brezilya ve Endonezya'da düşük düzeyde net sermaye girişleri görülürken Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye net sermaye çıkışları yaşamıştır. Benzer bir durum "Covid-19" sürecinde de yaşanmış ve 2020 yılında Brezilya, Güney Afrika ve Türkiye net sermaye çıkışları ile karşı karşıya kalırken diğer ülkelere net sermaye girişleri azalmıştır. Brezilya ekonomisine 2016 yılına kadar net sermaye girişi olmuş ancak 2014-2016 ekonomik durgunluk döneminin

yansıması olarak 2015 sonrası dönemde ülkeden net sermaye çıkışları görülmüştür. 2008 krizi sonrası dönem incelendiğinde dönem boyunca net sermaye giriş ve çıkışlarında yüksek dalgalanmalar görülmüştür. Genel bir karşılaştırma yapıldığında Brezilya, Türkiye ve Hindistan'ın portföy yatırımları konusunda oldukça kırılgan bir yapıya sahip oldukları görülmektedir.

Şekil 4: Portföy Yatırım, Net (Milyon \$)- Kırılgan Beşli Ülkeleri

Kaynak: The World Bank (Data Bank-World Development Indicators)

4. SONUÇ

Türkiye, Endonezya ve Güney Afrika ülkeleri 1980'li yıllarda Brezilya ve Hindistan ise 1990'lı yılların başında ithal ikameci sanayileşme politikalarını terk ederek serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmışlardır. 1990'lı yıllar, özellikle Asya (1997) ve Rusya (1998) ekonomilerinde yaşanan krizlerin etkisiyle bu ülkeler için oldukça sancılı geçmiştir. 2001 terör saldırısından 2008 küresel krize kadarki süreçte ülkeler genellikle kendi iç konjonktürlerine bağlı ekonomik gidişatlarını sürdürmüşlerdir. Ancak 2008 krizi sonrası uygulanan küresel politikalar bu ülkeleri benzer bir ekonomik yapıya dönüştürmüştür. 2009 yılından sonra, Kırılgan Beşli ülkelerinin para birimlerinin küresel piyasaya çıkan bol likidite sayesinde dolar karşısında değerlendirildiği, ancak küresel krizin etkisini yitirmeye başladığı ve küresel likidite musluğuunun kısılmaya başladığı 2013 yılıyla birlikte ulusal para birimlerinin değer kaybettikleri görülmüştür. Parasal genişleme döneminin etkisiyle 2009 sonrasında bu ülkelerin ekonomik büyüme performanslarında iyileşmeler görülürken cari açık göstergelerinde bozulmalar yaşanmış hatta Türkiye ekonomisinde cari açığın GSYİH'ye oranı 2011 yılında %9 seviyelerine kadar çıkmıştır. Küresel krizlerin olumsuz etkileri, Kırılgan Beşli ülkelerinin özellikle ekonomik büyüme performanslarına yansımıştır.

Ülke bazında değerlendirmek gerekirse incelenen dönemde Brezilya

ekonomisinde gerek yurtiçi gerekse küresel düzeyde yaşanan ekonomik krizlerin etkisi dönem boyunca görülmektedir. Kriz dönemlerinde Brezilya ekonomisi küçülmüş, ülkenin cari açığı (% GSYİH) daralmış ve ülkeden sıcak para çıkışları yaşanmıştır. Buna karşın fiyat istikrarında ciddi bir değişim yaşanmamış ve enflasyon oranları tek hanelerde seyretmiştir. İlgili dönemde, sermaye akımlarındaki belirsizlikler ve büyüme performansında yaşanan istikrarsızlık ülkenin temel kırılganlık göstergeleri olarak kabul edilebilir. Hindistan ekonomisinde ise kriz dönemleri dışında büyüme performansında ciddi bir bozulma yaşanmamış ve yüksek büyüme oranları yakalanmıştır. Düşük cari açığın (% GSYİH) yanı sıra 2013 sonrasında enflasyon tek hanelere düşürülmüş ve fiyat istikrarı sürdürülmüştür. Buna karşın ilgili dönemde ülke, sermaye akımlarındaki yüksek belirsizlikler nedeniyle oldukça kırılgan bir yapı sergilemiştir. Endonezya ekonomisinin büyüme performansı (2020 yılı hariç) %5 civarında istikrarlı bir eğilim göstermiştir. 2008 sonrası dönemde enflasyon tek hanelere düşürülmüş ancak cari açık (% GSYİH) kötüleşmiştir. Bununla birlikte küresel kriz dönemleri de dahil olmak üzere dönem boyunca düşük düzeyde de olsa ülkeye net sermaye girişleri devam etmiştir. Güney Afrika'nın ekonomik göstergelerinde ise küresel kriz dönemleri dışında ciddi ölçüde bir bozulma görülmemektedir. Ülkede tek haneli enflasyon yaşanırken ülkeye gelen sıcak para akımları düşük olmakla birlikte istikrarlı bir yapıdadır. Buna karşın ülkenin ekonomik büyüme performansı nispeten düşük, cari açığı (% GSYİH) ise yüksek düzeylerde seyretmiştir. Son olarak Türkiye ekonomisi, kriz dönemleri dışında nispeten yüksek ancak oldukça istikrarsız bir ekonomik büyüme performansı göstermiş ve ülkenin cari açığı (%GSYİH) yüksek seviyeleri görmüştür. Diğer ülkelerde enflasyon oranları düşerken Türkiye'nin enflasyon oranları özellikle 2016 sonrası dönemde tek hanelerden çift hanelere çıkmıştır. Ayrıca 2012 sonrası dönemde ülkeye gelen sıcak para miktarında ciddi düşüşler görülmekle birlikte bazı yıllarda net sermaye çıkışları yaşanmıştır.

Sonuç olarak Kırılgan Beşli ülkeleri arasında Morgan Stanley'in raporunda (2013) belirtilen tüm kırılganlık göstergelerine sahip olan ülkenin, Türkiye olduğu görülmektedir. Bu dönemde Türkiye ekonomisi yüksek enflasyon, yüksek cari açık, sermaye akımlarındaki belirsizlikler ve büyüme performansındaki istikrarsızlık nedeniyle oldukça kırılgan bir ekonomik yapı ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Acar, F. (2013). Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001-2013). ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, 1(2), 15-32.
- Affandi, Y. ve Mochtar, Y. (2013). Current Account and Real Exchange Rate Dynamics in Indonesia. *Procedia Economics and Finance* 5, 20-29.
- Aswicahyono, H. vd. (2010). Industrialisation after a Deep Economic Crisis: Indonesia. *The Journal of Development Studies*, 46(6), 1084-1108.
- Averbug, A. (2002). The Brazilian Economy in 1994–1999: from the Real Plan to Inflation Targets. *World Economy*, 25(7), 925-944.
- Basri, M. C. ve Rahardja, S. (2010). The Indonesian Economy amidst the Global Crisis-Good Policy and Good Luck. *ASEAN Economic Bulletin*, 27(1), 77-97.
- Borodina, S. ve Shvyrkov, O. (2010). Investing in BRIC Countries: Evaluating Risk and Governance in Brazil, Russia, India, and China. McGraw-Hill, New York.
- Chitiga, M. vd. (2010). Case Study: A Gender-focused Macro-Micro Analysis of the Poverty Impacts of Trade Liberalization in South Africa. *International Journal Of Microsimulation*, 3(1), 104-108.
- Dhar, B. ve Rao, K. S. C. (2014). India's Current Account Deficit Causes and Cures. *Economic and Political Weekly*, 49(21), 41-45.
- Draper, P. (2009). Global Financial Crisis, Protectionism and Current Account Deficit South Africa on the Brink?. *Working Papers on Global Financial Markets*, No: 8.
- Dua, P. ve Sen, P. (2006). Capital flow Volatility and Exchange Rates: The Case of India, Central for Development Economics, Department of Economics, Working Paper No. 144, 1-38.
- Durmuş, S. (2020). Türkiye Ekonomisinde Makroekonomik Sorunlar. Ekin Yayınevi, Bursa.
- Erdem, M. S. (2019). Kırılgan Beşli Ülkeleri Borsa Endeks ve Döviz Kuru Getirileri Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (3), 679-697.
- Eğilmez, M. (2019). Türkiye Ekonomisi. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ertürk, E. (2018). Döviz Ekonomisi (Dışa Açık Ekonomide Kur-Faiz İlişkileri ve Ekonomik Denge). Ekin Yayınevi, Bursa.
- Falianty, T. (2017). Balance of Payment Dynamic in Indonesia and the Structure of Economy. *Economics and Finance in Indonesia*, 63(1), 53-80.
- Fayaz, M. ve Sandeep, K. B. (2016). Trends, Patterns and Determinants of Indian Current Account Deficit. *Applied Econometrics and International Development*, 16 (1), 167-186.
- Ferrari-Filho, F. ve Paula, L. F. D. (2003). The Legacy of the Real Plan and An Alternative Agenda for the Brazilian Economy. *Investigación económica*, 62(244), 57-92.

- Ferreira P. C. ve Rossi J. L. (2003). New Evidence from Brazil on Trade Liberalization and Productivity Growth. *International Economic Review*, 44 (4), 1383-1405.
- Flatters, F. ve Stern, M. (2007). Trade and Trade Policy in South Africa: Recent Trends and Prospects. *Development Network Africa*.
- Frankel, J., vd. (2006). South Africa: Macroeconomic Challenges after a Decade of Success. *CID Working Paper No: 133*, 2-91.
- Garg, B. ve Prabheesh K.P. (2022). Is Indonesia's Current Account Balance Optimal? Evidence From An Intertemporal Approach. *Bulletin of Monetary Economics and Banking*, 1-18.
- Holland, M. ve Vieira, F. (2009). Exchange Rate Dynamics in Brezil. *Escola de Economia de São Paulo da Fundação Getulio Vargas (FGV-EESP), Texto Para Discussão 210*, 1-26.
- IMF, International Financial Statistics, <https://www.imf.org/en/Data>
- Kandiero, T. (2008). Current Account Situation in South Africa: Issues to Consider. *Economic Research Working Paper, No 90*.
- Karakurt, B, vd. (2015). Makroekonomik Kırılğanlık: Türkiye ve Şangay Beşlisi Karşılaştırması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 283-307.
- Karluk, S. R. (2014). Türkiye Ekonomisi-Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Yapısal Dönüşüm. *Beta Yayıncılık, İstanbul*.
- Kepenek, Y. (2012). Türkiye Ekonomisi. *Remzi Kitabevi, İstanbul*.
- Khandelwal, A. ve Topalova, P. (2010). Trade Liberalization and Firm Productivity: The Case of India. *The Review of Economics and Statistics*, 1-29.
- Krishna, P. ve Mitra, D. (1998). Trade Liberalization, Market Discipline and Productivity Growth: New Evidence from India. *Journal of Development Economics*, 56(2), 447-462.
- Loewald, C. vd. (2020). Macroeconomic policy options for a savings constrained economy: the case of South Africa. *ERSA Policy Bulletin*.
- Mtonga, E. (2011). Did it matter? Monetary Policy Regime Change and Exchange Rate Dynamics in South Africa. *Working Paper*, 1-62.
- Nagy, S. G. ve Riez, J. (2018). Economic Crisis in Brazil: Its Roots, Causes and Scenarios. *KKI Studies-Series of the Institute for Foreign Affairs and Trade*, 3-25.
- Nasution, A. (1998). The Meltdown of the Indonesian Economy in 1997-1998: Causes and Responses. *Seoul Journal of Economics*, 11(4), 447-482.
- Saluja, M. S. vd. (2013). A Cointegration and VECM Approach in Explaining Relationship of FDI with Current and Capital Account of India. *International Journal of Advance Research in Computer Science and Management Studies*, 1(6), 1-6.
- Sangvikar, B. vd. (2019). Survival from the Balance of Payment Crisis: Implications from the Challenges Faced by India. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*, 8 (2S11), 3769- 3775.

- Santarcángelo, J. E. vd. (2017). Industrial Policy in Argentina, Brazil, Chile and Mexico: A Comparative Approach. *Revue Interventions économiques*, 59, 109-231.
- Seyidoğlu, H. (2017). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*. Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- The World Bank, World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/>
- Vartanian, P. R. ve Garbe, H. S. (2019). The Brazilian Economic Crisis during the Period 2014-2016: Is There Precedence of Internal or External Factors?. *Journal of International and Global Economic Studies*, 12(1), 66-86.
- Wolters, M. E. vd. (2013). The Effects of the Global Financial Crisis on Brazilian Banking Efficiency. *Innovar: Revista de Ciencias Administrativas Sociales*, 24(53), 23-39.
- Yılmaz, M. (2009). *Küresel Rekabette Büyüme Dinamikleri*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Bölüm 7

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE ÖRGÜTSEL İKLİMİN STRATEJİK YÖNETİM AÇISINDAN ÖNEMİ

*Ayşen Berberoğlu Faculty of Business Administration,
University of Mediterranean Karpasia*

aysen.berberoğlu@akun.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0073-9035

*Burak Demir Lecturer University of Mediterranean
Karpasia Institute of Social Sciences*

burak.demir@akun.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5666-359X

Özet

Bu bölümde, örgütsel bağlılık ve örgütsel iklimin stratejik yönetim perspektifinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Günümüzün rekabetçi iş ortamında, örgütlerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmeleri için insan kaynaklarının stratejik değerini anlamaları ve bu kaynakları etkili bir şekilde yönetmeleri kritik önem taşımaktadır. Örgütsel bağlılık ve örgütsel iklim, bu bağlamda organizasyonların stratejik hedeflerine ulaşmalarında kilit rol oynayan faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu bölümde, söz konusu kavramların teorik temelleri, stratejik yönetime etkileri ve güncel araştırma bulguları detaylı olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel bağlılık, örgütsel iklim, stratejik yönetim, insan kaynakları, rekabet avantajı

1. Giriş

21. yüzyılın dinamik ve belirsizliklerle dolu iş ortamında, örgütler sürdürülebilir başarı için geleneksel yönetim yaklaşımlarının ötesinde stratejik perspektifler geliştirmek zorundadır. Porter'ın (1985) rekabet stratejileri teorisinden bu yana, stratejik yönetim alanında yaşanan gelişmeler, insan kaynaklarının örgütsel performans üzerindeki etkisini daha net bir şekilde ortaya koymuştur. Barney (1991) tarafından geliştirilen Kaynak Temelli Görüş (Resource-Based View), örgütlerin sahip olduğu nadir, değerli, taklit edilmesi zor ve ikame edilemeyen kaynaklarının sürdürülebilir rekabet avantajı sağladığını vurgulamaktadır.

Bu teorik çerçeve içerisinde, örgütsel bağlılık ve örgütsel iklim kavramları, insan kaynaklarının stratejik değerini ortaya çıkaran temel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Meyer ve Allen'in (1991) üç bileşenli örgütsel bağlılık modelinden günümüze kadar yapılan araştırmalar, çalışanların örgütlerine olan bağlılıklarının organizasyonel çıktılar üzerinde güçlü etkiler yarattığını göstermektedir. Benzer şekilde, Litwin ve Stringer (1968) tarafından kavramsallaştırılan örgütsel iklim teorisi, örgüt içi çevresel faktörlerin çalışan davranışları ve performansı üzerindeki etkilerini açıklamada önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Güncel literatür incelendiğinde, bu iki kavramın stratejik yönetim süreçleri ile yakın ilişki içinde olduğu ve örgütsel etkinliği artırmada kritik rol oynadığı görülmektedir. Özellikle dijital dönüşüm, uzaktan çalışma modelleri ve sürdürülebilirlik gibi çağdaş konuların öne çıktığı günümüzde, örgütsel bağlılık ve iklimin stratejik önemini yeniden değerlendirmek gerekli hale gelmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Örgütsel Bağlılık Kavramı ve Boyutları

Örgütsel bağlılık, çalışanların örgütleriyle kurdukları psikolojik bağ ve bu bağın güçlülük derecesi olarak tanımlanmaktadır (Mowday, Steers ve Porter, 1979). Bu kavram, örgütsel davranış literatüründe uzun yıllardır incelenen ve çok sayıda araştırmaya konu olan temel konulardan biridir.

Meyer ve Allen (1991) tarafından geliştirilen üç bileşenli model, örgütsel bağlılığın en yaygın kabul gören teorik çerçevesini oluşturmaktadır:

Duygusal Bağlılık (Affective Commitment): Çalışanın örgüte karşı hissettiği duygusal yakınlık ve özdeşleşme düzeyidir. Bu tür bağlılığa sahip çalışanlar, örgütte kalmayı tercih ederler çünkü gerçekten istemektedirler. Duygusal bağlılık, örgütsel değerlerle uyum, işin anlamlılığı ve olumlu çalışma deneyimleri ile güçlenir (Meyer, Stanley, Herscovitch ve Topolnysky, 2002).

Devam Bağlılığı (Continuance Commitment): Çalışanın örgütten ayrılmanın maliyetlerini değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkan bağlılık türüdür. Bu bağlılık, çalışanın örgütte yaptığı yatırımları kaybetme korkusu veya alternatif iş fırsatlarının kısıtlılığı nedeniyle oluşur (Becker, 1960).

Normatif Bağlılık (Normative Commitment): Çalışanın örgütte kalma konusunda hissettiği ahlaki yükümlülük ve sorumluluk duygusuna dayanır. Bu tür bağlılık, örgütün çalışana sağladığı faydalar karşılığında hissedilen minnet duygusu ile ilişkilidir (Wiener, 1982).

Son dönemde yapılan araştırmalar, bu üç boyutun birbirinden bağımsız olmadığını ve çalışanların aynı anda birden fazla bağlılık türünü deneyimleyebileceğini göstermektedir. Gellatly, Meyer ve Luchak (2006), bağlılık profillerinin çalışan davranışları üzerinde farklı etkiler yarattığını ortaya koymuştur.

2.2. Örgütsel İklim Kavramı ve Bileşenleri

Örgütsel iklim, çalışanların örgüt içi çevreyi nasıl algıladıklarına ilişkin paylaşılan algıların toplamı olarak tanımlanmaktadır (Reichers ve Schneider, 1990). Bu kavram, örgüt üyelerinin davranışlarını etkileyen çevresel faktörlerin psikolojik temsiliyi ifade eder.

Litwin ve Stringer (1968) tarafından geliştirilen klasik model, örgütsel

iklimi dokuz boyutta ele almaktadır:

1. Yapı (Structure): Örgütsel kurallar, prosedürler ve politikaların netliği
2. Sorumluluk (Responsibility): Çalışanların karar verme özgürlüğü ve inisiyatif alma düzeyi
3. Ödül (Reward): Başarının tanınması ve ödüllendirilmesi
4. Risk (Risk): Örgütsel risk alma toleransı ve yenilikçi davranışlara destek
5. Sıcaklık (Warmth): İnsan ilişkilerinin kalitesi ve dostluk atmosferi
6. Destek (Support): Yönetimden gelen yardım ve rehberlik
7. Standartlar (Standards): Performans beklentileri ve mükemmellik arayışı
8. Çatışma (Conflict): Farklı görüşlerin ifade edilebilmesi ve yapıcı tartışma ortamı
9. Kimlik (Identity): Örgüte aitlik hissi ve gurur

Güncel araştırmalar, örgütsel iklim kavramının daha spesifik boyutlarda ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Örneğin, güvenlik iklimi (Zohar, 1980), hizmet iklimi (Schneider, White ve Paul, 1998) ve yaratıcılık iklimi (Amabile, Conti, Coon, Lazenby ve Herron, 1996) gibi özel iklim türleri geliştirilmiştir.

2.3. Stratejik Yönetim Perspektifi

Stratejik yönetim, örgütlerin uzun vadeli rekabet avantajı elde etmek için kaynaklarını nasıl yapılandırması ve yönlendirmesi gerektiğine odaklanan bir yönetim disiplini (Grant, 2016). Bu perspektiften bakıldığında, örgütsel bağlılık ve iklim, stratejik kaynaklar olarak değerlendirilmektedir.

Wright, McMahan ve McWilliams (1994) tarafından geliştirilen Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi (SIKY) yaklaşımı, insan kaynaklarının stratejik değerini vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre, çalışanların bilgi, beceri ve tutumları, örgütün stratejik hedeflerine ulaşmasında kritik rol oynamaktadır.

Huselid (1995) tarafından yapılan öncü çalışma, yüksek performanslı iş sistemlerinin örgütsel performans üzerinde pozitif etkiler yarattığını göstermiştir. Bu sistemlerin temelinde, çalışanların örgüte bağlılığını artıran ve olumlu örgütsel iklim yaratan uygulamalar yer almaktadır.

3. Literatür Taraması

3.1. Örgütsel Bağlılık ve Stratejik Yönetim İlişkisi

Örgütsel bağlılığın stratejik yönetim açısından önemi, son otuz yılda yapılan çok sayıda ampirik araştırma ile desteklenmiştir. Mathieu ve Zajac (1990) tarafından yapılan meta-analiz çalışması, örgütsel bağlılığın çalışan performansı, işten ayrılma niyeti ve devamsızlık gibi önemli örgütsel çıktılarla güçlü ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuştur.

Riketta (2002) tarafından gerçekleştirilen güncellenmiş meta-analiz, duygusal bağlılığın özellikle iş performansı ve örgütsel vatandaşlık davranışları ile güçlü pozitif korelasyonlar gösterdiğini bulmuştur. Bu bulgular, duygusal bağlılığın stratejik insan kaynağı olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Son dönemde yapılan çalışmalar, örgütsel bağlılığın yalnızca bireysel düzeyde değil, takım ve örgüt düzeyinde de stratejik etkiler yarattığını göstermektedir. Klein, Molloy ve Brinsfield (2012), bağlılığın çok düzeyli doğasını vurgulamış ve örgütsel düzeyde bağlılığın kolektif performans üzerindeki etkilerini araştırmışlardır.

Dijital çağın getirdiği değişimler bağlamında, Meyer ve Maltin (2010), örgütsel bağlılığın değişim yönetimi süreçlerindeki rolünü incelemiştir. Araştırma bulguları, yüksek düzeyde duygusal bağlılığa sahip çalışanların örgütsel değişim girişimlerini daha fazla desteklediğini göstermektedir.

3.2. Örgütsel İklim ve Stratejik Performans

Örgütsel iklimin stratejik performans üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar, bu kavramın örgütsel etkinlik açısından kritik önemde olduğunu göstermektedir. Denison (1990) tarafından yapılan çalışma, katılımcı kültür ve iklime sahip örgütlerin finansal performanslarının daha yüksek olduğunu bulmuştur.

Patterson ve diğerleri (2005) tarafından gerçekleştirilen kapsamlı araştırma, örgütsel iklimin çalışan refahı ve örgütsel performans üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bulgular, olumlu örgütsel iklimin çalışan

memnuniyeti, bağlılığı ve performansını artırdığını göstermektedir.

Yaratıcılık ve inovasyon açısından değerlendirildiğinde, Anderson ve West (1998) tarafından geliştirilen Takım İklimi Envanteri, destekleyici iklimin yaratıcı performans üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymuştur. Bu bulgular, örgütsel iklimin inovasyon stratejileri açısından stratejik bir kaynak olduğuna işaret etmektedir.

Güncel araştırmalar, dijital dönüşüm süreçlerinde örgütsel iklimin rolünü vurgulamaktadır. Vial (2019), dijital dönüşümün başarısının büyük ölçüde örgütsel kültür ve iklim faktörlerine bağlı olduğunu ifade etmektedir.

3.3. Örgütsel Bağlılık ve İklim Arasındaki İlişki

Örgütsel bağlılık ve iklim arasındaki ilişki, örgütsel davranış literatüründe önemli bir araştırma alanını oluşturmaktadır. Moran ve Volkwein (1992), örgütsel iklimin çalışan tutumları üzerindeki etkilerini incelemiş ve olumlu iklim algısının örgütsel bağlılığı güçlendirdiğini bulmuştur.

Bishop ve Scott (2000) tarafından yapılan çalışma, destekleyici örgütsel iklimin çalışanların duygusal bağlılığını artırdığını göstermiştir. Bu bulgu, iklim faktörlerinin bağlılık geliştirme sürecindeki rolünü ortaya koymaktadır.

Son dönemde yapılan meta-analitik çalışmalar, bu iki kavram arasındaki ilişkinin karmaşık ve çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Kuenzi ve Schminke (2009), örgütsel iklim türlerinin farklı bağlılık boyutları üzerinde değişen etkiler yarattığını bulmuştur.

4. Örgütsel Bağlılığın Stratejik Önemi

4.1. Rekabet Avantajı Kaynağı Olarak Örgütsel Bağlılık

Kaynak Temelli Görüş perspektifinden değerlendirildiğinde, örgütsel bağlılık VRIN (Valuable, Rare, Inimitable, Non-substitutable) kriterlerini karşılayan stratejik bir kaynak olarak görülmektedir. Bağlı çalışanlar, örgüt için değerli (valuable) çıktılar üretir, gerçekten bağlı çalışan havuzu nadir (rare) bulunur, güçlü örgütsel kültür ve liderlik gerektirdiği için taklit edilmesi zor (inimitable) ve insan odaklı doğası nedeniyle ikame edilmesi güç (non-substitutable) özellikler taşır.

Huselid, Jackson ve Schuler (1997), örgütsel bağlılığın stratejik değerini üç düzeyde analiz etmiştir: operasyonel (maliyet azaltma), insan kaynakları (yetenek geliştirme) ve stratejik (sürdürülebilir rekabet avantajı). Bu çok düzeyli yaklaşım, bağlılığın sadece bireysel performans değil, örgütsel kapabilite geliştirme açısından da kritik olduğunu göstermektedir.

4.2. Performans ve Verimlilik Üzerindeki Etkiler

Örgütsel bağlılığın performans üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar, güçlü pozitif ilişkiler olduğunu göstermektedir. Judge, Thoresen, Bono ve Patton (2001) tarafından yapılan meta-analiz, iş tatmini ve performans arasındaki ilişkinin örgütsel bağlılık tarafından güçlendirildiğini bulmuştur.

Rego ve Cunha (2008), örgütsel bağlılığın çalışan performansını hem doğrudan hem de dolaylı yollarla etkilediğini göstermiştir. Doğrudan etkiler motivasyon ve çaba artışı ile ilişkiliyken, dolaylı etkiler örgütsel vatandaşlık davranışları ve bilgi paylaşımı yoluyla ortaya çıkmaktadır.

Son dönemde yapılan çalışmalar, bağlılığın takım performansı üzerindeki etkilerini de vurgulamaktadır. Beal, Cohen, Burke ve McLendon (2003), takım üyelerinin bağlılık düzeylerinin kolektif performansı etkilediğini bulmuştur.

4.3. Yetenek Yönetimi ve İnsan Sermayesi Geliştirme

Günümüzün bilgi ekonomisinde, yetenek yönetimi stratejik başarının temel belirleyicilerinden biri haline gelmiştir. Örgütsel bağlılık, bu bağlamda hem yetenek çekme hem de elde tutma açısından kritik rol oynamaktadır.

Hausknecht, Rodda ve Howard (2009), çalışanların işte kalma kararlarını etkileyen faktörleri incelemiş ve örgütsel bağlılığın en güçlü belirleyici olduğunu bulmuştur. Bu bulgu, yetenek elde tutma stratejilerinde bağlılık geliştirmenin önemini vurgulamaktadır.

Allen, Shore ve Griffeth (2003) tarafından yapılan araştırma, örgütsel desteğin çalışan bağlılığı ve performansı üzerindeki pozitif etkilerini göstermiştir. Bu bulgular, insan sermayesi geliştirme stratejilerinde örgütsel desteğin rolünü ortaya koymaktadır.

4.4. Değişim Yönetimi ve Adaptasyon

Dinamik iş ortamında, örgütlerin değişime hızla adapte olabilmeye kabiliyeti stratejik başarının anahtarıdır. Örgütsel bağlılık, bu adaptasyon sürecinde kritik rol oynamaktadır.

Herscovitch ve Meyer (2002), örgütsel değişim süreçlerinde bağlılığın rolünü incelemiş ve yüksek bağlılığa sahip çalışanların değişim girişimlerini daha fazla desteklediğini bulmuştur. Bu destek, sadece pasif uyum değil, aktif katılım şeklinde kendini göstermektedir.

Vakola (2014) tarafından yapılan araştırma, değişime karşı direnç ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgular, duygusal bağlılığın değişime karşı direnci azalttığını ve değişimin başarı şansını artırdığını göstermektedir.

5. Örgütsel İklimin Stratejik Rolü

5.1. İnovasyon ve Yaratıcılık İklimi

Günümüzün rekabetçi ortamında, inovasyon organizasyonların sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerinin temel yollarından biridir. Örgütsel iklim, inovatif davranışları destekleyen veya engelleyen kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Amabile ve Gryskiewicz (1989), yaratıcılığı destekleyen örgütsel çevre özelliklerini incelemiş ve özgür düşüncüyü destekleyen, risk almayı teşvik eden ve kaynak sağlayan iklimin yaratıcı performansı artırdığını bulmuştur.

Ekvall (1996) tarafından geliştirilen Yaratıcı İklim Anketi (Creative Climate Questionnaire), inovasyon ikliminin boyutlarını sistematik olarak ölçmektedir. Bu boyutlar arasında meydan okuma, özgürlük, fikir desteği, güven, dinamizm, eğlence ve risk alma yer almaktadır.

5.2. Öğrenme İklimi ve Bilgi Yönetimi

Bilgi ekonomisinde, örgütsel öğrenme ve bilgi yönetimi stratejik öncelikler haline gelmiştir. Örgütsel iklim, bu süreçlerin etkinliğini belirleyen temel faktörlerden biridir.

Marsick ve Watkins (2003) tarafından geliştirilen Öğrenen Organizasyon Anketinin Boyutları (Dimensions of Learning Organization

Questionnaire), öğrenmeyi destekleyen iklim özelliklerini tanımlamaktadır. Bu özellikler arasında sürekli öğrenme fırsatları, araştırma ve diyalog teşviki, takım öğrenme teşviki yer almaktadır.

Garvin, Edmondson ve Gino (2008), öğrenen organizasyonların sahip olması gereken üç temel yapı taşını tanımlamıştır: destekleyici öğrenme ortamı, somut öğrenme süreçleri ve uygulamaları, ve öğrenmeyi güçlendiren liderlik davranışları.

5.3. Performans İklimi ve Mükemmellik Kültürü

Yüksek performans kültürü yaratmak, stratejik yönetimin temel hedeflerinden biridir. Örgütsel iklim, bu kültürün oluşturulmasında ve sürdürülmesinde kritik rol oynamaktadır.

Schneider, Hanges, Smith ve Salvaggio (2003) tarafından yapılan araştırma, hizmet iklimi ve finansal performans arasında güçlü pozitif ilişkiler olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, müşteri odaklı iklimin stratejik değerini ortaya koymaktadır.

Colquitt, Noe ve Jackson (2002), adalet ikliminin çalışan performansı ve örgütsel etkinlik üzerindeki etkilerini incelemiştir. Sonuçlar, adil prosedürler ve dağıtımların örgütsel iklimi güçlendirdiğini göstermektedir.

5.4. Güvenlik İklimi ve Risk Yönetimi

Özellikle riskli sektörlerde, güvenlik iklimi stratejik risk yönetiminin önemli bir bileşenidir. Güvenlik iklimi, sadece fiziksel güvenlik değil, psikolojik güvenlik açısından da kritik önem taşımaktadır.

Zohar (2000), güvenlik ikliminin çok düzeyli doğasını vurgulamış ve grup düzeyindeki güvenlik ikliminin bireysel güvenlik davranışları üzerindeki etkilerini göstermiştir.

Edmondson (1999) tarafından geliştirilen psikolojik güvenlik kavramı, çalışanların hata yapma, soru sorma ve fikir önerme konusunda kendilerini güvende hissetmeleriyle ilgilidir. Bu tür güvenlik, öğrenme ve inovasyon için gereklidir.

6. Stratejik Yönetime Etkiler ve Uygulamalar

6.1. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi

Örgütsel bağıllık ve iklim, Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi (SİKY) perspektifinde kritik öneme sahiptir. Delery ve Doty (1996), insan kaynakları uygulamalarının örgütsel performans üzerindeki etkilerini incelemiş ve bağıllık odaklı sistemlerin üstün performans yarattığını bulmuştur.

Yüksek Performanslı İş Sistemleri (High Performance Work Systems) yaklaşımı, çalışan bağıllığını ve olumlu iklimi destekleyen uygulamaları entegre etmektedir. Bu uygulamalar arasında seçici işe alım, kapsamlı eğitim, performans tabanlı ödüllendirme ve güçlendirme yer almaktadır (Appelbaum, Bailey, Berg ve Kalleberg, 2000).

6.2. Liderlik ve Kültür Dönüşümü

Stratejik liderlik, örgütsel bağıllık ve iklimi şekillendirmede temel rol oynamaktadır. Transformasyonel liderlik teorisi, liderlerin çalışanların bağıllığını nasıl artırabileceğine dair önemli içgörüler sağlamaktadır.

Bass (1985) tarafından geliştirilen Transformasyonel Liderlik Modeli, liderlerin çalışanları motive etmek ve bağıllıklarını artırmak için kullanabilecekleri dört temel davranış boyutunu tanımlamaktadır: idealleştirilmiş etki, ilham verici motivasyon, entelektüel uyarım ve bireysel ilgi.

Schein (2010), örgüt kültürünü değiştirmede liderliğin rolünü vurgulamış ve liderlerin kültürü hem yarattığını hem de kültür tarafından şekillendirildiğini ifade etmiştir.

6.3. Değişim Yönetimi Stratejileri

Örgütsel değişim süreçlerinde, bağıllık ve iklim faktörleri kritik başarı belirleyicileridir. Kotter'ın (1996) 8 Aşamalı Değişim Modeli, çalışan bağıllığının değişimin her aşamasındaki önemini vurgulamaktadır.

By (2005), değişim yönetimi yaklaşımlarını incelemiş ve katılımcı yaklaşımların çalışan bağıllığını artırarak değişimin başarı şansını yükselttiğini bulmuştur.

Armenakis ve Harris (2009), değişime hazırlık (readiness for change) kavramını geliştirmiş ve örgütsel iklimin bu hazırlığı şekillendirmedeki

rolünü vurgulamıştır.

6.4. Teknoloji Entegrasyonu ve Dijital Dönüşüm

Dijital çağda, teknoloji entegrasyonu ve dijital dönüşüm süreçleri, örgütsel bağlılık ve iklim açısından yeni zorluklar ve fırsatlar yaratmaktadır.

Kane, Phillips, Copulsky ve Andrus (2019), dijital olgunluk düzeyi yüksek organizasyonların çalışan deneyimi açısından daha başarılı olduğunu göstermiştir. Bu organizasyonlar, teknoloji ile insan faktörünü dengeleyerek güçlü örgütsel iklim yaratmaktadır.

Uzaktan çalışma modelleri bağlamında, Gajendran ve Harrison (2007), esnek çalışma düzenlemelerinin çalışan bağlılığı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bulgular, doğru yönetildiğinde uzaktan çalışmanın bağlılığı artırabileceğini göstermektedir.

7. Güncel Trendler ve Gelecek Perspektifleri

7.1. Sürdürülebilirlik ve Sosyal Sorumluluk

Günümüzde, örgütsel sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk, çalışan bağlılığını etkileyen önemli faktörler haline gelmiştir. Millennials ve Z kuşağı çalışanları, değerlerle uyumlu organizasyonlarda çalışmayı tercih etmektedir.

Aguinis ve Glavas (2012), kurumsal sosyal sorumluluğun çalışan tutumları üzerindeki etkilerini incelemiş ve sosyal sorumluluk uygulamalarının örgütsel bağlılığı güçlendirdiğini bulmuştur. Bu bulgular, sürdürülebilirlik stratejilerinin insan kaynakları yönetimi açısından stratejik değerini ortaya koymaktadır.

İklim değişikliği ve çevresel sorumluluk bağlamında, Norton, Zachar ve Ashkanasy (2014), çevre dostu örgütsel uygulamaların çalışan bağlılığını artırdığını göstermiştir. Bu trend, örgütlerin sosyal ve çevresel değerlerle uyumlu iklim yaratma ihtiyacını vurgulamaktadır.

7.2. Hibrit Çalışma Modelleri ve Sanal Takımlar

COVID-19 pandemisi sonrasında yaygınlaşan hibrit çalışma modelleri, örgütsel bağlılık ve iklim konularında yeni perspektifler ortaya

çıkarmıştır. Kniffin ve diğerleri (2021), uzaktan çalışmanın örgütsel dinamikler üzerindeki etkilerini incelemiş ve sanal ortamda güçlü örgütsel kültür yaratmanın zorluklarını vurgulamıştır.

Gilson, Maynard, Jones Young, Vartiainen ve Hakonen (2015), sanal takımlarda güven oluşturma ve takım iklimi geliştirmenin stratejilerini araştırmıştır. Bulgular, teknoloji-aracılı iletişimin dikkatli yönetilmesi gerektiğini göstermektedir.

7.3. Yapay Zeka ve Otomasyon

Yapay zeka ve otomasyon teknolojilerinin yaygınlaşması, çalışanların gelecek kaygıları ve iş güvenliği algıları açısından örgütsel iklimi etkilemektedir.

Huang ve Rust (2018), AI teknolojilerinin insan kaynakları üzerindeki etkilerini analiz etmiş ve çalışanların teknolojik değişime adaptasyonunda örgütsel desteğin kritik olduğunu vurgulamıştır.

7.4. Çeşitlilik, Eşitlik ve Kapsayıcılık (ÇEK)

Çeşitlilik, eşitlik ve kapsayıcılık konuları, modern organizasyonlarda örgütsel iklimin temel bileşenleri haline gelmiştir.

Shore, Cleveland ve Sanchez (2018), kapsayıcı iklimin çalışan bağlılığı ve performansı üzerindeki pozitif etkilerini göstermiştir. Kapsayıcı örgütler, farklı geçmişlerden gelen çalışanların kendilerini değerli hissetmelerini sağlayarak bağlılığı artırmaktadır.

8. Metodolojik Yaklaşımlar ve Ölçüm

8.1. Örgütsel Bağlılık Ölçümü

Örgütsel bağlılığın ölçümünde en yaygın kullanılan araç, Meyer ve Allen (1991) tarafından geliştirilen Örgütsel Bağlılık Ölçeğidir (Organizational Commitment Questionnaire - OCQ). Bu ölçek, üç bağlılık boyutunu ayrı ayrı değerlendirmektedir.

Allen ve Meyer (1990), ölçeğin psikometrik özelliklerini incelemiş ve güvenilirlik katsayılarının yeterli düzeyde olduğunu göstermiştir. Cronbach alfa değerleri: duygusal bağlılık .85, devam bağlılığı .79, normatif bağlılık .73 olarak rapor edilmiştir.

Türkçe adaptasyonu Wasti (2003) tarafından gerçekleştirilmiş ve ölçeğin Türk kültüründe geçerli ve güvenilir olduğu gösterilmiştir.

8.2. Örgütsel İklim Ölçümü

Örgütsel iklim ölçümünde çeşitli araçlar kullanılmaktadır. En yaygın olanları şunlardır:

Litwin ve Stringer Örgütsel İklim Anketi: Dokuz boyutlu yapısıyla kapsamlı iklim değerlendirmesi sağlar.

Denison Örgütsel Kültür Anketi: Kültür ve iklim boyutlarını entegre eden bir yaklaşım sunar.

Patterson ve diğerleri Örgütsel İklim Ölçeği: 17 boyutlu detaylı iklim analizi imkanı sağlar.

8.3. Çok Düzeyli Analiz Yaklaşımları

Güncel araştırmalar, örgütsel bağlılık ve iklimin çok düzeyli doğasını vurgulamaktadır. Hiyerarşik Lineer Modelleme (HLM) ve çok düzeyli yapısal eşitlik modellemesi gibi ileri istatistiksel teknikler kullanılmaktadır.

Klein ve Kozlowski (2000), çok düzeyli teorinin organizasyon araştırmalarındaki önemini vurgulamış ve bireysel, takım ve örgütsel düzeylerdeki etkileşimleri analiz etmenin gerekliliğini ifade etmiştir.

9. Uygulama Önerileri ve Best Practices

9.1. Örgütsel Bağlılığı Artırmaya Yönelik Stratejiler

Liderlik Geliştirme Programları: Transformasyonel liderlik becerilerini güçlendiren programlar, çalışan bağlılığını artırmaktadır. Bu programlar, vizyon yaratma, bireysel ilgi gösterme ve entelektüel uyarım sağlama becerilerini kapsamalıdır.

İşin Yeniden Tasarımı: Hackman ve Oldham'ın (1976) İş Karakteristikleri Modeli temelinde, işlerin daha anlamlı, özerk ve geri bildirim sağlayan şekilde tasarlanması bağlılığı artırmaktadır.

Kariyer Geliştirme ve Mentorluk: Çalışanların kariyer hedeflerine ulaşmalarını destekleyen sistemler, özellikle duygusal bağlılığı

güçlendirmektedir.

Tanınma ve Ödüllendirme Sistemleri: Performans temelli tanınma programları, hem içsel hem de dışsal motivasyonu artırarak bağlılığa katkıda bulunmaktadır.

9.2. Olumlu Örgütsel İklim Yaratma Stratejileri

Açık İletişim Kültürü: Şeffaf iletişim kanalları ve düzenli geri bildirim mekanizmaları, güven iklimi yaratmaktadır.

Katılımcı Karar Verme: Çalışanları karar verme süreçlerine dahil etmek, sahiplenme duygusunu ve bağlılığı artırmaktadır.

Öğrenme ve Gelişim Fırsatları: Sürekli öğrenmeyi destekleyen ortam, çalışanların kişisel ve mesleki gelişimlerini teşvik etmektedir.

İş-Yaşam Dengesi: Esnek çalışma düzenlemeleri ve refah programları, çalışan memnuniyetini ve bağlılığını artırmaktadır.

9.3. Ölçüm ve İzleme Sistemleri

Düzenli Çalışan Anketleri: Yılda en az bir kez kapsamlı çalışan memnuniyeti ve bağlılık anketleri yapılmalıdır.

Pulse Anketleri: Kısa ve sık yapılan anketlerle iklim değişimleri hızlı şekilde tespit edilebilir.

Exit Interviews: İşten ayrılan çalışanlarla yapılan görüşmeler, bağlılık sorunlarının nedenlerini anlamada yararlıdır.

360 Derece Geri Bildirim: Çok kaynaklı geri bildirim sistemleri, liderlik etkinliğini değerlendirmede kullanılır.

10. Zorluklar ve Sınırlılıklar

10.1. Ölçüm Zorlukları

Örgütsel bağlılık ve iklimin subjektif doğası, ölçümde çeşitli zorluklar yaratmaktadır. Sosyal beğenilirlik etkisi, çalışanların gerçek düşüncelerini gizlemelerine neden olabilmektedir.

Podsakoff, MacKenzie, Lee ve Podsakoff (2003), ortak yöntem vary-

ansının (common method variance) örgütsel araştırmalardaki etkilerini incelemiş ve çoklu kaynak kullanımının önemini vurgulamıştır.

10.2. Kültürel Farklılıklar

Hofstede'nin (1980) kültürel boyutlar teorisi, bağlılık ve iklim algılarının kültürel bağlamda farklılaştığını göstermektedir. Bireyci ve kolektivist kültürler arasında bağlılık türleri açısından farklılıklar bulunmaktadır.

Meyer, Stanley, Herscovitch ve Topolnytsky (2002) tarafından yapılan kültürlerarası meta-analiz, örgütsel bağlılığın evrensel özelliklerinin yanı sıra kültürel farklılıklar da gösterdiğini bulmuştur.

10.3. Dinamik Çevre ve Değişim Hızı

Günümüzün hızla değişen iş ortamında, geleneksel bağlılık modellerinin geçerliliği sorgulanmaktadır. Kalleberg (2009), istihdam ilişkilerindeki değişimlerin bağlılık kavramını yeniden tanımlamayı gerektirdiğini ifade etmektedir.

Gig ekonomisi ve freelance çalışma modellerinin yaygınlaşması, geleneksel örgütsel bağlılık anlayışında değişimlere neden olmaktadır.

10.4. Teknolojik Dönüşümün Etkileri

Dijital dönüşüm süreçleri, örgütsel iklim ve bağlılık dinamiklerini değiştirmektedir. Yapay zeka ve otomasyonun getirdiği belirsizlikler, çalışanların gelecek kaygılarını artırmaktadır.

Cascio ve Montealegre (2016), teknolojik değişimin insan kaynakları yönetimi üzerindeki etkilerini analiz etmiş ve adaptasyon stratejilerinin önemini vurgulamıştır.

11. Sonuç ve Değerlendirme

Örgütsel bağlılık ve örgütsel iklim, çağdaş stratejik yönetim anlayışının temel bileşenleri haline gelmiştir. Bu iki kavram, örgütlerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerinde kritik rol oynamaktadır. Literatür incelemesi, bu kavramların bireysel performanstan örgütsel et-

kinliğe kadar geniş bir yelpazede pozitif etkiler yarattığını göstermektedir.

Stratejik yönetim perspektifinden değerlendirildiğinde, örgütsel bağlılık ve iklim VRIN kriterlerini karşılayan stratejik kaynaklar olarak görülmektedir. Bu kaynakların etkin yönetimi, örgütlerin inovasyon kapasitesini artırmakta, değişim adaptasyonunu kolaylaştırmakta ve genel performansı yükseltmektedir.

Güncel trendler incelendiğinde, dijital dönüşüm, sürdürülebilirlik, çeşitlilik ve hibrit çalışma modellerinin bu kavramlar üzerinde şekillendirici etkiler yarattığı görülmektedir. Örgütlerin bu yeni gerçeklere uyum sağlamak için bağlılık ve iklim stratejilerini güncellemeleri gerekmektedir.

Gelecekte, bu alanda yapılacak araştırmaların çok düzeyli, longitudinal ve karma yöntem yaklaşımları kullanması önerilmektedir. Ayrıca, teknolojik değişimin bu kavramlar üzerindeki uzun vadeli etkilerini anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Uygulama açısından, örgütlerin sistematik ölçüm ve izleme sistemleri geliştirmesi, liderlik kapasitelerini güçlendirmesi ve çalışan deneyimini iyileştirmesi kritik öneme sahiptir. Bu yaklaşımlar, örgütsel bağlılık ve iklimin stratejik değerinin tam olarak realize edilmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aguinis, H., & Glavas, A. (2012). What we know and don't know about corporate social responsibility: A review and research agenda. *Journal of Management*, 38(4), 932-968.
- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1), 1-18.
- Allen, D. G., Shore, L. M., & Griffeth, R. W. (2003). The role of perceived organizational support and supportive human resource practices in the turnover process. *Journal of Management*, 29(1), 99-118.
- Amabile, T. M., & Gryskiewicz, N. D. (1989). The creative environment scales: Work environment inventory. *Creativity Research Journal*, 2(4), 231-253.
- Amabile, T. M., Conti, R., Coon, H., Lazenby, J., & Herron, M. (1996). Assessing the work environment for creativity. *Academy of Management Journal*, 39(5), 1154-1184.
- Anderson, N. R., & West, M. A. (1998). Measuring climate for work group innovation: Development and validation of the team climate inventory. *Journal of Organizational Behavior*, 19(3), 235-258.
- Appelbaum, E., Bailey, T., Berg, P., & Kalleberg, A. L. (2000). *Manufacturing advantage: Why high-performance work systems pay off*. Cornell University Press.
- Armenakis, A. A., & Harris, S. G. (2009). Reflections: Our journey in organizational change research and practice. *Journal of Change Management*, 9(2), 127-142.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120.
- Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. Free Press.
- Beal, D. J., Cohen, R. R., Burke, M. J., & McLendon, C. L. (2003). Cohesion and performance in groups: A meta-analytic clarification of construct relations. *Journal of Applied Psychology*, 88(6), 989-1004.
- Becker, H. S. (1960). Notes on the concept of commitment. *American Journal of Sociology*, 66(1), 32-40.
- Bishop, J. W., & Scott, K. D. (2000). An examination of organizational and team commitment in a self-directed team environment. *Journal of Applied Psychology*, 85(3), 439-450.
- By, R. T. (2005). Organisational change management: A critical review. *Journal of Change Management*, 5(4), 369-380.
- Cascio, W. F., & Montealegre, R. (2016). How technology is changing work and organizations. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 3, 349-375.
- Colquitt, J. A., Noe, R. A., & Jackson, C. L. (2002). Justice in teams: Antecedents and consequences of procedural justice climate. *Personnel Psychology*, 55(1), 83-109.

- Delery, J. E., & Doty, D. H. (1996). Modes of theorizing in strategic human resource management: Tests of universalistic, contingency, and configurational performance predictions. *Academy of Management Journal*, 39(4), 802-835.
- Denison, D. R. (1990). *Corporate culture and organizational effectiveness*. Wiley.
- Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350-383.
- Ekvall, G. (1996). Organizational climate for creativity and innovation. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(1), 105-123.
- Gajendran, R. S., & Harrison, D. A. (2007). The good, the bad, and the unknown about telecommuting: Meta-analysis of psychological mediators and individual consequences. *Journal of Applied Psychology*, 92(6), 1524-1541.
- Garvin, D. A., Edmondson, A. C., & Gino, F. (2008). Is yours a learning organization? *Harvard Business Review*, 86(3), 109-116.
- Gellatly, I. R., Meyer, J. P., & Luchak, A. A. (2006). Combined effects of the three commitment components on focal and discretionary behaviors: A test of Meyer and Herscovitch's propositions. *Journal of Applied Psychology*, 91(4), 902-912.
- Gilson, L. L., Maynard, M. T., Jones Young, N. C., Vartiainen, M., & Hakonen, M. (2015). Virtual teams research: 10 years, 10 themes, and 10 opportunities. *Journal of Management*, 41(5), 1313-1337.
- Grant, R. M. (2016). *Contemporary strategy analysis* (9th ed.). Wiley.
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1976). Motivation through the design of work: Test of a theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 16(2), 250-279.
- Hausknecht, J. P., Rodda, J., & Howard, M. J. (2009). Targeted employee retention: Performance-based and job-related differences in reported reasons for staying. *Human Resource Management*, 48(2), 269-288.
- Herscovitch, L., & Meyer, J. P. (2002). Commitment to organizational change: Extension of a three-component model. *Journal of Applied Psychology*, 87(3), 474-487.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Sage Publications.
- Huang, M. H., & Rust, R. T. (2018). Artificial intelligence in service. *Journal of Service Research*, 21(2), 155-172.
- Huselid, M. A. (1995). The impact of human resource management practices on turnover, productivity, and corporate financial performance. *Academy of Management Journal*, 38(3), 635-672.
- Huselid, M. A., Jackson, S. E., & Schuler, R. S. (1997). Technical and strategic human resources management effectiveness as determinants of firm performance. *Academy of Management Journal*, 40(1), 171-188.
- Judge, T. A., Thoresen, C. J., Bono, J. E., & Patton, G. K. (2001). The job

- satisfaction–job performance relationship: A qualitative and quantitative review. *Psychological Bulletin*, 127(3), 376-407.
- Kalleberg, A. L. (2009). Precarious work, insecure workers: Employment relations in transition. *American Sociological Review*, 74(1), 1-22.
- Kane, G. C., Phillips, A. N., Copulsky, J. R., & Andrus, G. R. (2019). *The technology fallacy: How people are the real key to digital transformation*. MIT Press.
- Klein, H. J., & Kozlowski, S. W. J. (2000). From micro to meso: Critical steps in conceptualizing and conducting multilevel research. *Organizational Research Methods*, 3(3), 211-236.
- Klein, H. J., Molloy, J. C., & Brinsfield, C. T. (2012). Reconceptualizing workplace commitment to redress a stretched construct: Revisiting assumptions and removing confounds. *Academy of Management Review*, 37(1), 130-151.
- Kniffin, K. M., Narayanan, J., Anseel, F., Antonakis, J., Ashford, S. P., Bakker, A. B., ... & Vugt, M. V. (2021). COVID-19 and the workplace: Implications, issues, and insights for future research and action. *American Psychologist*, 76(1), 63-77.
- Kotter, J. P. (1996). *Leading change*. Harvard Business School Press.
- Kuenzi, M., & Schminke, M. (2009). Assembling fragments into a lens: A review, critique, and proposed research agenda for the organizational work climate literature. *Journal of Management*, 35(3), 634-717.
- Litwin, G. H., & Stringer, R. A. (1968). *Motivation and organizational climate*. Harvard Business School Press.
- Marsick, V. J., & Watkins, K. E. (2003). Demonstrating the value of an organization's learning culture: The dimensions of the learning organization questionnaire. *Advances in Developing Human Resources*, 5(2), 132-151.
- Mathieu, J. E., & Zajac, D. M. (1990). A review and meta-analysis of the antecedents, correlates, and consequences of organizational commitment. *Psychological Bulletin*, 108(2), 171-194.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Meyer, J. P., & Maltin, E. R. (2010). Employee commitment and well-being: A critical review, theoretical framework and research agenda. *Journal of Vocational Behavior*, 77(2), 323-337.
- Meyer, J. P., Stanley, D. J., Herscovitch, L., & Topolnytsky, L. (2002). Affective, continuance, and normative commitment to the organization: A meta-analysis of antecedents, correlates, and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61(1), 20-52.
- Moran, E. T., & Volkwein, J. F. (1992). The cultural approach to the formation of organizational climate. *Human Relations*, 45(1), 19-47.
- Mowday, R. T., Steers, R. M., & Porter, L. W. (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14(2), 224-

247.

- Norton, T. A., Zacher, H., & Ashkanasy, N. M. (2014). Organisational sustainability policies and employee green behaviour: The mediating role of work climate perceptions. *Journal of Environmental Psychology*, 38, 49-54.
- Patterson, M. G., West, M. A., Shackleton, V. J., Dawson, J. F., Lawthom, R., Maitlis, S., ... & Wallace, A. M. (2005). Validating the organizational climate measure: Links to managerial practices, productivity and innovation. *Journal of Organizational Behavior*, 26(4), 379-408.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903.
- Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. Free Press.
- Rego, A., & Cunha, M. P. (2008). Authentizotic climates and employee happiness: Pathways to individual performance? *Journal of Business Research*, 61(7), 739-752.
- Reichers, A. E., & Schneider, B. (1990). Climate and culture: An evolution of constructs. In B. Schneider (Ed.), *Organizational climate and culture* (pp. 5-39). Jossey-Bass.
- Riketta, M. (2002). Attitudinal organizational commitment and job performance: A meta-analysis. *Journal of Organizational Behavior*, 23(3), 257-266.
- Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (4th ed.). Jossey-Bass.
- Schneider, B., Hanges, P. J., Smith, D. B., & Salvaggio, A. N. (2003). Which comes first: Employee attitudes or organizational financial and market performance? *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 836-851.
- Schneider, B., White, S. S., & Paul, M. C. (1998). Linking service climate and customer perceptions of service quality: Tests of a causal model. *Journal of Applied Psychology*, 83(2), 150-163.
- Shore, L. M., Cleveland, J. N., & Sanchez, D. (2018). Inclusive workplaces: A review and model. *Human Resource Management Review*, 28(2), 176-189.
- Vakola, M. (2014). What's in there for me? Individual readiness to change and the perceived impact of organizational change. *Leadership & Organization Development Journal*, 35(3), 195-209.
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118-144.
- Wasti, S. A. (2003). Organizational commitment, turnover intentions and the influence of cultural values. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76(3), 303-321.
- Wiener, Y. (1982). Commitment in organizations: A normative view. *Academy of Management Review*, 7(3), 418-428.
- Wright, P. M., McMahan, G. C., & McWilliams, A. (1994). Human resources

and sustained competitive advantage: A resource-based perspective. *International Journal of Human Resource Management*, 5(2), 301-326.

Zohar, D. (1980). Safety climate in industrial organizations: Theoretical and applied implications. *Journal of Applied Psychology*, 65(1), 96-102.

Zohar, D. (2000). A group-level model of safety climate: Testing the effect of group climate on microaccidents in manufacturing jobs. *Journal of Applied Psychology*, 85(4), 587-596.

Bölüm 8

LOJISTİK SİSTEMLERDE SÜRDÜRÜLEBİLİR PERFORMANS YÖNETİMİ: EKONOMİK, SOSYAL VE ÇEVRESEL BOYUTLAR

*Ayşen Berberoğlu Faculty of Business Administration,
University of Mediterranean Karpasia*

aysen.berberoğlu@akun.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0073-9035

*Tolga Öz Business Administration Department, University
of Mediterranean Karpasia, Institute of Graduate Research
and Studies, TRNC, Mersin 10, Turkey*

tolga.oz@akun.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3608-2090>

*Burak Demir Lecturer University of Mediterranean
Karpasia Institute of Social Sciences burak.demir@akun.
edu.tr*

ORCID: 0000-0001-5666-359X

Giriş

Küresel ekonominin hızla değişen dinamikleri ve artan çevresel kaygılar, lojistik sektörünü sürdürülebilirlik odaklı bir transformasyona yönlendirmektedir. Lojistik sistemler, modern ekonominin omurgasını oluştururken, aynı zamanda önemli çevresel ve sosyal etkilere sahiptir. Bu bağlamda, sürdürülebilir performans yönetimi, lojistik sektörünün gelecekteki başarısı için kritik bir faktör haline gelmiştir.

Sürdürülebilir lojistik, geleneksel performans kriterlerinin ötesinde, ekonomik verimlilik, çevresel sorumluluk ve sosyal adalet ilkelerini bütünleştiren holistic bir yaklaşımı benimser. Bu yaklaşım, işletmelerin uzun vadeli rekabet avantajı sağlamasını desteklerken, toplumsal refah ve çevresel koruma hedeflerine de katkıda bulunur.

1. Sürdürülebilir Lojistiğin Teorik Temelleri

1.1 Kavramsal Çerçeve

Sürdürülebilir lojistik, Brundtland Komisyonu'nun 1987'de tanımladığı sürdürülebilir kalkınma konseptinin lojistik sektörüne uyarlanmış halidir. Bu yaklaşım, “gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yetilerini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılamak” prensibini lojistik operasyonlarda hayata geçirmeyi amaçlar.

Sürdürülebilir lojistik performansı, üç temel boyutun dengeli entegrasyonu üzerine kurulmuştur:

1. Ekonomik Boyut (Planet): Maliyet etkinliği, karlılık, verimlilik ve ekonomik büyüme
2. Çevresel Boyut (Planet): Karbon ayak izi azaltma, kaynak kullanım optimizasyonu, atık minimizasyonu
3. Sosyal Boyut (People): İstihdam kalitesi, toplumsal refah, etik değerler, paydaş memnuniyeti

1.2 Teorik Modeller ve Yaklaşımlar

Triple Bottom Line (3P) Modeli: John Elkington tarafından geliştirilen bu model, şirketlerin başarısını yalnızca finansal performansla değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal etkileriyle de ölçmeyi önerir.

Döngüsel Ekonomi Modeli: Geleneksel “al-üret-at” ekonomik mod-

elinin aksine, kaynakların sürekli döngü içinde kalmasını hedefleyen bu yaklaşım, lojistik sektöründe atık minimizasyonu ve kaynak verimliliği sağlamaktadır.

Paydaş Teorisi: Freeman'ın paydaş teorisi çerçevesinde, sürdürülebilir lojistik, tüm paydaşların (müşteriler, çalışanlar, toplum, çevre) çıkarlarını dengeleyen stratejiler geliştirilmesini gerektirir.

2. Ekonomik Boyut: Mali Sürdürülebilirlik ve Verimlilik

2.1 Maliyet Optimizasyonu Stratejileri

Ekonomik sürdürülebilirlik, lojistik işletmelerin uzun vadeli finansal sağlıklarını korurken, toplumsal ve çevresel sorumluluklarını yerine getirmelerini sağlayan temel yapı taşıdır. Modern lojistik sektöründe maliyet optimizasyonu, geleneksel maliyet azaltma yaklaşımlarının ötesinde, değer yaratma odaklı stratejiler geliştirmektedir.

Dijital Dönüşüm ve Maliyet Yönetimi: Endüstri 4.0 teknolojilerinin entegrasyonu, lojistik operasyonlarda önemli maliyet tasarrufları sağlamaktadır. Yapay zeka destekli rota optimizasyonu, blockchain tabanlı izlenebilirlik sistemleri ve IoT sensörleri kullanımı, operasyonel verimliliği %15-25 oranında artırmaktadır (Chen et al., 2024).

Yeşil Finansman Modelleri: Sürdürülebilir lojistik yatırımları için geliştirilen yeşil tahviller, sürdürülebilirlik bağlantılı krediler ve karbon kredisi sistemleri, işletmelerin çevresel projelere yatırım yaparken finansal getiri elde etmelerini sağlamaktadır.

2.2 Değer Yaratma Mekanizmaları

Döngüsel İş Modelleri: Lojistik şirketleri, atık materyallerin geri dönüştürülmesi ve yeniden kullanılması yoluyla yeni gelir akışları yaratmaktadır. Ambalaj materyallerinin geri dönüştürülmesi, %12-18 oranında maliyet tasarrufu sağlarken, çevresel etkileri de azaltmaktadır.

Collaborative Economy Yaklaşımları: Paylaşım ekonomisi prensiplerinin lojistik sektörüne uygulanması, araç ve depo kullanım oranlarını optimize ederek, hem maliyetleri düşürmekte hem de çevresel etkileri azaltmaktadır.

2.3 Performans Ölçüm Kriterleri

Ekonomik sürdürülebilirlik performansının değerlendirilmesinde kullanılan temel göstergeler:

- Toplam Sahip Olma Maliyeti (TCO): Yatırım, operasyon ve ber-taraf maliyetlerinin toplamı
- Yatırım Getirisi (ROI): Sürdürülebilirlik yatırımlarının finansal geri dönüşü
- Ekonomik Katma Değer (EVA): Şirketin gerçek ekonomik karlılığını gösteren metrik
- Maliyet-Fayda Oranı: Çevresel ve sosyal yatırımların ekonomik getirileri

3. Çevresel Boyut: Ekolojik Ayak İzini Azaltma

3.1 Karbon Emisyonu Yönetimi

Lojistik sektörü, küresel karbon emisyonlarının yaklaşık %14'ünden sorumludur ve bu oran hızla artmaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik, kar-bon ayak izinin sistematik olarak azaltılmasını gerektirmektedir.

Karbonsuz Taşımacılık Sistemleri: Elektrikli araçlar, hidrojen yakıt hücreli kamyonlar ve biyoyakıt kullanımı, lojistik sektöründe karbon emisyonlarını %40-60 oranında azaltma potansiyeline sahiptir. Ama-zon'un 2024'te duyurduğu 100.000 elektrikli teslimat aracı projesi, bu al-andaki en büyük yatırımlardan birini temsil etmektedir.

Yeşil Depo ve Terminal Yönetimi: LEED sertifikalı yeşil binalar, ye-nilenebilir enerji kullanımı ve akıllı enerji yönetim sistemleri, depo oper-asyonlarında enerji tüketimini %25-35 azaltmaktadır.

3.2 Kaynak Verimliliği ve Döngüsel Ekonomi

Ambalaj Optimizasyonu: Sürdürülebilir ambalaj malzemeleri, boyut optimizasyonu ve yeniden kullanılabilir ambalaj sistemleri, atık mik-tarını %30-45 azaltırken, maliyet tasarrufu da sağlamaktadır.

Geri Dönüştürüm ve Tersine Lojistik: Ürün yaşam döngüsünün sonunda materyallerin ekonomiye geri kazandırılması, hem çevresel et-kileri azaltmakta hem de yeni iş fırsatları yaratmaktadır.

3.3 Çevresel Performans Göstergeleri

- Karbon Ayak İzi (CO2 eşdeğeri/ton-km): Taşınan birim yük başına karbon emisyonu
- Enerji Verimliliği (MJ/ton-km): Birim taşıma işlemi başına enerji tüketimi
- Su Ayak İzi: Lojistik operasyonlarda kullanılan toplam su miktarı
- Atık Dönüşüm Oranı: Toplam atığın geri dönüştürülen kısmının yüzdesi
- Biyoçeşitlilik Etki Endeksi: Ekosistemlere verilen zararın ölçümü

4. Sosyal Boyut: İnsan Odaklı Sürdürülebilirlik

4.1 İstihdam Kalitesi ve İnsan Kaynakları

Sosyal sürdürülebilirlik, lojistik sektöründe çalışan kişilerin refah düzeyini artırmayı ve sektörün toplumsal katkısını maksimize etmeyi hedeflemektedir.

Adil İstihdam Uygulamaları: Cinsiyet eşitliği, yaş ayrımcılığının önlenmesi ve engelli bireylerin istihdamı gibi konularda geliştirilen politikalar, sektörün sosyal sorumluluğunu artırmaktadır.

Çalışan Sağlığı ve Güvenliği: Lojistik sektöründe iş kazası oranlarının yüksek olması nedeniyle, güvenlik standartlarının yükseltilmesi ve çalışan refahının artırılması kritik önem taşımaktadır.

4.2 Toplumsal Etki ve Paydaş İlişkileri

Yerel Toplum Kalkınması: Lojistik yatırımlarının yerel ekonomiye katkısı, istihdam yaratma potansiyeli ve bölgesel kalkınmaya etkisi değerlendirilmelidir.

Müşteri ve Tedarikçi İlişkileri: Etik ticaret uygulamaları, adil fiyatlandırma politikaları ve şeffaf iletişim, sosyal sürdürülebilirliğin temel bileşenleridir.

4.3 Sosyal Performans Metrikleri

- Çalışan Memnuniyet Endeksi: Personelin iş tatmini ve bağlılık düzeyi
- İş Güvenliği Oranları: Milyon çalışma saati başına kaza sayısı
- Eğitim ve Gelişim Yatırımı: Çalışan başına eğitim harcaması
- Toplumsal Etki Değerlendirmesi: Yerel topluma sağlanan ekonomik ve sosyal katkı
- Etik Uyum Skoru: İş etiği ve kurumsal yönetim standartlarına uyum düzeyi

5. Teknolojik İnovasyon ve Dijital Dönüşüm

5.1 Endüstri 4.0 ve Akıllı Lojistik

Dijital teknolojilerin lojistik sektöründe yaygın kullanımı, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada kritik rol oynamaktadır.

Yapay Zeka ve Makine Öğrenmesi: Talep tahmini, rota optimizasyonu ve predictive maintenance uygulamaları, operasyonel verimliliği artırırken çevresel etkileri azaltmaktadır.

IoT ve Sensör Teknolojileri: Gerçek zamanlı izleme sistemleri, sıcaklık kontrolü ve araç performans takibi, kaynak verimliliğini %20-30 oranında artırmaktadır.

Blockchain Teknolojisi: Tedarik zinciri şeffaflığı, sürdürülebilirlik sertifikasyonu ve karbon kredisi takibi alanlarında blockchain teknolojisi devrim yaratmaktadır.

5.2 Otomasyon ve Robotik Sistemler

Otonom Araçlar: Sürücüsüz kamyonlar ve dronlar, yakıt tüketimini optimize ederken, iş güvenliğini artırmakta ve insan hatasından kaynaklanan emisyonları azaltmaktadır.

Robotik Depo Sistemleri: Otomatik depolama ve çıkarma sistemleri, enerji verimliliğini artırırken, çalışan güvenliğini de geliştirilmektedir.

6. Entegre Performans Yönetim Sistemi

6.1 Holistic Değerlendirme Modeli

Sürdürülebilir lojistik performansının etkin yönetimi, üç boyutun (ekonomik, çevresel, sosyal) entegre bir şekilde değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Balanced Scorecard Yaklaşımı: Geleneksel balanced scorecard modelinin sürdürülebilirlik perspektifiyle genişletilmesi, çok boyutlu performans yönetimi sağlamaktadır.

KPI Entegrasyonu: Ekonomik, çevresel ve sosyal KPI'ların ağırlıklı toplamından oluşan sürdürülebilirlik endeksi, genel performansın objektif değerlendirmesini mümkün kılmaktadır.

6.2 Dinamik Optimizasyon Modelleri

Multi-Objective Optimization: Çoklu hedef optimizasyon algoritmaları, farklı sürdürülebilirlik boyutları arasındaki trade-off'ları minimize ederek optimal çözümler üretmektedir.

System Dynamics Yaklaşımı: Karmaşık lojistik sistemlerde dinamik ilişkilerin modellenmesi, uzun vadeli sürdürülebilirlik stratejilerinin geliştirilmesini desteklemektedir.

7. Sektörel Uygulamalar ve Vaka İncelemeleri

7.1 E-Ticaret Lojistiği

Son Mil Teslimat Optimizasyonu: Şehir içi elektrikli araç kullanımı, konsolide teslimat noktaları ve drone teslimat sistemleri, e-ticaret lojistiğinde sürdürülebilirlik standartlarını yükseltmektedir.

Ambalaj İnovasyonu: Biyobozunur ambalaj malzemeleri ve boyut optimizasyonu algoritmaları, e-ticaret sektöründe çevresel etkileri %25-40 azaltmaktadır.

7.2 Soğuk Zincir Lojistiği

Enerji Verimli Soğutma Sistemleri: Doğal soğutucu akışkanlar, güneş enerjili soğutma ve akıllı sıcaklık kontrolü, soğuk zincir lojistiğinde enerji tüketimini önemli ölçüde azaltmaktadır.

Gıda İsrafı Azaltma: Gelişmiş izlenebilirlik sistemleri ve predictive analytics, gıda israfını %15-25 oranında azaltarak hem ekonomik hem de çevresel faydalar sağlamaktadır.

7.3 Uluslararası Lojistik

Çok Modlu Taşımacılık: Karayolu, demiryolu, deniz ve hava taşımacılığının optimal kombinasyonu, hem maliyet etkinliği hem de karbon emisyonu açısından en uygun çözümleri sunmaktadır.

Yeşil Liman İşletmeciliği: Yenilenebilir enerji kullanımı, elektrikli liman ekipmanları ve dijital süreç yönetimi, liman operasyonlarında sürdürülebilirlik standartlarını yükseltmektedir.

8. Politika ve Regülasyon Çerçevesi

8.1 Uluslararası Standartlar ve Sertifikasyonlar

ISO 14001 Çevresel Yönetim Sistemi: Lojistik şirketleri için çevresel performans yönetiminin uluslararası standardı.

ISO 26000 Sosyal Sorumluluk Rehberi: Kurumsal sosyal sorumluluğun sistemli yönetimi için rehber ilkeler.

LEED ve BREEAM Sertifikaları: Yeşil bina standartları, lojistik altyapısının çevresel performansını değerlendirmektedir.

8.2 Kamu Politikaları ve Teşvikler

Karbon Fiyatlandırması: Karbon vergisi ve emisyon ticaret sistemleri, lojistik şirketlerini düşük karbonlu teknolojilere yönlendirmektedir.

Yeşil Kamu Alımları: Devletin sürdürülebilir lojistik hizmet alımları, sektörün dönüşümünü hızlandırmaktadır.

9. Gelecek Trendleri ve Öngörüler

9.1 Teknolojik Gelişmeler

Kuantum Bilişim: Karmaşık optimizasyon problemlerinin çözümünde kuantum bilgisayarların kullanımı, lojistik verimliliğinde çığır açacak

gelişmelere işaret etmektedir.

Nanomalzeme Teknolojileri: Süper hafif ve dayanıklı malzemelerin kullanımı, taşıma kapasitesini artırırken enerji tüketimini azaltmaktadır.

9.2 Sosyal ve Ekonomik Dönüşümler

Çalışma Hayatının Geleceği: Uzaktan çalışma modelleri, esnek istihdam biçimleri ve yapay zeka-insan işbirliği, lojistik sektöründe yeni istihdam paradigmaları yaratmaktadır.

Döngüsel Ekonominin Yaygınlaşması: Atık sıfır hedefi ve tam döngüsel iş modellerinin benimsenmesi, lojistik sektörünün yapısını köklü olarak değiştirecektir.

10. Uygulama Stratejileri ve Yol Haritası

10.1 Kurumsal Dönüşüm Stratejileri

Aşamalı Dönüşüm Modeli: Sürdürülebilirlik dönüşümünün aşamalı olarak gerçekleştirilmesi, implementasyon risklerini minimize ederken sürekli öğrenme ve iyileştirme fırsatları sağlamaktadır.

Paydaş Katılımı ve İletişimi: Tüm paydaşların dönüşüm sürecine aktif katılımının sağlanması, değişim direncini azaltmakta ve başarı olasılığını artırmaktadır.

10.2 Performans İzleme ve Değerlendirme

Real-Time Dashboard Sistemleri: Gerçek zamanlı veri analizi ve görselleştirme araçları, sürdürülebilirlik performansının sürekli izlenmesini ve hızlı müdahale imkanını sağlamaktadır.

Sürekli İyileştirme Kültürü: Kaizen felsefesinin sürdürülebilirlik uygulamalarına entegrasyonu, küçük ama sürekli iyileştirmelerle büyük dönüşümler yaratmaktadır.

Sonuç

Lojistik sistemlerde sürdürülebilir performans yönetimi, 21. yüzyılın en kritik konularından birisi haline gelmiştir. Ekonomik, çevresel ve so-

syal boyutların entegre yönetimi, sadece bir etik sorumluluk değil, aynı zamanda uzun vadeli rekabet avantajının temel koşuludur.

Teknolojik innovasyonların hızla geliştiği günümüzde, lojistik şirketleri bu dönüşümü fırsata çevirebilecek araçlara sahiptir. Ancak başarılı bir sürdürülebilirlik transformasyonu, teknolojik yatırımların yanı sıra kurumsal kültür değişimi, paydaş katılımı ve stratejik vizyon gerektirir.

Gelecekte, sürdürülebilirlik performansı yüksek lojistik şirketleri, hem finansal başarı elde edecek hem de toplumsal değer yaratacaktır. Bu dönüşümün liderleri, global lojistik sektöründe belirleyici role sahip olacaklardır.

Kaynakça

1. Akademik Makaleler ve Kitaplar:
 - o Chen, X., Li, Y., Wang, Z. (2024). "Digital transformation in sustainable logistics: An Industry 4.0 perspective." *Journal of Cleaner Production*, 385, 135687.
 - o Jayarathna, C.P., Agdas, D., Dawes, L. (2024). "Viability of sustainable logistics practices enabling circular economy: A system dynamics approach." *Business Strategy and the Environment*, 33(3), 1891-1915.
 - o Kumar, S., Raut, R.D., Narkhede, B.E. (2024). "Efficiency analysis of the innovation-driven sustainable logistics industry." *Socio-Economic Planning Sciences*, 94, 101890.
 - o Zhang, H., Song, M., He, K. (2024). "Logistics performance and environmental sustainability: Do green innovation, renewable energy, and economic globalization matter?" *Frontiers in Environmental Science*, 10, 996341.
2. Endüstri Raporları:
 - o DHL Supply Chain (2024). "Sustainability Trends in Logistics Report 2024." DHL Group Publications.
 - o World Economic Forum (2024). "Future of Supply Chain Sustainability." WEF Global Reports Series.
 - o McKinsey & Company (2024). "Green Logistics: The Path to Sustainable Supply Chains." McKinsey Global Institute.
3. Uluslararası Organizasyon Raporları:
 - o OECD (2024). "Sustainable Transport and Logistics Policy Framework." OECD Publishing.
 - o World Bank (2023). "Logistics Performance Index 2023: Connecting to Compete." World Bank Publications.
 - o United Nations (2024). "Sustainable Development Goals and Logistics Sector." UN Global Compact Office.
4. Sektörel Kaynaklar:
 - o European Logistics Association (2024). "Sustainable Logistics Best Practices Guide." ELA Publications.
 - o Council of Supply Chain Management Professionals (2024). "Supply Chain Sustainability Report." CSCMP Research.
 - o International Transport Forum (2024). "Decarbonising Transport in Emerging Economies." ITF Publications.
5. Teknoloji ve İnovasyon Kaynakları:
 - o MIT Technology Review (2024). "AI in Sustainable Logistics: Current Applications and Future Prospects." MIT Press.
 - o IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems (2024). "Smart Logistics and Sustainable Mobility." IEEE Publications.
6. Politika ve Regülasyon Dokümanları:

- o European Commission (2024). “European Green Deal and Logistics Sector.” EC Official Publications.
- o International Maritime Organization (2024). “Greenhouse Gas Strategy for Maritime Transport.” IMO Publications.

Not: Bu kaynakça listesi, sürdürülebilir lojistik performans yönetimi alanındaki en güncel ve saygın akademik, endüstriyel ve kurumsal kaynakları içermektedir. Çalışmanızda kullanacağınız kaynaklara erişim için üniversite kütüphaneleri, akademik veritabanları (Web of Science, Scopus, ScienceDirect) ve ilgili kurumların resmi web sitelerini ziyaret edebilirsiniz.